

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Єловська Юлія Володимирівна

УДК 811.161.2'27:81.23(043.5)

ТАБУ В МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНЦІВ

10.02.01 – українська мова

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Оригінал дисертації
Науковий секретар
спеціалізованої вченої ради
№ 08.051.05,
к. філ. н., доцент
М. В. Шевченко

Науковий керівник:
Остроушко Оксана Андріївна,
кандидат філологічних наук, доцент

Кривий Ріг – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ Й МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАБУ	11
1.1. Поняття табу в контексті сучасних наукових студій.....	12
1.2. Лінгвістична інтерпретація табу	19
1.3. Проблема типології табу	30
1.4. Вплив табу на процес спілкування	37
1.5. Методологія й методика аналізу табу	43
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й КОМУНІКАТИВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ З БІОЛОГІЧНОЮ ПРИРОДОЮ ЛЮДИНИ	49
2.1. Табу, пов'язані із процесами життєдіяльності організму людини.....	51
2.1.1. Табу, пов'язані із психосоматикою тіла людини	53
2.1.2. Табу, зумовлені хворобливим станом організму людини ...	59
2.2. Табу, пов'язані зі смертю людини	71
2.2.1. Табу, пов'язані з небіжчиком	72
2.2.2. Табу в аспекті природної смерті людини.....	78
2.2.3. Табу в аспекті неприродної смерті	89
2.2.4. Табу, пов'язані з поховальною обрядовістю.....	97
Висновки до розділу 2	102
РОЗДІЛ 3 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й КОМУНІКАТИВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СУСПІЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ЛЮДИНИ	104
3.1. Табу, зумовлені міжособистісною поведінкою людини в соціумі	104
3.1.1. Табу, пов'язані зі способом життя людини в соціумі.....	105

3.1.2. Табу, що регулюють спосіб спілкування людини в соціумі.....	128
3.2. Табу, зумовлені сферою сакрального.....	158
3.2.1. Сакральні суб'єкти	159
3.2.2. Сакральні об'єкти.....	173
3.2.3. Сакральний час	178
Висновки до розділу 3.....	183
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216

ВСТУП

Загальні тенденції сучасного мовознавства орієнтують науковців на комплексний аналіз мовних явищ крізь призму функційно-прагматичного підходу. Функціоналізм у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як діяльнісного цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації [104]. Функційно-прагматична парадигма передбачає студіювання функцій мовних елементів у їхній взаємодії з умовами й завданнями спілкування [174, с. 30–31]. Процес спілкування в різних його виявах є предметом вивчення багатьох напрямів сучасної лінгвістичної науки, зокрема комунікативної лінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, соціолінгвістики, етнолінгвістики тощо. Наукові розвідки останніх десятиліть присвячені систематизації загальних теоретичних засад спілкування, розробленню термінологічного й методологічного апарату, описові структури комунікативного акту тощо.

У працях вітчизняних і зарубіжних науковців (Т. Абрамова [1], Л. Антошкіна [7], Ф. Бацевич [18], Л. Блумфілд [243], П. Браун [244], А. Вежбицька [33], Т. ван Дейк [51], О. Ісерс [76], Р. Ключев [90], М. Кожина [94], В. Конецька [96], О. Кубрякова [104], В. Красних [102], А. Маслова [121], Г. Почепцов [158], О. Селіванова [174], О. Семенюк [177], М. Серьогіна [179], Й. Стернін [202], І. Сусов [206], Н. Формановська [221] та ін.) комунікація, її структура й компоненти розглядаються в контексті психічних, соціокультурних і мовних складових. Значне місце в дослідженнях належить характеристиці стратегій і тактик успішного міжособистісного й міжкультурного спілкування, адже успішна комунікативна взаємодія є запорукою взаєморозуміння між співрозмовниками, установалення доброзичливих дружніх або плідних партнерських відносин.

Значущим є виявлення чинників, що впливають на перебіг комунікативного акту, зокрема правил, норм і табу, покликаних сприяти його успішності. У новітніх філологічних розвідках бракує розміркувань щодо ролі табу в цьому аспекті, визначення його місця й функціонального призначення у спілкуванні.

Явище табу неодноразово ставало предметом зацікавлення різних царин наукового знання: етнографії, філософії, фольклористики, психології, релігієзнавства. Цей феномен уперше описано в працях Д. Фрезера («Золота гілка») [225], Е. Тайлора («Первісна культура») [208], З. Фрейда («Тотем і табу») [226]. Однак інтерес дослідників зазначених галузей до табу не означає його повний і вичерпний аналіз. Подальше вивчення відповідного явища знайшло відображення в розвідках етнографічного, культурологічного й релігієзнавчого характеру, натомість опрацюванню його мовного та мовленнєвого втілення приділено незначну увагу.

У поодиноких мовознавчих студіях українських і зарубіжних фахівців (К. Аллан [238; 239], О. Бабаєва [14], Ф. Бацевич [18], Кр. Бейлі [240], К. Берідж [246], Х. Вебстер [281], Р. Газізов [41], Дж. Глісон [251], Т. Джей [254], Д. Зеленін [71; 72], Н. Мечковська [126], В. Півнюк [150], Я. Попова [154], А. Редкліфф-Браун [171], О. Рутер [169], Л. Фроляк [223], К. Харріс [251], Г. Шредер [274] та ін.) табу репрезентовано досить схематично й умовно. Наявні методиками не здатні охопити все розмаїття цього феномена, тому перспективною є потреба ґрунтовної деталізації, систематизації теоретичних засад, спостереження за соціокультурними чинниками, що породжують табу в мовленні.

Доцільно присвятити подальші наукові пошуки з'ясуванню характеристик табу, диференціації їхніх загальнокультурних і національних рис у процесі спілкування. Актуальним напрямом залишається й розробка типів та класифікацій заборон, а також виокремлення вербальних способів маніфестації пересторог в українській мові. Фундаментального студювання потребують умови, які спричиняють появу

пересторог у комунікативній поведінці українського народу. Усе це зумовлює **актуальність** пропонованого наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна праця виконана в межах фундаментального дослідження «Лінгвальний простір духовного коду», здійснюваного протягом 2014–2016 рр. за рахунок держбюджетних коштів (номер державної реєстрації НДР 0114U003453), згідно з одним із напрямів комплексної наукової теми кафедри української мови Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет» «Проблеми функціонування мовних одиниць і граматичних категорій та їхня лексикографічна розробка» (протокол № 5 від 11 грудня 2008 р.). Тему дослідження погоджено в Науковій раді «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 66 від 29 жовтня 2013 р.).

Систематизація типів табу в українському комунікативному просторі, вивчення їхнього впливу на мовленнєву діяльність індивідів, визначення залежності заборон від соціокультурних чинників становлять **мету** нашої наукової розвідки.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних **завдань**:

- 1) узагальнити теоретико-методологічні засади дослідження табу в сучасній лінгвістиці;
- 2) обґрунтувати своєрідність соціокультурної та лінгвістичної природи табу, зважаючи на новітні досягнення сучасного мовознавства;
- 3) визначити диференційні ознаки й уточнити специфічні функційні особливості табу в мовленні;
- 4) з'ясувати першоджерела та екстралінгвальні чинники, які зумовлюють наявність табу в процесі спілкування;
- 5) виявити мовні репрезентанти і способи актуалізації табу в українському мовленнєвому просторі;

б) проаналізувати вплив табу на побудову висловлень і кінцевий результат спілкування в комунікативних ситуаціях з порушенням і дотриманням заборон, характерних для мовленнєвої практики українців.

Об'єктом дослідження обрано табу української нації.

Предмет дослідження становлять особливості формування, лексико-семантичного вираження й функціонування табу, наявних у мовленнєвій практиці українців.

До наукової інтерпретації залучено об'ємний фактичний матеріал. **Джерельна база** нараховує понад 2000 зразків із прямою чи прихованою модальністю заборони, поширених у мовленні українців. Добір ілюстративного матеріалу дисертації здійснено через суцільну вибірку з фольклорних текстів (прислів'я, приказки, повір'я), творів української літератури другої половини XIX – початку XXI ст. та методики безпосереднього спостереження за живим мовленням жителів Криворізького регіону протягом 2013–2015 рр.

Загальнонаукова методологічна основа дослідження ґрунтується на потребі комплексного підходу до вибору **методів наукового аналізу**. Інтерпретація фактичного матеріалу виконана на основі інтегративної методики вивчення названого феномена й зумовлює вибір загальнонаукових методів, зокрема аналізу та синтезу, поєднання методик, індуктивного та дедуктивного узагальнення емпіричного матеріалу, верифікації отриманих даних через елементи кількісного методу. Задіяні прийоми спеціально-лінгвістичних методів, як-от: елементи описового, комунікативно-прагматичного, структурного методів, що забезпечили фіксування й окреслення лінгвальних репрезентантів табуйованих смислів, властивих українському комунікативному простору. Застосування цих підходів до аналізу зразків табу сприяло точному та повному описові семантичних і функційних характеристик мовних одиниць різних рівнів, пов'язаних з вербальною актуалізацією заборон, визначенню їхнього функційного навантаження в реалізації табуйованих смислів текстового повідомлення

мовця і встановленню прагматичного потенціалу вербальних репрезентантів пересторог та їхнього впливу на співрозмовника в процесі спілкування.

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше* на українському мовному ґрунті здійснено спробу цілісно витлумачити феномен табу в лінгвістичному аспекті. У пропонованому дослідженні доповнено й розширено теоретичні положення про поняття «табу», а також виокремлено та систематизовано основні ознаки й функції пересторог у комунікації. *Новою* в роботі є репрезентація вербальних і прагматичних характеристик зразків заборон. На широкому фактичному матеріалі визначено чинники, які породжують табу в мовленнєвій практиці українців. Зокрема, доведено залежність виникнення застережень у спілкуванні від міфологічних уявлень і релігійних вірувань українців та інших екстралінгвальних умов комунікації. Окремо проаналізовано й встановлено лексико-семантичні, синтаксичні й стилістичні особливості мовного оформлення заборон. Обґрунтовано динаміку змін функціонування табу в сучасному українському соціумі. *Уперше* розроблено нетрадиційну польову класифікацію застережень, притаманних мовленнєвій практиці українців.

Теоретичне значення дисертації полягає в комплексному підході до вивчення феномена табу в спілкуванні. Отримані результати демонструють особливості формування й функціонування мовних репрезентантів пересторог крізь призму лексико-семантичної та синтаксичної реалізації інформаційних повідомлень мовців. Наведені в процесі дослідження факти можуть застосовуватися в студіюванні різних підходів до вивчення комунікації, а також стануть у нагоді під час виконання наукових пошуків з лінгвокультурології, етнолінгвістики, лексикології, фразеології, комунікативної лінгвістики. Матеріали дисертації поглиблюють відомості про специфіку процесу спілкування й національно-культурні особливості українського комунікативного простору, що загалом сприяє подальшому розвитку та розбудові таких напрямів гуманітарного знання, як комунікативна лінгвістика й соціолінгвістика і суміжних з ними царин науки.

Практична цінність роботи виявляється в тому, що її дані та проаналізований фактичний матеріал можуть слугувати доповненням теоретичних положень із комунікативної лінгвістики й лінгвопрагматики. Проблематика, порушена в дисертації, знайде застосування у викладанні лекційних і практичних занять із дисциплін «Сучасна українська літературна мова», «Етнолінгвістика», «Соціолінгвістика», «Теорія комунікації» у вищих навчальних закладах. Окремі результати роботи можуть бути використані для створення навчально-методичних розроблень і посібників, укладання словників і довідників з української мови й написання кваліфікаційних робіт.

Особистий внесок здобувача. Увесь виклад змісту наукової роботи, добір і впорядкування зразків табу, вироблена класифікація заборон, теоретичні та практичні узагальнення й висновки є результатом самостійних спостережень і напрацювань дисертанта. За характером виконана робота є одноосібним дослідженням.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях науково-методичних семінарів кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету. Окремі аспекти дослідження репрезентовано в наукових доповідях, представлених на міжнародних конференціях: «Мова і засоби масової комунікації на сучасному історичному етапі», (Львів, 2016 р.); «I Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2015 р.); «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених» (Одеса, 2015 р.); «Славянская фразеология в синхронии и диахронии» (Гомель, Республіка Білорусь, 2014 р.); «Сучасні проблеми філології і лінгвістики» (Будапешт, Угорщина, 2014 р.); «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2013 р.); «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2013 р.); «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2012 р.); «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (Кривий Ріг, 2012 р.); на всеукраїнських конференціях: «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» (Дніпропетровськ, 2013 р.); на

щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» (2011–2016 рр.).

Публікації. Проблематику та основні положення дисертації викладено в 21 друкованій праці, із-поміж яких 11 – у фахових виданнях, 3 – у виданнях іноземних держав, 7 – у збірниках матеріалів і тез конференцій. 20 статей з теми наукової роботи авторка опублікувала одноосібно, 1 стаття – у співавторстві (особистий внесок автора: проаналізовано національну специфіку й укладено картотеку прикладів табу, пов'язаних із суспільною поведінкою людини).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (282 позицій) і списку використаних джерел (75 позицій). Повний обсяг роботи – 221 сторінка, основний текст викладено на 187 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ Й МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАБУ

У новітній науці розвідки останніх десятиліть визначаються впливом інтегральних процесів, пов'язаних із міждисциплінарними дослідженнями на перетині різних галузей знань. Ці тенденції сприяють розгалуженню вже відомих напрямів і дисциплін, а також виникненню нових [221, с. 4]. На думку багатьох мовознавців (Н. Заніздра [70], О. Осіянова [142], В. Ригованова [165], Н. Формановська [221] та ін.), лінгвістика характеризується прагненням до поєднання з іншими суміжними царинами гуманітарних знань, зокрема психологією, соціологією, культурологією, філософією, що супроводжується появою нових інтегрованих напрямів, а саме: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології тощо.

Нинішній вектор наукових досліджень скеровано на людину, і тому наука, лінгвістична зокрема, набуває антропоцентричного характеру. Інтерес дослідників викликають здебільшого не особливості структури й побудови мови, а її безпосереднє функціонування й застосування. Залучення людського чинника в мовознавство, за О. Семенюком, зосереджує увагу фахівців на вивченні комунікативної діяльності людини [177]. Адже ще В. фон Гумбольдт зазначав: «під мовою слід розуміти всю сукупність актів мовленнєвої діяльності <...> необхідна мовленнєва діяльність, аби пізнати сутність живого мовлення та скласти правильну картину живої мови. За окремими її елементами неможливо осягнути тонкощі мови, це можна пізнати лише через зв'язне мовлення» [50, с. 70].

Мова постає репрезентантом ментальності того чи того етносу, відображенням усього, що є в культурі. Проблема вивчення національних й етнокультурних компонентів є актуальним напрямком сучасних філологічних

студій, оскільки мовні елементи маніфестують виразне національно-культурне маркування.

Важко уявити хоч би одну культурну спільноту, яка не мала б своїх специфічних обрядів, традицій, заборон і табу. Як справедливо зазначають німецькі дослідники Г.–К. Кальтенврунер і Г. Шредер, «не існує суспільства без табу, оскільки повна детабуїзація призведе до людського знищення» [274]. У новітніх лінгвальних розвідках бракує повного опису поняття табу, виокремлення класифікаційних принципів заборон, виявлення диференційних ознак цього феномена в мовленнєвій практиці, що спонукає до детальнішого дослідження табу в царині мовознавства.

1.1. Поняття табу в контексті сучасних наукових студій

Феномен табу в широкому плані є предметом посиленого наукового зацікавлення. Його специфіку вивчають у культурологічному, етнологічному, релігієзнавчому, соціологічному, психологічному, історичному й інших аспектах. Висвітлюючи це явище крізь призму різних наук, дослідники акцентують увагу тільки на окремих його властивостях, оминаючи, зокрема, мовний складник. Для повного розуміння табу вважаємо необхідним використання комплексного підходу, що виводить проблему на якісно новий рівень і дає змогу розглядати її з урахуванням соціокультурних і лінгвальних аспектів.

Походження лексеми «табу» пов'язують із полінезійськими культурами та тонганською мовою. Антропологи й етнографи позначають терміном «табу» заборону на здійснення будь-якої діяльності. Уперше це поняття зафіксовано в 1777 р. на островах Тонга й Таїті. У своїх записах Дж. Кук послуговувався словом *tabu* для опису забороненої поведінки полінезійців. Під «табу» народи Океанії розуміли речі, які не можна їсти, бачити або торкатися; неприпустимі дії; заборонені для відвідування місця тощо [238, с. 3–4].

Слово «табу» утворилося від дієслова *ta* (відзначати, виділяти) і прислівника посилення *pu*, що означає «суцільно». Комбінація *ta + pu* → *tapu*, а згодом *tabu* отримує значення «суцільно виділений» і протиставляється *poa* – «звичайний», «буденний» [164, с. 56]. Первинне потрактування цієї лексеми мало амбівалентну семантику: «священний» і водночас «проклятий». У кінці XIX ст. це явище привертає увагу етнографів, істориків й антропологів, які за допомогою порівняльного аналізу дійшли висновків, що аналоги понять на позначення «табу» наявні також в інших стародавніх і сучасних мовах (наприклад, у грецькій мові номінацією «табу» є *ἄγος*, у давньоримській – *sacer*), що підтверджує поширеність цього феномена в багатьох культурах [169, с. 15].

Аналіз словниково-енциклопедичної літератури демонструє низку визначень цього терміна в різних модифікаціях, однак розмаїття дефініцій загалом сприяє розумінню того, що табу являє собою заборону на певні дії чи предмети. Так, у лексикографічних працях натрапляємо на пояснення табу як релігійно-магічної заборони на виконання певних дій або вживання слів, порушення якої, за упередженими уявленнями людей, неминуче спричиняє тяжке покарання – хвороби або смерть від надприродних сил, духів або богів [34, с. 1426; 186, с. 388]. А. Крюковських до об'єктів-табу зараховує дії, слова, предмети, тварин і людей [186, с. 388], а О. Мельничук – розмови на певні теми [189, с. 426]. У «Словнику іншомовних соціокультурних термінів» до табу, крім вище зазначених, належать також імена й місця [190]. Енциклопедія «Русский язык» за редакцією Ю. Караулова подає два тлумачення цього терміна й помітно розширює коло чинників, що зумовлюють появу табу: по-перше, це релігійна заборона первісних народів на окремі види діяльності задля уникнення негативних проявів надприродних сил; по-друге, це заборона використання в мовленні окремих слів, породжена соціально-політичними, історичними, культурними, етичними або емоційними чинниками [168, с. 552].

У зарубіжному й вітчизняному мовознавстві зроблені спроби виокремити різні підходи до вивчення феномена табу. Із-поміж концепцій, що розкривають походження, сутність і функціональне призначення табу, виокремлюємо антропологічні (Х. Вебстер, В. Вундт, А. Редкліф-Браун та ін.), психологічні (С. Сухих, З. Фрейд), магичні (Е. Тайлор, Дж. Фрезер).

Представники антропологічних теорій (В. Вундт, С. Губін, М. Дуглас, Е. Дюркгейм, Б. Малиновський, В. Овчаренко, А. Редкліф-Браун,) пояснюють табу як форму соціального контролю. В. Вундт називає табу найдавнішим неписаним моральним кодексом людства. Е. Дюркгейм стверджував, що дотримання табу й розуміння різниці між священним і буденним продукує групову солідарність та зумовлює об'єднання соціальних груп за спільністю ритуалів [134, с. 687].

До цієї аргументації є підстави додати міркування А. Редкліфа-Брауна, який наголошує, що поведінка людини, орієнтована на дотримання табу, сприяє закріпленню цінностей, необхідних для нормального функціонування суспільства. На думку вченого, табу в первісних суспільствах було своєрідною системою заборон, покликаних регламентувати особисте, господарське й культурне життя всіх членів соціуму. Науковець наголошує, що соціальна система суспільства являє собою сукупність соціальних відносин між людьми і ґрунтується на схожості індивідуальних інтересів. Суспільство може нормально функціонувати лише за умови подібності інтересів його членів та їхньої згоди щодо визнання певних цінностей, зокрема ритуальних. Феномену табу притаманна так звана «ритуальна значущість». Саме вона, окреслюючи поведінку індивіда щодо певного об'єкта, події, особи чи явища, згодом переходить у статус соціальних норм. Відповідно, кожне конкретне суспільство має свій набір таких «значущостей» або цінностей (моральних, естетичних, економічних тощо), які узгоджуються всіма його членами й уможливають безпечне співіснування [171, с. 157–166].

На думку В. Овчаренка, табу в первісних племенах були засобом соціального управління та з часом трансформувалися в мораль, релігію і право [195, с. 889]. Слушними є міркування С. Губіна, що табу постає своєрідною біологічно-психологічною заборною, яка є генотипом інших нормативних механізмів, створених регулювати соціальні відносини. Одні табу мали загальний характер і були обов'язковими для значної кількості осіб, тоді як інші притаманні лише малочисельним групам людей [49, с. 758–759]. Антропологічні теорії визначають функції табу в суспільстві, але не пояснюють джерела походження та різновиди заборон, що спонукає до подальших пошуків.

З позиції психоаналізу, сутність табу полягає у специфічній роботі несвідомого. З. Фрейд у праці «Тотем і табу» порівнює властивості цього феномена із симптомами, що супроводжують невротичні психічні стани. Науковець пов'язує табу з невротичною нав'язливістю через низку спільних, на його думку, ознак, а саме: невмотивованість появи заборон, внутрішній примус щодо їх дотримання, здатність до перенесення табу на інших осіб, наявність ритуалів і церемоній задля очищення від табу [226]. Компонентами значення табу, за З. Фрейдом, стають не тільки «священний» і «нечистий», а й «небезпечний». Однак дослідження табу крізь призму несвідомого, запропоноване вченим, видається дещо неповним, оскільки не охоплює усвідомлювані заборони, яких людина намагається дотримуватися. Подібні тези висловлюють І. Гаспаров та А. Пеньковська. Науковці сходяться на тому, що табу не є результатом роботи несвідомого, а репрезентує окремі знання, набуті в процесі соціалізації особистості. Відсутність прямої мотивації появи того чи того табу є наслідком нашого незнання умов, у яких воно виникло [48, с. 283–285, с. 296].

Подальші дослідження феномена табу в релігійно-магічному аспекті засвідчують, що перші витoki описуваного явища варто шукати в стародавніх уявленнях і віруваннях первісних людей. Табу, на думку

Х. Вебстера, є системою так званих «не можна», наділених особливим магічним статусом, що вирізняє їх серед інших заборон [281, с. 7].

У світосприйнятті первісної людини, сформованому на фідеїстичному ставленні до дійсності (вірі в надприродне), навколишній світ постає повним створінням із надприродними можливостями, до яких належать рослини, звірі, самі сили природи (дощ, блискавка, вітер тощо), абстрактні ідеальні сутності (боги, духи лісу, води) та особи, здатні вступати з ними в безпосередній контакт (жерці, чаклуни, віщуни тощо). Оскільки ці явища, предмети, люди володіють магічними здібностями і, відповідно, є носіями певної небезпеки для первісної людини, то контактування з ними забороняється, а відтак вони перетворюються на табу. Пізніше, як зазначав Е. Тайлор, віра в надприродні сили трансформувалася у віру в божественне й демонічне та стала підґрунтям для виникнення релігійних канонів і заборон, що функціонують у сучасних конфесіях [208].

Серед релігійно-магічних концепцій чільне місце посідають дослідження англійського релігієзнавця й етнолога Дж. Фрезера. У праці «Золота гілка» на прикладі стародавніх племенних суспільств він ґрунтовно описав феномен табу, наділяючи його магічним значенням. За міркуваннями науковця, табу є негативною формою практичної магії, яка протиставляється позитивній магії – чаклунству [225, с. 27]. Етнолог зазначав, що в свідомості первісної людини сформована ціла система різноманітних табу, пов'язаних як із елементами побуту, діями, людьми, так і зі словами, які «тимчасово або постійно заряджені таємничою силою табу; тому їх необхідно уникати в побуті» [225, с. 5].

Дж. Фрезер першим зробив спробу представити класифікацію табу, наявних у первісному суспільстві. Із-поміж різних табу він виокремив такі групи: 1) заборони на певні види діяльності; 2) табу на контакти з окремими особами; 3) табу на користування певними предметами; 4) перестороги на вживання заборонених слів. До табуйованих дій, за Дж. Фрезером, належить спілкування з чужоземцями та представниками іншого племені, які

потенційно є носіями негативної магічної сили, здатної нашкодити первісній людині. Табуйованими особами вважалися правителі, мерці, жінки в період менструації та пологів і воїни. Серед заборонених предметів Дж. Фрезер виокремив залізо, зброю, кров, волосся, нігті й голову. Сутність табу полягала в тому, що контактування з особами-табу могло спричинити «зараження» негативною магічною силою. Табу на предмети зумовлене вірою в можливість нанесення магічної шкоди людині через використання її особистих речей. Табу на слова поширювалося на власні назви, як-от: імена представників певного племені, правителів, жерців, родичів, покійників. Причиною необхідності дотримання табу Дж. Фрезер вважав почуття страху [225, с. 196–250].

Окремого коментування в контексті релігійно-магічних концепцій потребують наукові пошуки Д. Зеленіна. Досліджуючи формування первісного табу, учений слушно зауважує, що його основою слугувала звичайна обережність первісних мисливців-промисловців, породжена вірою в здатність тварин чути й розуміти людську мову. На думку етнографа, у такий спосіб виникли табу на вживання в мовленні номінацій звірів, птахів, риби, а також усіх речей або дій, які могли сполохати здобич. Стародавні словесні заборони, за Д. Зеленіним, спричинені тим, що мисливець може несвідомо повідомити про свої наміри, а отже, не матиме вдалого полювання [71, с. 8–10].

Звертаємо увагу й на те, що науковець розмежовує промислові заборони (такі, що охоплюють різні види промислової діяльності – мисливство, рибальство, частково збиральництво) і позапромислові / побутові заборони, пов'язані з домашнім середовищем. Специфіка цих застережень суттєво відрізняється. По-перше, побутові перестороги виникли дещо пізніше, ніж промислові, по-друге, вони притаманні загалом жіночій половині первісного суспільства на противагу суто чоловічим мисливським застереженням, по-третє, у їхній основі лежить віра в магічну силу слова.

Д. Зеленін доречно наводить різні принципи дії цих заборон. Порушення побутових табу через уживання в мовленні заборонених слів, порівняно з промисловими, наче навмисно викликає свого носія (предмет, людину, явище), ніби закликає його з'явитися перед тим, хто промовляє його ім'я. Промислові ж табу мають протилежну природу, оскільки накладання застережень на використання в мовленні слів, пов'язаних із мисливською чи рибальською діяльністю, зумовлене бажанням не сполохати здобич. На нашу думку, диференціація табу, репрезентована Д. Зеленіним, ще раз підкреслює амбівалентну природу заборон, яких, з одного боку, уникають, аби не прикликати негативні наслідки, а з іншого, – щоб не втратити ймовірну вдачу.

Дослідник акцентує на тому, що слова або імена, які є мовними репрезентантами побутових табу, не просто позначають будь-який предмет або особу, а безпосередньо діють на них. Магічний вплив табу поширюється на цю річ або людину на будь-якій відстані незалежно від її місцезнаходження. Це слово перетворюється на своєрідний відкритий доступ до позначуваного нею предмета, завдяки чому можна насилати уроки, хвороби чи смерть. Крім того, характерною ознакою слова є здатність не тільки змінювати явища природи чи якості предмета, а й навіть долю того, кого воно називає [72, с. 2].

Узагальнюючи результати наукових пошуків фахівців різних галузей, фіксуємо розмаїття підходів до вивчення феномена табу загалом сприяло з'ясуванню походження заборон. Не викликає жодних спростувань і те, що першоджерелами виникнення пересторог варто вважати стародавні вірування первісних людей, сформовані на почутті страху, породженому дією надприродних сил. Табу часто позбавлені логічного пояснення й пов'язані з особистісними побоюваннями та психологічними установками комуніканта. У свідомості первісної людини осередком небезпеки надприродного характеру стають самі явища природи, предмети побуту, знаряддя праці, мисливське оснащення, певні дії, окремі члени первісної спільноти та їхні

найменування, оскільки вони також наділені небезпечною магичною силою. З огляду на сказане підкреслимо, що до категорії табу належать як певні об'єктивні реалії (предмети, дії тощо), так і їхні лексичні номінації, зумовлені вірою в магичний зв'язок слова й об'єкта. Основним завданням цих заборон є регламентація поведінки індивіда в соціумі.

1.2. Лінгвістична інтерпретація табу

Проблема табу не втратила своєї значущості й у лінгвістиці. У наш час виходить низка праць, автори яких долучаються до вивчення цього феномена, зокрема К. Аллан, К. Берідж, Х. Вебстер, Ж. Де Кастро, А. Кацев, М. Маковський, Н. Мечковська, В. Норткоут, Я. Попова, О. Рутер та ін. Погодимося з думками А. Ахметова й О. Бабаєвої про те, що табу як етнографічний феномен, утворений на ранніх етапах розвитку суспільства, поступово переходить до мовної системи [13, с. 5; 14, с. 234;]. Усе, що побутує в культурі, має своє відображення в мові.

На початку ХХ ст., крім етнографів, проблемою табу починають цікавитися фахівці в царині мовознавства. Західноєвропейські й американські філологи в широкому витлумаченні пов'язують цей феномен із забороною на слова і словосполучення з «неприємною конотацією» (*unpleasant connotation*). Вони висловлюють міркування, що до табуйованої лексики традиційно належать грубі й непристойні вирази, лексеми з неприємним звуковим чи графічним оформленням, а також номінації, промовляння яких викликає неприємні образи й асоціації. Особливе місце в зарубіжному студіюванні табу займає обценна лексика [133; 238; 254; 276; 277]. Проте ми схильні вважати, що це поняття не варто зводити лише до обценізмів, оскільки зазначений термін поєднує в собі амбівалентні якості чогось неприємного і священного.

Аналіз лінгвістичних розвідок дає підстави твердити, що досліджуваний об'єкт не має однозначного потрактування й до сьогодні

є предметом дискусій. У мовознавчих лексикографічних працях подається визначення табу як заборони на вживання тих чи тих слів, висловів, власних назв тощо, зумовлених вірою первісних людей у магічну силу слова та його властивості безпосереднього впливу на людину [198, с. 634]. Схожі потрактування цього терміна фіксуємо в словникових статтях О. Ахманової, О. Леонтєва й А. Тихонова [12, с. 467; 233, с. 206; 234, с. 501]. С. Єрмоленко під табу розуміє заборону на вживання лайливих, вульгарних і нецензурних слів, зумовлених культурними, етичними й моральними чинниками [218, с. 181]. О. Тараненко, розглядаючи сутність мовного табу, з-поміж причин, що зумовлюють його появу, називає не тільки містично-забобонні, морально-етичні й цензурні, а й соціально-політичні чинники [217, с. 677].

А. Кацев, розвиваючи думку Л. Булаховського та й Д. Шмельова, також пов'язує походження стародавніх табу з політеїстичними віруваннями, тотемом і магією. Серед усього розмаїття заборон основою словесних пересторог, за міркуваннями науковців, є опредмечене сприйняття слова в релігійній свідомості. Словесні застереження мають подвійний зв'язок, по-перше, з магією слова, а по-друге, з іншими проявами табу. Вони формують окремий релігійно вмотивований тип заборон. А. Кацев зауважує, що табу в минулому й на сучасному етапі розвитку суспільства породжені забобонним страхом, спочатку репрезентованим побоюваннями первісної людини перед називанням рослин, звірів, явищ природи, наділених, надприродними можливостями, а пізніше втіленим у побоюваннях перед богами й демонічними силами [85, с. 7].

Про ставлення до слова як до магічної сили говорить Н. Мечковська. Дослідниця пояснює таке розуміння слів через неконвенційне тлумачення мовного знака. Слово – це не просто умовне позначення, що називає предмет, а його невіддільна частина. Воно нерозривно пов'язане з предметом і набуває тотожних йому трансцендентних якостей [126, с. 26]. Доречними в цьому плані є припущення О. Рутер, яка також пов'язує магічний вплив слова з появою й поширенням табу. Покликаючись на праці О. Потебні

й Е. Тайлора, дослідниця зазначає, що слово, спочатку вживане в магічних ритуалах, із часом відокремлюється від цих практик, однак отримує магічну силу цього ритуалу.

Важко не погодитися з міркуваннями багатьох учених (О. Афанасьєв, П. Герчанівська, В. Зазнобін, С. Зайцева, М. Маковський, Н. Мельникова, О. Остроушко, В. Півоев, О. Потебня, Т. Рабенко, П. Флоренський, О. Фрейденберг та ін.), про те, що могутність впливу магічного тексту на довкілля варто шукати у вірі в надприродну силу людського слова. Цю тезу підтверджують численні розвідки, присвячені вивченню вербальних обрядів слов'ян, які доводять, що фольклорна традиція слов'янських народів зберігає рудименти протослов'янських та індоєвропейських архаїчних явищ. Слов'янські ритуали являють собою синтез поганських вірувань і пізніх християнських обрядів, оскільки в народній традиції протягом усієї слов'янської історії співіснували різні рівні світосприйняття, завдяки чому подекуди важко чітко визначити деякі архаїчні явища у традиційній культурі. Одним із таких явищ залишається історія походження заборон [169, с. 18–20]. Звідси випливає віра в сакральну природу й магічні властивості слів, які використовуються в релігійно-обрядовій діяльності, а також з'являється низка застережень щодо їхнього використання в мовленні.

Замовляння, заклинання, молитви й табу – усе це є проявом словесної магії, спрямованої здійснювати вплив на зовнішній світ. Магію неможливо розглядати поза міфологічним мисленням і міфологічною свідомістю як такою [32, с. 42–44]. Під міфологічною свідомістю дослідники розуміють найархаїчніший пласт свідомості з характерним синкретичним, дорефлексійним, ірраціональним, суб'єктивним відображенням світу (П. Герчанівська, Е. Кассіер, К. Леві-Стросс, А. Лосєв, Н. Мечковська, В. Півоев, Н. Соколова та ін.). О. Бойко пояснює, що «міфологічна свідомість не розчленовує реальність для аналізу, а сприймає її чуттєво цілісною» [25, с. 53–54]. Н. Мельникова слушно зауважує, що «головний закон функціонування міфологічної свідомості – усе залежить від усього,

а основним принципом світобудови є всезагальний взаємозв'язок» [124, с. 26–30]. Закономірно в цьому аспекті додати тезу В. Півоева, згідно з якою за логікою міфологічної свідомості, «частина дорівнює цілому <...> тому процес присвоєння імені отримує особливий сакральний зміст» [151, с. 18–20].

Справедливими є міркування О. Потебні щодо міфологічної свідомості первісної людини, адже в ній не розмежовуються «не тільки слова й думки, а і слова та речі» [156, с. 22]. Нам імпонує твердження П. Флоренського, який зауважив, що «<...> природа імені магічна. Магія імені – це магія слів. Знати ім'я предмета означає вміти ним користуватися. <...> Ім'я предмета – це його субстанція. Ім'я живе у предметі, а предмет твориться іменем. <...> Ніщо не встоїть перед тим, хто відає імена речей» [220, с. 362–373]. Аналогічну позицію відстоює О. Остроушко: «Слово виявляє сутність явища, яке позначає. Назвати, дати ім'я означає створити, дати життя, зробити частиною реального світу» [146, с. 48–49].

Логічними є висновки, яких дійшли В. Зазнобін, А. Киклевич і Т. Рабенко. Дослідники зазначають, що оскільки слово – це обов'язкова частина означуваного предмета, тому за умови здійснення маніпуляцій зі словом, людина впливає і на сам предмет [162, с. 123–126]. За О. Фрейденберг та Н. Мельниковою, акт говоріння уявляється не абстрактним, а конкретним явищем. Слова в ньому стають не просто знаками вузлових точок світу, але й символічними ниточками, які дають змогу керувати цим світом [124, с. 27–28; 222].

Ми поділяємо наведені думки науковців щодо віри в магічно-містичний вплив слів, притаманної стародавнім суспільствам. Аналіз мовного матеріалу переконливо підтверджує наявність подібних переконань і в українській лінгвокультурі, адже її відгомони знаходимо у християнській релігії та старих забобонах, які й досі побутують у свідомості сучасної людини. Вони ґрунтуються на несвідомій упевненості, що промовляння заборонених лексичних формул спричиняє нещастя або негативно

позначається на фізичному стані мовця. З огляду на це зрозумілим стає твердження про наявність сьогодні так званого двовір'я, яке реалізується через віру у прикмети й виявляється у вживанні в мовленні конструкцій на зразок *тіпун тобі на язык; тьфу-тьфу-тьфу; сплюнь тричі; не кажи гоп, поки не перескочиш; не розказуй, щоб не зурочити* тощо.

У сучасних розвідках, присвячених вивченню специфічного впливу лінгвоодиноць на об'єктивну реальність, цікавими є дослідження зарубіжних фахівців, зокрема Дж. Глісон, Н. Реджистер і К. Харріс. Науковці виявили залежність фізичних реакцій тіла людини від почутих або використаних комунікантом слів. Згідно з даними електродермального моніторингу серед носіїв мови простежується динаміка зростання шкіряної електропровідності за умови використання в мовленні або сприйняття емоційно забарвлених і табуйованих слів порівняно з нейтральними [251, с. 45; 270, с. 562, с. 574]. Результати проведених експериментів дають змогу ученим аргументовано твердити, що табуйовані мовні одиниці можуть породжувати деякі фізичні зміни в організмі комуніканта.

Подальші лінгвістичні публікації пояснюють виникнення явища табу не лише вірою в магічно-містичну функцію слова. У результаті тривалих наукових пошуків великої когорти як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців (О. Біляєва, Ж. Варбот, С. Видлак, А. Ложкіна, Ман-пінг Чу, Я. Попова, О. Рутер та ін.) виявлено, що поряд із релігійно-магічним підґрунтям виникнення табу великого значення у творенні сучасних заборон набувають морально-етичні чинники.

Крім психічного страху, яке криється у вірі в забобони, другою емоційною основою табу стає почуття сорому й відрази. Оскільки про причини табування слів через побоювання перед неминучими наслідками дії надприродної сили йшлося вище, зупинимось детальніше на морально-етичній складовій табу.

А. Кацев зазначає, що почуття сорому або огиди почало відігравати важливу роль у таких предметно-буттєвих сферах, як фізичні й розумові

вади, людські вади, фізіологічні функції. Учений наводить приклади накладання табу на вирази, пов'язані з фізичним функціонуванням органів людського організму, інтимною сферою життя людини, зумовлені почуттям сорому, що відкрито не називаються [85, с. 27].

Не викликають заперечення й міркування О. Черникової, згідно з якими чинниками появи табу варто вважати делікатність (неназивання смерті, хвороб, фізичних чи моральних вад, злочинних дій тощо) і прагнення дотримуватися правил пристойності (заборони прямого називання сексуальних стосунків, певних частин і функцій тіла, уживання лайливої лексики) [230, с. 14].

Із-поміж причин дотримання табу Р. Газізов акцентує увагу на необхідності збереження образу адресата й бажанні стримувати негативні емоції, пом'якшувати або завуальовувати негативну інформацію, не принижувати людину, оскільки порушення заборони може, імовірно, зашкодити співрозмовнику, передусім морально (не обов'язково учаснику цієї комунікативної ситуації) [41, с. 37].

Дослідження Ман-пінг Чу та Я. Попової ще раз підтверджують висловлену думку про універсальні формотворчі чинники появи табу, представлені містичним страхом і почуттям соціального такту [264, с. 125; 155].

Наведені вище тези засвідчують, що термін «табу» традиційно пов'язують із заборонами, накладеними на лексичні номінації табуйованих об'єктів, утворені на ґрунті різних екстралінгвальних чинників (міфологічні вірування, марновірства й забобони, соціокультурні, історичні, морально-етичні й суспільно-політичні причини). На цьому неодноразово наголошують у лінгвістичних розвідках А. Акбаров, Ф. Кун, Б. Ларін, М. Михайлова, Г. Мухамедьянова, С. Сухих, Т. Токтарова, О. Уварова, О. Черникова, К. Шумайлова та ін. Студіювання наукових публікацій названих фахівців дає змогу з'ясувати, що в кількісному плані лексичні заборони виявляють значно більшу, порівняно з іншими видами, групу. Проте, на нашу думку, таке

потрактування є неповним, оскільки досліджуваний феномен охоплює широкий спектр діяльності людини, зокрема її мовленнєвої взаємодії з іншими членами, яку не можна обмежувати лише словесними заборонами.

Слушні зауваження у зв'язку з цим висловлені в дисертаційних працях Я. Попової та О. Рутер. Дослідниці справедливо зазначають, що спочатку табу накладалися на певні явища дійсності, предмети чи дії, а в морфологічному плані їхніми відповідниками були слова іменної та дієслівної частин мови, однак на практиці табу не може зводитися лише до лексичних обмежень [169, с. 28; 154]. Я. Попова наголошує на функціонуванні заборон, які за певних умов обмежують вживання окремих звуків в акті комунікації, літер на письмі, інтонації, тону голосу тощо [155].

На цій підставі варто звернути увагу на результати наукових пошуків Ф. Бацевича, Л. Білозерської, Р. Газізова, В. Жельвиса, Ю. Зази, В. Карасика, В. Кашкіна, Є. Смоленцевої, Т. Токтарової, К. Хамфі та інших. Фахівці переконливо доводять, що табу в комунікації – це заборона не тільки на використання в мовленні деяких слів і словосполучень, а й тем, неприпустимих для буденного обговорення [18; 41; 87]. В. Соковнін поряд зі словами-табу виокремлює теми-табу [193]. Табуйованими, за Ф. Бацевичем, можуть бути й форми міжособистісного спілкування в певному колі осіб, які репрезентують так звані контактні табу [18, с. 340]. Р. Газізов до цього переліку додає невербальні табу, маніфестовані пересторогами на окремі компоненти невербальної поведінки [41, с. 37]. О. Бабаєва, Н. Мечковська та Я. Попова підкреслюють, що цілі табу знаходяться поза межами мови, оскільки мова стає лише засобом вираження цього феномена. О. Бабаєва, розглядаючи явище табу в сучасному дискурсі, розуміє його як заборону, накладену на комунікативні одиниці, співвідносні з ціннісно-значущою інформацією, характерною для певної лінгвокультури [14; 126; 155].

Предметом посиленого зацікавлення мовознавців виступає не лише необхідність дефініції табу в мовознавчому аспекті, а й виокремлення

диференційних ознак цього феномена. Аналіз наукових пошуків вітчизняних і зарубіжних фахівців дає змогу визначити такі характеристики табу:

1. *Категоричність і суворість дотримання* (О. Бабаєва, І. Гаспаров, Л. Гришаєва). Саме категоричність і суворість дотримання табу стають основною перешкодою його порушення. О. Бабаєва й Л. Гришаєва вважають, що для менш суворих заборон у суспільстві функціонує система процедур вибачення або шляхи зменшення провини. У разі недотримання табу такі механізми не діють, оскільки табу з'являється там, де не можуть функціонувати офіційні заборони чи законодавче регулювання [14, с. 283; 48, с. 288]. І. Гаспаров пояснює категоричність табу острахом перед імовірним покаранням [48, с. 285]. Ми не вбачаємо принципової відмінності між табу та заборонаю. За нашими міркуваннями, ступінь категоричності як маркаційна характеристика визначає форму функціонування табу, наприклад: категорична заборона, правило, порада чи рекомендація.

2. *Аксіоматичність і конвенційність* (О. Бабаєва, І. Гаспаров, Н. Замерченко, М. Маковський, О. Рутер). О. Бабаєва зазначає, що табу ґрунтується на суспільно значущих цінностях і засвоюється особистістю інтуїтивно в процесі її соціалізації через досвід і життя в певній лінгвокультурній спільноті [14, с. 284]. На думку М. Маковського, корпус табу являє собою блок архетипів, умонтованих у підсвідомість мовця, усвідомлюваних ним як щось зрозуміле саме по собі [117, с. 14]. І. Гаспаров й О. Рутер підкреслюють ціннісну значущість табуйованих об'єктів для більшості представників певної лінгвоспільноти, а Л. Гришаєва додає, що табу виступає характерною особливістю, притаманною лише окремій культурі [48, с. 288]. Н. Замерченко пов'язує ціннісну значущість табу з соціальними нормами, покликаними регулювати комунікативну поведінку мовців в окремому суспільстві [69, с. 25].

3. *Універсальний, індивідуальний, національно маркований характер* (Л. Гришаєва, Н. Замерченко, А. Кацев, С. Павлова, О. Рутер, Джунг Чен Ву).

Загальнокультурний та універсальний характер табу виокремлюють у своїх наукових доробках Я. Попова та Джунг Чен Ву. На думку дослідників, усі представники соціуму повинні дотримуватися певних табу в мовленні. За А. Кацевим, сувора заборона на використання в мовленні окремих слів, тем тощо поширюється не лише на брутальні та грубі вирази й теми, а й ті, що пов'язані з людськими фізіологічними особливостями або актами. Із міркувань цензури їх доцільно вилучати з літературної мови, уникати за присутності жінок, у формальному й офіційно-діловому спілкуванні [85; 154; 255]. О. Рутер слушно зазначає, що «табування – це психічний вияв індивідуальної свідомості мовця, однак дотримання чи порушення табу залежить передусім від волевиявлення індивіда» [170, с. 14]. Відтак одні заборони отримують універсальний статус, а дотримання інших зумовлене індивідуальними уявленнями й особливостями самоідентифікації тієї чи тієї особи [48, с. 288]. Джунг Чен Ву й Л. Гришаєва, окреслюючи термін «табу», стверджують, що цьому феномену властива національна специфіка та культурна детермінованість, репрезентовані етнокультурними особливостями, притаманними лише конкретній лінгвоспільноті [255].

4. *Імплицитність вираження* (О. Бабаєва, Х. Шредер). Виокремлення цієї ознаки пов'язуємо зі спробами науковців розмежувати поняття «табу» і «заборона». Х. Шредер, а пізніше О. Бабаєва, зазначають, що, на відміну від звичайних заборон, вільних для виголошення, пряме вираження табу є неприпустимим, оскільки табуванню підлягають одночасно як номінація забороненого явища, так і його обґрунтування. Ось чому експлікація табу є неприйнятною навіть за необхідності його пояснення [14; 275]. Однак подібні твердження, як нам здається, є дискусійними. Осмислення феномена «табу» дає підстави до ототожнення цих термінів. У нашій роботі ми обстоюємо позицію, згідно з якою табу мають пряму й завуальовану форму вербального оформлення, отже, імплицитність як диференційна ознака є характерною лише для частини зразків пересторог.

5. *Сучасність і динамізм табу* (І. Гаспаров, Н. Замерченко, М. Тульнова, Джунг Чен Ву). Тяжіння до сучасності й динамічний характер табу зумовлені зрушеннями у процесах табуїзації й детабуїзації в сучасному мовленнєвому дискурсі [255]. Думку про зв'язок табу із сьогоденням та його динамічну природу поділяють багато дослідників, зокрема М. Тульнова. Нинішній етап розвитку суспільства характеризується процесами глобалізації та трансформації у сфері культури, що неминуче вносить зміни до системи цінностей і табу, з одного боку, завдяки зняттю обмежень (детабуїзації) одні табу втрачають свій статус, а саме: окремі заборонені слова переходять до корпусу загальноживаної лексики. З іншого, – спостерігаємо появу нових об'єктів, слів, тем, осіб, які з певних причин підлягають табуюванню (табуїзації) через суспільні соціокультурні зрушення [213, с. 176–181]. Ще кілька десятиліть тому ціла низка тем, що висвітлювала деякі соціальні й гендерні аспекти життя нашого суспільства (наркоманія, алкоголізм, інтимні стосунки тощо), залишалася під суворою забороною влади. Демократизація суспільно-політичного життя, спричинена розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності, сприяли вільному обговоренню більшості тем у засобах масової інформації, сучасній літературі й побуті.

6. *Умотивованість і зумовленість екстралінгвальними чинниками* (М. Бехтіар, С. Виноградов, Т. Джей, Л. Гришаєва, А. Дорога, Я. Попова, О. Рутер, Л. Фроляк). До специфічних ознак табу Я. Попова додає вмотивованість цього лінгвістичного феномена, оскільки він завжди зумовлений певними чинниками, які його породжують [154]. Проте така позиція потребує критичного ставлення, оскільки лишає поза увагою нині невідомі причини формування табу. Іноді досить важко визначити, що саме слугувало основою появи того чи того застереження. Однак нам імпонує думка деяких мовознавців, які вважають значущою диференційною ознакою табу його ситуативну детермінованість. Так званий дискурсивний релятивізм, за Л. Гришаєвою, стає визначальною умовою дотримання чи порушення певного табу [48, с. 288]. К. Шиліхіна взагалі називає одиницею аналізу табу

комунікативну ситуацію загалом із повним набором лінгвальних і позалінгвальних чинників, які на неї впливають [48, с. 295]. Наукові розвідки А. Дороги й Л. Фроляк підтверджують, що часово-просторовий складник та гендерна специфічність накладають певний відбиток на особливості дотримання й порушення заборон у спілкуванні [56; 223]. Так, наприклад, в одному регіоні наявне суворе дотримання низки заборон усіма представниками лінгвоспільноти, а в іншій допускається порушення цих «неписаних законів» за певних умов комунікативної ситуації. Додамо також, що в соціологічних гендерних дослідженнях М. Бехтіара, С. Виноградова, Т. Джея, Дж.–М. Дьювеле наведені спостереження більшої кількості порушень табу серед чоловіків, ніж серед жінок [38; 241; 249; 254].

Виокремлені характеристики табу дають змогу сформулювати принципи добору фактичного матеріалу заборон, сформованих у лінгвокультурі українців. Основним критерієм належності мовної одиниці до корпусу табу вважаємо ступінь дозволеності її вживання, тому категоричність / некатегоричність застережень стає ключовою ознакою аналізу. Оцінка аксіоматичної значущості того чи того мовного або мовленнєвого факту сприятиме точній ідентифікації обмежень. Гадаємо, важливим маркером, що підтверджує наявність пересторог, є вербальне оформлення (експліцитність / імпліцитність вираження табу). Відтак доцільним стає дослідження мовних засобів, які явно чи приховано репрезентують заборону. Оскільки табу не обмежується лише словесним утіленням, доречним, за нашими міркуваннями, є врахування контекстуального супроводу табуйованих мовних одиниць і комплексу екстралінгвальних чинників, що впливають на процес спілкування.

Отже, аналіз лінгвістичних студій дає змогу сформулювати узагальнене визначення терміна «табу». Табу – це передусім заборона, яка накладається на окремі об'єкти дійсності (предмети побуту, їжу, місця перебування) та види діяльності. Походження цього явища науковці пов'язують із міфологічним підґрунтям, хоч деякі тлумачення подають ширший перелік

різноманітних позамовних причини (соціально-політичні, культурні, морально-етичні тощо). У нашому дослідженні ми розуміємо табу як будь-яку заборону або ситуативне обмеження на використання в мовленні певних мовних одиниць (слів, словосполучень, несегментних фонетичних одиниць – тону, висоти голосу, тембру, інтонації), тем, тактик, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовлене різними екстралінгвальними чинниками, зокрема релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо.

Феномену табу притаманна сукупність ознак, що вирізняють його серед інших явищ, але найбільш значущими в лінгвальному аспекті стають ступінь категоричності заборон, їхня аксіоматичність і зумовленість такими чинниками, як-от: хронотоп, індивідуальні характеристики комунікантів).

1.3. Проблеми типології табу

Феномен табу – це складне соціокультурне й лінгвістичне явище, поки не регламентувати взаємовідносини між індивідами в суспільстві та регулювати мовленнєву поведінку людей і запобігає суспільному занепаду. Перед ученими постає непросте завдання визначення принципів диференціації типів табу. Аналіз наукових доробків вітчизняних і зарубіжних дослідників показує відсутність чітко сформульованих критеріїв виокремлення класифікації типів наявних заборон, що зумовлює необхідність подальших пошуків. У спеціальній літературі традиційно представлені два трактування табу: 1) релігійна заборона, пов'язана з магічною функцією мови; 2) соціальне обмеження, зумовлене морально-етичними й соціокультурними чинниками. Через це серед багатьох дослідників побутує думка розмежування архаїчних (релігійні й міфологічні заборони) та етичних табу (О. Голованова; К. Дембська; О. Рутер). Проте запропонована диференціація не пояснює способів вираження табу з позиції лінгвістики, тому вважаємо її неповною.

У наукових розвідках російських мовознавців натрапляємо на іншу класифікацію заборон: 1) цивілізаційні заборони; 2) етнокультурні заборони; 3) соціокультурні заборони; 4) мікрогрупові заборони [79, с. 17–18]. Підґрунтям диференціації цих типів стають цінності, властиві певній цивілізації, лінгвокультурі, великим чи малим соціальним групам, що регулюють поведінку індивіда в соціумі [79, с. 18]. Ціннісна значущість є вагомим критерієм для визначення універсальних заборон, однак лишає поза увагою індивідуальні табу, характерні для окремої особистості, чи ситуативні обмеження, зумовлені комунікативною ситуацією загалом.

Л. Фроляк пропонує класифікацію табу на основі усталених традиційних норм поведінки, притаманних певній лінгвоспільноті, зокрема українцям. Дослідниця розмежовує 1) побутові звичаєві перестороги (наприклад, не можна перемішувати їжу ножем); 2) заборони щодо виховання дітей (не можна виливати воду з купелі на дорогу); 3) табу на виконання певних дій (не можна купувати наперед речей для новонародженого); 4) поведінкові приписи в період календарних свят й обрядів (не можна нічого робити на Михайлове чудо) [223, с. 39]. Водночас репрезентований розподіл заборон не охоплює застереження, які регулюють мовленнєву поведінку мовців.

І. Панасюк, зважаючи на механізм функціонування феномена табу, виокремлює культурні й конверсаційні табу. Культурні табу представляють перестороги, накладені суспільством ззовні, тоді як джерелом походження конверсаційних табу є індивідуальні вимоги дотримання окремою особою чи групою певних заборон. Визнання конверсаційних табу всередині групи здійснюється через перцептивні, стереотипні й культурні знання. Відтак культурні застереження мають зовнішній характер, а конверсаційні – внутрішньо індивідуальний, підпорядкований стереотипним межам певної культури [147, с. 55]. На відміну від попередніх класифікацій, запропонована типологія враховує універсальні й індивідуальні заборони, але подібний підхід лишає поза межами аналізу саме лінгвальний аспект табу.

Фахівці здебільшого звертають увагу на поліаспектну природу табу, (О. Бабаєва, Л. Блумфілд, О. Бокова, Р. Газізов, П. Кадибекова, Я. Попова, М. Тульнова, Х. Шредер та ін.) і диференціюють серед усього розмаїття заборон вербальні й невербальні табу [14, с. 286; 41, с. 38; 155; 213, с. 117; 275]. Принципом такого поділу вважаємо використання мовних (вербальних) і позамовних (невербальних) засобів спілкування. Репрезентована типізація видається нам досить логічною.

Я. Попова зазначає, що «невербальні табу являють собою частину соціального кодексу будь-якого суспільства, яка визначає застереження щодо неприйнятних для цього суспільства дій» [154, с. 15]. До невербальних табу, на думку дослідниці, належать певні дії, акти, міміка й жести. М. Тульнова додає до цього списку запах людського тіла [155; 213, с. 117].

Вербальні перестороги охоплюють заборони на вживання окремих мовних одиниць. Так, Ф. Бацевич, К. Дембська, В. Кашкін, Я. Попова, О. Рутер вирізняють мовні або лінгвальні табу, які охоплюють корпус заборон на використання в мовленні окремих слів або словосполучень [18, с. 264; 52, с. 236; 87, с. 247; 155; 169, с. 15; 274]. Л. Блумфілд розмежовує серед лінгвальних табу три типи: 1) релігійні лінгвоодиниці; 2) мовні одиниці, пов'язані з непристойними чи неприємними явищами (наприклад, екскреторні функції організму людини); 3) поняття на позначення чогось небезпечного [243, с. 155]. Однак така диференціація нагадує здебільшого розгалуження за тематичним показником або сферою використання певних слів.

Я. Попова, крім лексичних заборон, виокремлює фонетичні (неприйнятні звуки) і графічні (заборонені букви) елементи, що підлягають табуїзації [155]. О. Бабаєва й Р. Газізов поряд із мовними табу засвідчують наявність мовленнєвих застережень і пов'язують їх із заборонами на вживання грубих, нецензурних або стилістично неприпустимих висловів у контексті конкретної комунікативної ситуації [14, с. 286; 41, с. 37].

На окреме коментування заслуговує комунікативно-прагматична класифікація пересторог, запропонована І. Садиковою. За міркуваннями дослідниці, критеріями поділу слугують умови реалізації етномовленнєвих приписів, що обмежують процес спілкування: 1) комунікативно-поведінкові ініціативні, зумовлені комунікативною ініціативою мовця; 2) комунікативно-поведінкові рольово-жанрові, які маніфестують заборони використання тих чи тих жанрів у процесі організації комунікативної поведінки при виконанні тих чи тих комунікативних ролей. У змістовому аспекті І. Садикова враховує тематичну спрямованість комунікативної взаємодії та виокремлює такі підтипи: 1) жанрові тематично-спрямовані мовленнєві заборони, представлені застереженнями від використання різних жанрів у процесі обговорення певної теми незалежно від соціального напрямку комунікації; 2) жанрові предметно-спрямовані мовленнєві заборони, репрезентовані обмеженням певних жанрів, спричиненим особливими суб'єктно-предметними орієнтаціями [173, с. 118–121].

Німецький мовознавець Х. Шредер подає кілька класифікацій. Учений зазначає, що табу накладається на конкретні предмети й дії, простір і час, людей та навіть на історичні події. Він виокремлює табуйовані дії, мовні заборони й комунікативні табу. Однак принагідно зауважимо, що науковець не визначає критерії такого поділу. Пізніше Х. Шредер пропонує іншу диференціацію, згідно з якою табуйовані об'єкти протиставляються табуйованим діям. Водночас ці дві групи супроводжують комунікативні табу (тобто заборонені теми спілкування), мовні табу (табуйована лексика) та образні табу (заборонені зображення). Крім того, мовознавець називає ментальні (заборонені уявлення) та емоційні табу (табуйовані емоції) [274; 275]. Хоч Х. Шредер і бере до уваги розмаїття форм виявлення цього феномена, проте його типологія не дає змоги визначити принципи класифікації тих чи тих заборон й ускладнює диференціацію мовних фактів.

Деякі фахівці пристають на позиції розмежування корпусу табу за сферами спілкування. Наприклад, дослідники виокремлюють юридичні,

релігійні, медичні, педагогічні, спортивні, наукові, політичні, рекламні заборони. Очевидно, що принципом такого поділу стають різні типи дискурсів, що зумовлює подальше розширення цього списку, оскільки перелік типів дискурсів і досі є предметом дискусій серед мовознавців.

Велика когорта вчених (Ф. Бацевич, М. Веньчжан, Ю. Заза, В. Кашкін, М. Михайлова, М. Тульнова, К. Шумайлова та ін.) обстоює необхідність виокремлення тематичних заборон, які обмежують відкрите обговорення певних тем у міжособистісному спілкуванні. В. Кашкін пов'язує ці обмеження з історичною пам'яттю народу й політичним зиском [87, с. 246]. У розвідках К. Дембської, Н. Замерченко, В. Карасика, О. Уварової та інших зроблено успішну спробу чітко сформулювати перелік тем, заборонених у спілкуванні [52, с. 237–238]. Однак найбільш розгалужену класифікацію табуйованих сфер знаходимо в наукових студіях М. Веньчжан. Мовознавець систематизує лексичні одиниці, використання яких є обмеженим у мовленні за такими групами: 1) релігія, марновірства й забобони; 2) людські вади духовного розвитку (брехня, підлабузництво, пияцтво, наркоманія, крадіжки тощо); 3) кримінальна сфера (злочини, поліція, в'язниця тощо); 4) бідність і безробіття; 5) людські фізичні й розумові розлади (розумові захворювання, фізичні каліцтва); 6) фізіологічні процеси (фізіологічні функції дефекації та інші випорожнення, вагітність, пологи); 7) смерть (убивства, похорон, смертельні захворювання); 8) сексуальна сфера (оголене тіло, сексуальні меншини, статеві органи, венеричні захворювання); 9) сім'я та шлюб (адюльтер, незаконнонароджені діти); 10) політика (корупція, хабарництво, політичні події); 11) бізнес й економіка (банкрутство, звільнення); 12) військова тематика (військові операції, шпіонаж); 13) етнічні й вікові розбіжності [35, с. 51]. Однак, гадаємо, що репрезентованій тематичній диференціації пересторог бракує критеріїв розподілу за ступенем категоричності заборон й умовами комунікативної ситуації, оскільки певні теми за окремих обставин виходять за межі табуйованого (наприклад, обговорення захворювань у кабінеті лікаря, повідомлення про зарубіжний

шпіонаж у новинах, проголошення вироку ув'язненому в суді тощо). До того ж, зважаючи на такий широкий спектр застережень, природно виникає питання, які ж теми не підлягають обмеженню в спілкуванні.

Принагідно зазначимо, що дотримання тематичних табу стає важливим аспектом у процесі міжкультурної комунікації. У спілкуванні між мовцями, що належать до однієї лінгвоспільноти, окремі теми можуть сприйматися нейтрально й не маркуються як табу. Однак подібний нейтралітет утрачається, якщо відбувається комунікація представників різних етносів [87, с. 248].

Певним різновидом вербального табу є дискурсивні заборони (О. Кострова і Х. Шредер). Утім, звертаємо увагу на різне трактування цього підтипу табу. На думку О. Кострової, дискурсивні табу є імпліцитні перестороги, пов'язані з культурною специфікою дискурсу або різноманітними текстотипами [100]. Х. Шредер розуміє дискурсивне табу як сукупність не повністю заборонених тем, які можна порушувати за певних умов, але обговорювати, дотримуючись певних етикетних норм [274]. Проте таке твердження науковця видається недостатньо аргументованим, оскільки тоді тематичне й дискурсивне табу різняться лише ступенем категоричності накладеної заборони.

Серед вербальних табу О. Бабаєва рекомендує диференціювати такі:

- 1) мовні табу, представлені словами з табуйованим стилістичним забарвленням, що є невід'ємним складником їх значення. До мовних табу дослідниця зараховує нецензурні слова й висловлення, а також ті мовні одиниці, які є неприйнятними в конкретній комунікативній ситуації;
- 2) мовленнєві табу, репрезентовані пересторогами на вживання нейтральних лексичних і фразеологічних одиниць, заборонених у межах певного контексту;
- 3) комунікативні табу, пов'язані з обмеженнями та заборонами щодо використання різних комунікативних стратегій. Мовознавець звертає увагу на те, що до комунікативних табу передусім належать способи ведення комунікації й інтонаційного оформлення мовленнєвого повідомлення в разі

обговорення заборонених тем [14, с. 290]. Однак у класифікації О. Бабаєвої немає переконливих пояснень щодо чіткої належності того чи того мовного факту до конкретного типу, адже мовні й мовленнєві табу за її класифікацією фіксують заборонені слова, водночас мовленнєві й комунікативні табують контекст і тематику, що спричиняє труднощі в розмежуванні таких застережень.

В. Карасик і Г. Слишкін обстоюють думку розподілу табу за критерієм відповідності нормам етикетного й адекватного спілкування: 1) жорсткі заборони, пов'язані з вульгарною, грубою й непристойною поведінкою комуніканта (неввічливі жести, натяки, вирази, зокрема ті, що стосуються сексуальної сфери та фізіології людини); 2) безпосередні (природні) заборони, зумовлені нормами поведінки і почуттями людини (прокляття на весіллі, сміх на похоронах тощо); 3) конвенційні заборони, сформовані на підґрунті норм спілкування в окремій соціальній групі чи лінгвоспільноті (специфічні теми для обговорення, наприклад, сумарні доходи особи в Англії та США, питання здоров'я). Водночас до третього типу табу науковці додають і поведінкові формули, яких варто уникати задля збереження «образу» мовця або дотримання норм політкоректності. Крім того, до конвенційних належать ідеологічні табу, наприклад, заборони на цитування або згадування робіт певного автора [79, с. 25–26].

Аналіз наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників демонструє різноманітні принципи класифікації заборон: за способом вираження наявні імпліцитні й експліцитні табу (О. Кострова, Я. Попова); за ступенем суворості дотримання розмежовують жорсткі та м'які заборони (Л. Гришаєва, Я. Попова); за ступенем поширеності диференціюють колективні й індивідуальні перестороги (В. Карасик, О. Бабаєва); за ступенем залежності від ситуації спілкування – абсолютні (універсальні, поширюються на всі ситуації спілкування) і відносні обмеження (ситуативно або культурно специфічні, тобто такі, що залежать від хронотопних характеристик комунікативної ситуації та особистостей комунікантів) (О. Бабаєва).

Отже, уважне студіювання класифікацій і критеріїв диференціації табу дає підстави твердити про розмаїття підходів лінгвістів до з'ясування сутності й типології досліджуваного феномена. Детальний аналіз мовознавчих розвідок спонукає розглядати табу не лише крізь призму їхнього мовного оформлення (звукові, графічні, словесні заборони), а й у контексті конкретної ситуації спілкування з урахуванням комунікативно-прагматичних особливостей, які виявляються у процесі спілкування.

1.4. Вплив табу на процес спілкування

Табу – це один із важливих механізмів регулювання поведінки людини, комунікативної зокрема. Уперше термін «комунікативна поведінка» репрезентує Й. Стернін [200, с. 44–48]. Під комунікативною поведінкою науковець розуміє сукупність традицій і норм спілкування, властивих певній групі людей [18, с. 346]. Комунікативні традиції – це не обов'язкові, але бажані для виконання правила, яких дотримується більшість представників окремої лінгвоспільноти, тоді як комунікативні норми являють собою обов'язкові для виконання правила. Комунікативні традиції і норми втілюються в понятті «комунікативний кодекс».

Очевидним є те, що порушення правил, принципів та норм комунікативного кодексу зумовлює труднощі у спілкуванні, а отже, є неприпустимим. Зрозуміло, що недодержання комунікативного кодексу забороняється, оскільки негативно позначається на комунікативній взаємодії мовців. Відтак табу у ввічливому спілкуванні виступають до певної міри передумовою успішності. Пристаємо на позицію К. Шиліхіної, яка визначає функційним завданням табу регулювання процесу спілкування, пояснюючи це тим, що комунікація не завжди видається приємною й бажаною. Існують певні дії (фізичні, вербальні тощо), які є неприйнятними або для більшості людей, або для певної групи, або для окремих осіб, наділених владою

й авторитетом. У цьому плані К. Шиліхіна порівнює табу із своєрідним фільтром процесу спілкування [48, с. 292].

Р. Газізов ураховує мету табу, яка виявляється в намірі вберегти комунікантів від неприємних відчуттів, викликаних порушенням відповідних заборон. Учений стверджує, що функціональним призначенням пересторог у мовленні є створення позитивного образу мовця. За міркуваннями науковця табу у спілкуванні функціонують задля уникнення можливості завдати співрозмовнику шкоди, передусім моральної. Вони пом'якшують або вуалюють неприємну інформацію, стримують негативні емоції, виключають приниження або образу людської гідності [41].

Тієї ж думки дотримується й німецький мовознавець Х. Шредер. Він зауважує, що заборони в сучасному суспільстві більше пов'язані з емоційністю та прагненням до збереження пристойності, умотивованим почуттям сорому. Найяскравіше це виявляється на зразках табу, які охоплюють заборони фізіологічної й сексуальної сфер життя людини, а також теми смерті та хвороб. Н. Цельнер і Х. Шредер указують, що дотримання табу є певним виявом соціального такту, який виявляється через уникання відкритого обговорення людських фізичних і розумових вад, ознак соціальної, вікової, національної чи расової нерівності [274].

Табуйованим відповідно вважається порушення провідних принципів комунікативного кодексу (принципи увічливості та кооперації), які на думку багатьох учених, зокрема Ф. Бацевича, Є. Ключова, В. Дем'янкова, О. Семенюка є запорукою комунікативної успішності. Принцип увічливості вперше був запропонований американською дослідницею Робін Лакофф у 1973 р. За Е. Гофманом, комуніканти в процесі вербальної взаємодії намагаються зберегти й захистити свій «соціальний образ», тобто свій публічний імідж. Концепція Е. Гофмана отримала свій подальший розвиток у розвідках П. Браун та С. Левінсона [244]. Учені ввели поняття «позитивного» і «негативного образу мовця» [244, с. 79–80]. Увічливість як

один з головних чинників успішності комунікації виділяють також С. Богдан, В. Добрава, Я. Радевич-Винницький [23; 54; 163].

Формулювання принципу кооперації належить американському науковцю Г.–П. Грайсу. В його основу дослідник поклав положення, згідно з яким комуніканти в спілкуванні спільно виконують певну діяльність. Кожен із мовців чітко розуміє, що цей процес зумовлений певною метою, тому виконання комунікативних дій спрямоване на досягнення спільної комунікативної мети. Усе це потребує дотримання чітких правил (максим).

Так, максима кількості пов'язана з кількісним показником інформації, яку необхідно передати. Кількісний обсяг інформації в повідомленні має відповідати потребі комунікативної ситуації. максима якості є запорукою істинності інформації, яку передають мовці. Крім цього, інформативне повідомлення повинно бути достатньо обґрунтованим. максима релевантності передбачає відповідність повідомлень тій ситуації спілкування, у якій мовці беруть участь. На відміну від попередніх категорій, максима способу спілкування стосується не того, *про що* говорять комуніканти, а *того, як саме* вони говорять. максима способу робить акцент на чіткості, ясності й однозначності вираження думок комунікантів [45, с. 221–223].

До принципу кооперації Г.–П. Грайса багато мовознавців додають ще й максими ввічливості, запропоновані американським дослідником Дж. Лічем, серед яких виокремлюють максиму тактовності, максиму великодушності, максиму схвалення, максиму скромності, максиму згоди й максиму симпатії.

Максима тактовності полягає в турботі про інтереси іншої людини, зменшенні психологічного дискомфорту у спілкуванні. максима великодушності передбачає необтяжування комуніканта розмовою, можливість зміщення домінантної ролі співрозмовників, вільний вибір мовцями стратегій і тактик спілкування. максима схвалення ставить за мету уникнення негативних оцінок комунікантів і підвищення позитивної

налаштованості мовців. Максима скромності зосереджує увагу на тому, що мовцям необхідно стримувати надмірну активність у комунікативному процесі, дотримуватися позитивного самоіміджу. Максима згоди передбачає ведення компромісної розмови та зменшення протистояння між комунікантами. Максима симпатії полягає в доброзичливому ставленні до партнера в комунікативній ситуації та зниження агресивної налаштованості співрозмовників [18; 261].

Однак, услід за Й. Стеніним, зауважимо, що реалізація успішного і ввічливого спілкування не вичерпує терміна «комунікативна поведінка». Відповідно й вивчення феномена «табу» не обмежується лише спостереженнями за етикетними нормами спілкування, оскільки комунікативна поведінка людини є значно ширшою й репрезентує реальну комунікативну практику, тобто здійснення певних комунікативних дій [202, с. 5–18]. О. Семенюк зазначає, що комунікативна поведінка є родовим поняттям для категорій «мовленнева поведінка» і «мовленнєве / вербальне спілкування» [177, с. 125–126].

Аналіз терміна «комунікативна поведінка», як сукупності мовних і позамовних дій, здійснених комунікантами в межах комунікативного акту для досягнення комунікативної мети певної вербальної взаємодії [177, с. 126], дає змогу витлумачити дефініцію «мовленнева практика». У нашому розумінні мовленнева практика являє собою сукупність зразків мовленнєвої поведінки, характерних для окремого етапу суспільно-політичного й культурно-історичного розвитку лінгвоспільноти, які залежать від конкретного позамовного контексту й видозмінюються згідно з ним.

Отже, досліджуючи феномен «табу» у мовленнєвій практиці окремої нації (зокрема українців), закономірно розглядати актуалізацію заборон у процесі спілкування. Багатоаспектність і різноплановість підходів до вивчення спілкування зумовлює труднощі у формулюванні його остаточного потрактування. Однак ми погоджуємося з міркуваннями мовознавців (О. Селіванова, О. Семенюк), які ототожнюють комунікацію і спілкування,

зважаючи на вербальний аспект репрезентації цього процесу. Відтак під цим терміном розуміємо соціально зумовлений обмін і передачу інформації між людьми, реалізовані переважно за допомогою вербальних засобів. [174, с. 244].

Факт дотримання або порушення табу в спілкуванні демонструють висловлення комунікантів. Проте одне окремо взяте повідомлення мовця не дає підстав говорити про приналежність використаних комунікантом мовних одиниць до корпусу табу. Необхідно брати до уваги комунікативний процес загалом, тому вважаємо доцільним дослідити структуру комунікації задля виявлення позицій пересторог у спілкуванні.

Серед науковців і досі немає однастайності в питанні щодо елементарного складника комунікації. Одні мовознавці виокремлюють комунікативний акт як мінімальну одиницю у процесі спілкування (Н. Варфоломєєва, В. Красних, О. Семенюк та ін.), інші ж, навпаки, елементарним складником називають мовленнєвий акт. Н. Формановська пояснює це тим, що деякі дослідники ототожнюють поняття мовленнєвий і комунікативний акт, оскільки адресант і адресат пов'язані між собою в межах однієї дії: інтенція (ілокуція) мовця скерована в бік адресата, а перлокутивна реакція адресата може знаходитися в задумі адресанта [221, с. 25]. Однак нам видається таке «наближення» термінів недоцільним. Н. Забродська зауважує, що комунікативні акти є сукупністю мовленнєвих [64, с. 113], а М. Серьогіна представляє мовленнєві акти як внутрішню форму комунікативних [179, с. 117–118].

Спостереження за наявними в сучасному мовознавстві моделями спілкування дають підстави твердити про виявлення основних компонентів комунікації, сформульованих ще К. Бюлером, як-от: відправник (адресант), отримувач (адресат) і предмет мовлення (повідомлення). Подальші наукові пошуки лише розширюють цю схему. На нашу думку, найбільш значущим доповненням зазначеної моделі є долучення зовнішніх умов, які впливають на процес спілкування (див. рис. 1. 1.):

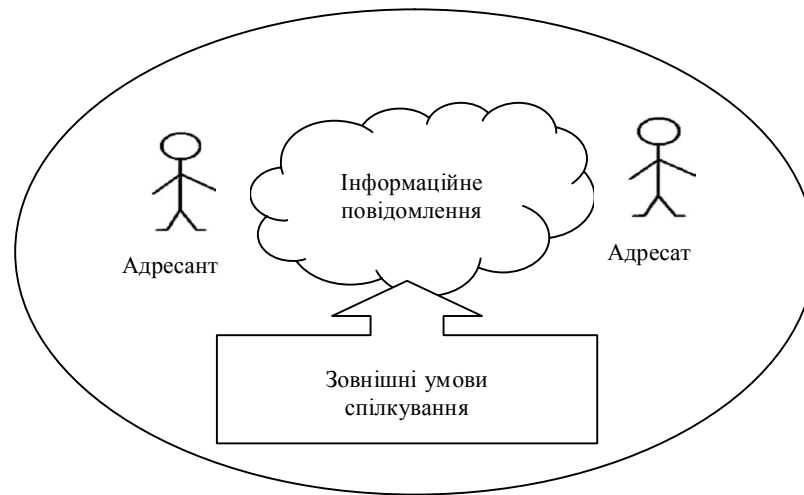

Рис. 1. 1. Модель процесу спілкування

Осмислення терміна «табу», його типів і джерел, а також комунікативна актуалізація спілкування спонукають розглядати цей феномен у двох його виявах: 1) мовний факт, маніфестований певними лінгвоодинаціями; 2) складова процесу спілкування (далі ПС).

З позиції лінгвістики виокремлюємо табу, представлені сукупністю пересторог і приписів, накладених на вживання окремих лексичних репрезентантів понять, дій або явищ, частково чи повністю заборонених через їхню стилістично забарвлену семантику або сакральну значущість. Зважаючи на зв'язок табу з людиною, доцільним, гадаємо, розмежування двох лінгвальних блоків пересторог, як-от: 1) мовні одиниці, що ілюструють табуйовані номінації біологічних аспектів природи людини; 2) вербалізовані застереження, покликаних регламентувати суспільну поведінку людини.

Структура ПС спонукає диференціювати табу, пов'язані з комунікантом (контактні табу), темпоральні й локаційні застереження (хронотопні табу), табу-повідомлення, які, зі свого боку, демонструють тональні, словесні й тактичні перестороги. Контактні табу визначають конкретну особу чи групу людей, з якими комунікативна взаємодія є небажаною або небезпечною, тому забороняється. Табу-повідомлення являють собою неприйнятне тональне й лексичне оформлення інформаційного повідомлення, а також заборонену манеру спілкування. Хронотопні застереження – це перелік зовнішніх часово-просторових

параметрів спілкування, за яких мовленнєва діяльність табується або тимчасово обмежена.

Зауважимо, що табу мають загальний та індивідуальний характер, різний ступінь категоричності й термін дії, а тому наведена система може набувати подальших трансформацій залежно від параметрів ПС.

1.5. Методологія і методика аналізу табу

Розвиток сучасної лінгвістичної науки визначається комунікативно-прагматичним і функційним підходами до вивчення мови, зумовленими принципом антропоцентризму, який наразі є панівним у науковій парадигмі. Зважаючи на специфіку об'єкта і предмета, характер мети й завдань дисертаційної роботи, необхідним вважаємо застосування різнопланових методів наукового аналізу. Багатоаспектність феномена табу (його етнографічний, культурологічний, лінгвальний і соціокультурний характер) спонукають до застосування широкого спектру методів і прийомів, які забезпечать отримання комплексного уявлення про описуване явище.

На першому етапі дослідження послуговуємося низкою загальнонаукових принципів і підходів, що сприяє опрацюванню, систематизації та узагальненню теоретичного підґрунтя цієї розвідки. Використання евристичних методів, зокрема методу суцільної вибірки під час аналізу художньої літератури кінця XIX – початку XXI ст. стає в нагоді для добору текстових фрагментів, які містять контекстні ілюстрації вербалізованих табу, характерні мовленнєвій практиці нашого народу в різні часові періоди. Натомість задіяння методу безпосереднього спостереження, дає змогу зафіксувати зразки вербальної актуалізації заборон у живому спонтанному мовленні сучасних українців. Польові включені спостереження репрезентують конкретні прояви мовленнєвої поведінки криворіжців у реальних життєвих ситуаціях. Такий підхід до формування джерельної бази дослідження не лише позитивно позначиться на загальній кількості

емпіричних даних, необхідних для розв'язання окреслених на початку роботи завдань та підтвердження висунутих теоретичних положень, а й виявить динамічні зміни табу з плином часу.

Властиві сучасній методології мовознавства діяльнісний і системний принципи [95, с. 7–8] диктують залучення на другому етапі нашої роботи непарадигмальних і парадигмальних методів та методик [95, с. 29], які становлять методологічну основу пропонованого дослідження.

Серед непарадигмальних методів чільне місце посідають описовий і контекстологічний методи. Описовий метод сприяє інвентаризації, синхронічному аналізу, систематизації та класифікації фактологічного матеріалу, зокрема тих мовних фактів, що засвідчують наявність прямо чи опосередковано вираженого табу. Завдяки опозиційному аналізу, побудованому на протиставленнях бінарних опозицій «можна – заборонено», «священний – буденний», «магічно безпечний – проклятий» тощо, окреслимо належність того чи того мовного факту до корпусу пересторог. Використання цього методу забезпечить точний і повний опис семантичних та функційних характеристик мовних одиниць різних рівнів, пов'язаних із вербальною актуалізацією заборон. Прийом внутрішньої інтерпретації описового методу уможливорює вивчення зафіксованих фрагментів із табуйованим значенням крізь призму їх структурних компонентів і частиномовної приналежності. Зовнішня інтерпретація лексичних актуалізаторів заборон у системі їхніх парадигматичних та синтагматичних зв'язків надасть змогу зіставити табуйовані номени з позамовними реаліями [75, с. 12–22; 95, с. 7–8; 101, с. 360–362]. Застосування методу польового моделювання узагальнить зафіксовані приклади табу в межах певних лексико-семантичних полів і тематичних груп.

Диференціації табуйованих лінгвоодиниць сприяє використання окремих методик і прийомів когнітивно-прагматичного методу. Аналіз ціннісно-значущих смислових категорій, сформованих у концептосфері українців, і застосування польових методик виокремлення ядерних та

периферійних мовних одиниць-репрезентантів дає змогу виявити номінації на позначення того чи того концепту, неприйнятні у вільному слововживанні [95, с. 461–469].

Задля повного розв'язання поставлених у дисертації завдань принагідним стає задіяння окремих прийомів структурного й дистрибутивного аналізу, які поглиблюють уявлення про структурні та синтаксичні особливості й засоби актуалізації прикладів заборон. У визначенні функційного навантаження засобів реалізації табуйованих смислів у текстовому повідомленні мовця застосуємо елементи контекстуально-інтерпретаційного аналізу. За допомогою цього метода зможемо встановити прагматичний потенціал контекстуального оточення вербальних репрезентантів пересторог і з'ясувати, як такі мовні одиниці впливають на співрозмовника в процесі спілкування. Спостереження за трансформаційними змінами вербальної реалізації табуйованого референта, зокрема засобами субституції, елімінації чи комплексної трансформації табуйованих лінгвоодиниць, допоможе виокремити мовні способи уникнення заборон.

Серед макропарадигмальних методів вагомим для нашого дослідження на другому етапі виявляється комунікативно-прагматичний метод, який реалізує комунікативно-діяльнісний підхід до з'ясування природи мовних явищ. Цей метод розглядає мову з позиції комуніканта та визначає прагматичні властивості мовних одиниць, уживаних у певній комунікативній ситуації. Залучення прагматичного аналізу забезпечить виявлення екстралінгвального контексту, що стоїть за лексемами й синтаксичними структурами, використаними комунікантами в мовленнєвому акті для позначення табуйованих реалій, та осмислення табу як своєї норми спілкування.

Комунікативно-прагматичний аналіз дасть змогу розглядати факти табу з урахуванням чинників комунікативного простору, закарбованих у формулі «хто – що – де – коли – кому – навіщо – як» [5, с. 326; 119, с. 72; 205, с. 37].

Зважаючи на такі прагматичні компоненти, як адресат, адресант, їхні міжособистісні стосунки, наявність спільного фонду знань, комунікативні наміри мовців та умови протікання комунікації, можливою стає ідентифікація в комунікативних ситуаціях не тільки універсальних заборон, а й ситуативно зумовлених табу, яким характерний індивідуальний чи тимчасовий характер. Крім того, такий підхід дає підстави для створення схематичних комунікативних моделей із табу-компонентом в аспекті ПС. Прийоми комунікативно-прагматичного методу сприяють аналізу ступеня категоричності певних пересторог і прогнозують наслідки їх порушення в мовленні українців, що, відповідно, дасть підстави окреслити роль табу в здійсненні успішного спілкування й регулюванні мовленнєвої поведінки загалом.

На третьому завершальному етапі дослідження дієвим вважаємо залучення логіко-індуктивних і логіко-дедуктивних методів задля систематизації та узагальнення проаналізованих зразків табу, що сприятиме формулюванню конкретних висновків дослідження. Додатково звернемося до процедури верифікації емпіричних даних завдяки застосуванню елементів кількісного методу, зокрема веденню підрахунків мовних фактів репрезентації заборон у відповідних лексико-семантичних полів.

Застосування названих вище методів і методик уможливило комплексне вивчення особливостей феномена табу, його інтерпретацію, вербальну актуалізацію та класифікацію в мовленнєвому просторі української лінгвокультури.

Висновки до розділу 1

Табу розуміємо як заборону, накладену на окремі об'єкти дійсності й види діяльності. Першоджерела появи табу криються в усталених традиційних віруваннях і забобонах первісних суспільств. У минулому табування дій, об'єктів дійсності, явищ природи, осіб та їхніх лексичних номінацій пов'язували з магічною функцією слова й неконвенційним сприйняттям мовного знака. Пізніше ці уявлення трансформувалися й частково зберегли свою природу в релігійних заборонах і традиційних етнокультурних забобонах. Іншим джерелом виникнення табу доречно вважати емотивно-етикетну складову комунікації. Спілкування регулюється набором певних заборон, зумовлених почуттям соціального такту, делікатності, пристойності й сорому.

З позиції лінгвістики табу – це будь-яка заборона або ситуативне обмеження на вживання в мовленні певних мовних одиниць – звуків, слів, словосполучень тощо, несегментних фонетичних одиниць – тону, висоти голосу, тембру, інтонації і т. ін., тем, тактик, а також уникання спілкування з окремими особами або комунікації як такої за певних часово-просторових умов, що зумовлене різними екстралінгвальними чинниками, зокрема магічними, релігійними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо. Явищу табу властива низка ознак, а саме: аксіоматичність, експліцитність / імпліцитність вираження, ступінь категоричності, універсальний та індивідуальний характер, національна специфічність, динамічність, зумовленість зовнішніми позамовними чинниками.

Феномен «табу» постає складним соціокультурним явищем, яке регулює взаємовідносини між індивідами в суспільстві й запобігає суспільному занепаду. Однак, зважаючи на специфічну природу, морально-етичну й релігійну детермінованість, загальну мету та функції табу в соціумі, важливою є диференціація типів заборон у двох напрямках: лінгвальному й прагматичному. Вербальна актуалізація табу дає змогу виокремити

заборони, які являють собою сукупність пересторог, що регулюють уживання окремих лінгвоодиниць мовної системи й охоплюють два тематичні блоки: 1) біологічна природа людини; 2) суспільна поведінка людини. У комунікативно-прагматичному аспекті табу постає складовою ПС. До комунікативно зумовлених пересторог належать контактні, хронотопні заборони й табу-повідомлення, які охоплюють тональні, словесні й тактичні застереження.

Утілення ґрунтового аналізу феномена табу реалізується з використанням таких загальнонаукових і спеціально лінгвістичних методів, як-от: описовий, комунікативно-прагматичний і деякі методики когнітивно-прагматичного, які сприяють повному осягненню всіх особливостей актуалізації досліджуваного явища.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й КОМУНІКАТИВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БІОЛОГІЧНОЮ ПРИРОДОЮ ЛЮДИНИ

Мова – один із найголовніших чинників, що вирізняє певну національну спільноту з-поміж інших, виражає її етнічну самобутність і неповторність. Дослідження мовної системи в межах антропоцентричної парадигми вимагає від фахівця-філолога використання таких підходів, які дали б змогу пізнати не лише природу мовних фактів як таких, а й з'ясувати сутність узасмозв'язків між лінгвоодинаціями й екстралінгвальним середовищем, визначити особливості національної мовної свідомості. Серед найпродуктивніших підходів, покликаних сприяти виявленню розмаїття системних зв'язків між мовними одиницями, чільне місце посідають польові дослідження [128, с. 291]. На думку Ю. Караулова та Є. Мітіної, уся сукупність уявлень про світ структурується й акумулюється в свідомості мовця за семантичними полями, віддзеркалюючи певну частину дійсності [80, с. 24; 128, с. 291]. Перші розвідки польового аналізу мови представлені у працях Г. Ібсена, Ю. Найди, М. Покровського, О. Потебні, Й. Тріра. Зацікавлення дослідників проблемою польового вивчення мовних явищ, їхньої диференціації у площині різних мовних рівнів і систем засвідчується появою низки новітніх наукових публікацій та дисертацій зарубіжних і вітчизняних мовознавців (І. Багмут [16], Н. Іваненко [73], Ю. Караулов [80], О. Кардашук [82], Н. Ключка [91], О. Ковальчук [92], Є. Мітіна [128], Н. Обвинцева [136], І. Уфимцева [219], Г. Щур [232] та ін.).

Осмислюючи сучасні визначення лексико-семантичного поля, пристаємо на позицію фахівців (М. Голянич [44], Н. Іваненко [73], Ю. Караулов [80], М. Кочерган [101], А. Уфимцева [219] та ін.), які витлумачують лексико-семантичне поле як складну автономну сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту незалежно від їхніх формальних і частиномовних показників [44, с. 123; 73, с. 14]. Спираючись

на структурну специфіку польової моделі, можемо виокремити основні заборони, характерні для мовленнєвої практики українців, і виявити особливості їхнього лінгвального оформлення.

Добір матеріалу дослідження здійснювався на підставі наявності в аналізованих зразках компонентів, які прямо чи опосередковано засвідчують факт табу. Джерелами пошуку слугували фразеологічні словники, збірки прислів'їв, індивідуально-авторські художні тексти української літератури другої половини XIX – початку XXI ст. й інтерв'ю респондентів Криворізького регіону упродовж 2012–2015. Паремійний корпус, як згорнута модель мовленнєвого акту й лаконічна форма передачі знань про навколишнє середовище, засвідчує заборони, що побутують у мовленні українців. Фразеологізми, зафіксовані в художніх текстах, акумулюють давні світоглядні уявлення й демонструють стереотипні засади національно-культурного світосприйняття представників нашої нації. Спостереження за вербальною репрезентацією пересторог у межах художніх текстів дає змогу виявити специфіку мовного оформлення табу, його контекстуальний супровід і реакцію співрозмовника. Крім того, література різних періодів засвідчує зміни мовленнєвої традиції з плином часу. Аналіз зразків живого мовлення сучасних українців на прикладі жителів Криворіжжя уможливує не лише збір факти табу на сучасному етапі в умовах реальних комунікативних ситуацій, а й простежити динаміку процесів табуїзації і детабуїзації в українському суспільстві.

Табу – це один із важливих чинників, який регулює поведінку людини в суспільстві і сприяє гармонійному існуванню та розвитку соціуму загалом й окремої особистості зокрема. Людина – це істота біологічна та водночас соціальна. Отже, логічно припустити, що в будь-якому соціумі побутують застереження, зумовлені суспільною природою людини, а також сформовані перестороги, породжені біологічними особливостями людського організму. Опрацьовані мовні факти переконливо свідчать про те, що вербальна актуалізація відібраних ілюстрацій заборон узаємопов'язана з мовними

одинацями таких лексико-семантичних полів (далі ЛСП), як-от: 1) біологічна природа людини; 2) суспільна поведінка людини.

У цьому розділі увага сфокусована на аналізі табу, функціонування яких маніфестують лінгвальні репрезентанти ЛСП «Біологічна природа людини». Архісевою цього поля є потрактування біологічного функціонування людського тіла, тобто його біологічної природи. У лексикографічних працях поняття *біологічна природа* тлумачать як «сукупність життєво важливих процесів, функцій і станів та фізичних і психічних особливостей, що виявляються в її поведінці» [192, т. 1, с. 187; т. 8, с. 7]. Осмислення цього терміна спонукає виокремити в межах ЛСП «Біологічна природа людини» дві тематичні групи (далі ТГ), які містять вербалізацію пересторог, а саме: 1) життєдіяльність людського організму; 2) смерть людини.

2.1. Табу, пов'язані із процесами життєдіяльності людського організму

Здатність до спілкування й висока нервова організація виводять людський вид на найвищу ланку з-поміж інших представників тваринного світу. Життєдіяльність людського індивіда як біологічної істоти протікає згідно з законами, характерними для всіх живих організмів. Повноцінне існування людини суттєво залежить від роботи органів і систем, що виконують життєво важливі функції (дихання, кровообіг, травлення, виділення, рух тощо). Однак принагідно зауважимо, що низка номінацій на позначення певних частин людського тіла й окремих процесів, які в ньому відбуваються, подекуди отримує специфічне соціальне маркування. Зокрема, прилюдна демонстрація та називання деяких функцій організму людини набуває негативної соціальної оцінки, що призводить до появи відповідних поведінкових і словесних табу. До чинників, які спричиняють формування зазначених пересторог, належать норми пристойності і ввічливості й народні

уявлення, утворені на підґрунті вірувань у сакральність тіла людини. Надалі зосередимо увагу на лінгвальних репрезентантах заборон, зумовлених особливостями функціонування людського організму.

Аналіз дібраного фактичного матеріалу засвідчує наявність словесних табу в межах ТГ «Життєдіяльність людського організму». Звертаємо увагу на те, що помічені застереження в українському паремійному і фразеологічному корпусі, творах української літератури другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. та зразках живого мовлення репрезентують заборону не самих біологічних явищ, статусу табу набувають лише прямі лексичні номінації психосоматичних процесів, функцій і станів. Зауважимо, що більшість словесних пересторог є частковими й ситуативно зумовленими. На нашу думку, формування таких застережень здебільшого спричинене наявністю усталених стереотипних уявлень про святість людського тіла, а також почуттям соціального такту, сформованим на ґрунті етикетних норм і правил, притаманних українському суспільству. За кількісним показником зафіксовані приклади складають невелику порівняно з іншими групу (154 одиниці).

Інтегральною семою зазначеної ТГ є визначення фізіологічної життєдіяльності людського організму, її фізіології. *Фізіологія* – це «життєві функції живого організму або його частин, процеси, що відбуваються в ньому та закони, які ними керують» [192, т. 10, с. 587]. Аналіз словникового формулювання цього поняття дає змогу виокремити диференційні семи, зокрема: життєві функції, дисфункції людського тіла. Цілком закономірно розподілити зафіксовані приклади заборон у межах ТГ «Життєдіяльність людського організму» за такими тематичними підгрупами (далі ТПГ): 1) психосоматика тіла людини; 2) хворобливий стан організму людини. Розглянемо мовні репрезентанти цих заборон детальніше.

2.1.1. Табу, пов'язані із психосоматикою тіла людини. Як свідчать спостереження за фактичним матеріалом, у ТПГ «Психосоматика тіла людини» зафіксовано зразки словесних табу. Зауважимо, що згадана ТПГ об'єднує поняття анатомічних особливостей і функцій людського тіла. З анатомією людини пов'язана низка номінацій, які підлягають частковому табуюванню. Згідно з нормами пристойності у ввічливому спілкуванні уникають прямого вживання слів на позначення окремих частин тіла (*статеві органи, сідниці* тощо). Серед лексичних репрезентантів функціональної складової життєдіяльності людського організму неприйнятними в етикетній бесіді вважаються номени, які експліцитно називають здійснення видільної й репродуктивної функцій (*випорожнення, менструація, вагітність, народжувати, пологи, робити аборт*).

Звертаємо увагу передусім на те, що зафіксовані ілюстрації словесних застережень вербально представлені здебільшого перифрастичним конструкціями. Гадаємо, таке лінгвальне оформлення зумовлене бажанням адресанта дотримуватися норм моралі й етики. Подібні міркування висловлює А. Кацев. Дослідник зазначає, що деякі фізіологічні процеси, які відбуваються в людському тілі, та вади розумового чи фізичного розвитку завжди були поза межами етикетного спілкування. Серед причин свідомого уникання таких слів мовознавець називає почуття соціального такту, а також почуття сорому чи огиди [85, с. 33].

Л. Ставицька висловила загальну думку про те, що різноманітні соціальні й комунікативні табу групуються навколо ідеї людського «верху» (духовне начало людини) і людського «низу» (матеріальне, земне). Основними табуйованими поняттями стають назви людського «низу» (органи та дії, що мають відношення до дітонародження та видалення відходів життєдіяльності). Дослідниця подає такі міркування: «Суспільна мораль дозволяє розкривати лише частину людського тіла – так знаний тілесний «верх». На тілесний «низ», який складається з органів, що виконують екскреторну та сечостатеву функції, суспільна мораль наклала табу. Заборона

полягає в тому, що тілесний «низ» доступний лише самому власникові й залишається прихованим від суспільства. Заборона на відкритість потайних частин тіла природно переноситься й на заборону мовну: суспільна мораль не допускає прилюдного називання цих частин тіла та пов'язаних з ними дій» [196, с. 13–14].

Закономірним є те, що демонстрація інтимних частин тіла людини підлягає табуїзації. Аналогічна заборона накладається й на мовні одиниці, які називають інтимні частини тіла: *Кайдашиха* кинулася до драбини й була б справді почастивала **нижчу половину Мотрі** драбиною <...> (43, с. 161); *Можна було б піти в Вижиницю до дохторів. Якось вони там уміли чимось закривати ту браму, звідки просилися на Божий світ діти* <...> (35, с. 114). У наведених метафоричних конструкціях адресант послуговується словами, що вказують на місце розташування відповідних частин тіла (*нижня половина Мотрі*) або конкретизують їхнє функційне призначення (*брама, звідки просилися на Божий світ діти*). Отримуючи таке повідомлення, адресат швидко декодує відповідні номінації й розуміє, про що йдеться в розмові. Водночас уживання цих структур знімає емоційне напруження, яке виникає у співрозмовників у процесі спілкування при обговоренні делікатних тем і сприяє збереженню «позитивного образу мовця».

Крім уникання словосполучення *оголене тіло*, фіксуємо свідому заміну прямого називання циклічного природного процесу, який відбувається в тілі жінки дітородного віку (*менструація*). Заміщення прямих номінацій дає підстави вважати ці мовні одиниці частково табуйованими. Своєрідна інтимність згаданого процесу спонукає комунікантів до вуалювання експліцитних репрезентантів через різноманітні перифрастичні конструкції. Аналізуючи художньо-авторські тексти, помічаємо зразки заміщень, представлені двокомпонентними структурами з опорним іменниковим елементом *дні*: *Марк запросив мене у свою квартиру. Я йому сказала, що в Україні не прийнято займатися сексом, коли ще не дозріла любов, бо не*

можна робити вино з недозрілого винограду. Мені здається Марк подумав, що в мене – просто **«вихідні» дні**, бо ми тепло розпрощалися (21, с. 92); <...> Чув, є в жінок **такі дні**. – Ти забагато знаєш. Ні, у мене не **ті дні**, про які ти кажеш (74, с. 238). Прикметним є те, що в таких словосполученнях використана саме форма множини, яка підкреслює тривалість процесу.

Окремого коментування потребують атрибутивні поширювальні компоненти, що супроводжують слово *дні*, виражені вказівними займенниками (*такі / ті*) або прикметниками (*вихідні*). У такому контекстуальному оточенні актуалізовані іменники набувають нового переосмислення, що дає підстави говорити про розширення смислового поля цих одиниць. Зокрема, спостерігаємо породження нових асоціативних зв'язків, які уособлюють циклічні зміни в тілі жінки, зумовлене роботою статевих органів.

Зрідка трапляються ілюстрації авторських перифраз на заміщення частково табуованої лексики. Однак, за нашими міркуваннями, пропонувані зразки індивідуально-авторської метонімії широко не використовуються в мовленні: *Дівчата! Хто розбив носа – хай вийде з храму. Жінки розгублено дивляться одна на одну, а тим часом отець Серафим кидає суворий погляд на одну з тих, що припізнилися <...> Якийсь час жінка спантеличено і благально дивиться на отця Серафима, потім задкує до виходу... <...>* (73, с. 134). Послугуючись наведеним заміщенням, представленим дієслівною структурою *розбив носа*, адресант приховано натякає адресатові повідомлення про специфічний процес, який відбувається в тілі жінки.

Не менш цікавим у цьому текстовому уривку є екстралінгвальний контекст комунікативної ситуації, який констатує наявність поведінкового табу на відвідування жінкою храму в цей період, імпліцитно вираженого дієсловом наказового способу *хай вийде*. Семантика використаної мовцем лінгвоодиниці репрезентує неможливість перебування жінки в період місячного очищення в храмі, що дає підстави говорити про табуованість до певної міри цих дій. Додатковим конкретизатором наявності перестороги

відвідування храму в цей час є зорова реакція адресанта, яку демонструє дієслівна конструкція *кинув суворий погляд*. Ключовим смисловим репрезентантом неприпустимості порушення цієї перестороги є словосполучення *суворий погляд*, де атрибутивний поширювач *суворий*, виражений прикметником, семантично означає «непривітний погляд», «такий, що не припускає ніякої поблажливості й відхилення від прийнятих норм» [192, т. 9, с. 819] та непрямо інформує адресата про категоричність цієї заборони.

Гадаємо, традиція часткового табування слів, що називають природні циклічні зміни в жіночому організмі, пов'язана передусім із стародавніми віруваннями про те, що жінка в зазначений період стає нечистою. Острах перед зараженням зловісною магічною силою, яка міститься наразі в її тілі, зумовлює відмову від контактування з нею, так само табу накладаються на речі, використані жінкою в цей час, а також на слова, що позначають згаданий процес [225, с. 201–202].

Однак сучасні тенденції уникати в мовленні слів, пов'язаних із називанням періодичного особливого стану жінки, на відміну від стародавніх звичаїв, зумовлені здебільшого морально-етичними міркуваннями, а саме, прагненням не акцентувати на фізіологічних особливостях людського організму. Результати безпосереднього спостереження за мовленнєвою практикою криворіжців на сучасному етапі засвідчують наявність таких заміників із подібною семантикою, як-от: *ці дні, критичні дні, особливі дні, ці справи, жіночі проблеми, червоні дні календаря, дратівливий тиждень, гості приїхали* тощо. Зафіксовані перифрази, породжені симптоматикою та специфікою протікання згаданого явища, зустрічаються не лише в комунікативних ситуаціях побутового спілкування, а й у масмедійному просторі, зокрема в текстах реклами.

Мовні одиниці на позначення вагітності жінки (*вагітна, вагітність*) та слова, що номінують процес народження дитини (*народжувати, пологи*), аналогічно підлягають частковому табуванню. В уявленнях первісних

суспільств вагітна жінка, як і та, що тільки-но народила дитину, вважається нечистою [225, с. 202]. У свідомості українців образ вагітної жінки також отримує специфічний статус і потребує особливого ставлення. Згідно зі звичаями, про факт вагітності не прийнято інформувати оточуючих, а навпаки, навіть приховувати це від громадськості, аби вберегти майбутню матір від зурочень. Делікатність цього фізіологічного стану й бажання уникнути експліцитних лінгвоодиниць, що його називають, породжують зміни в комунікативній поведінці мовця. Адресант свідомо використовує в інформативному повідомленні перифрастичні конструкції, які заміщують прямі лексичні репрезентанти.

Аналіз фактичного матеріалу переконливо свідчить, що перифрастичні структури здебільшого відбивають зовнішні чи ментальні ознаки вагітності (*важка, сподіватися дитини, при надії, у поважному стані* тощо). У творах української літератури другої половини XIX – початку XXI ст. фіксуємо переважання багатоконпонентних дієслівних зразків заміни експліцитних номінацій вагітності жінки або процесу виношування чи народження дитини: <...> *бо баба-городниця бабувала як **Іван Петрович на світ білий забунтував**, а про родильні дома та про акушерські по селах пункти, за старого часу й думки в царсько-поміщицького уряду не було* (5, с. 246); <...> *У кінці жнив Марія **«розсипалася»**. Прибавилося аж двійко нових крикунів* (49, с. 88); <...> *ніби Марії на роду було написано **приводити самих дівчат*** (57, с. 303–304); <...> *Гануся **тяжка**: виглядало, наче того самого нещасного дня й завагоніла* (57, с. 349); <...> *Ти поспішала в нагірну сторону відвідати родичку Твою Єлисавету, коли вона **сподівалася дитини*** <...> (37, с. 49); *Фуляччині примівки не допомагали: Юр'яна щороку **ходила тяжка*** (35, с. 167); <...> *я щодня гралася з гадюкою і ні гадюка не боялася мене, ні я її. – Не боялася, бо ти гадюкою була мічена ще до народження. Мама **ходила важка тобою**, коли гадина скочила їй на плече* (36, с. 72). Хоч подекуди помічені іменникові структури, які маніфестують факт вагітності через слово *стан*, уживане самотійно або в супроводі атрибутивних

поширювачів, виражених вказівним і присвійним займенником *такий*, *її*: <...> *не в змозі себе погамувати, вже не дбаючи, як пристало б її станіві, що може ввередитися та розсипатися завчасу* <...> (57, с. 351); – *Вибачте, отче, – перебила я. – В якому такому стані? – Як – у якому? – здивувався він. – Коли жінка заходить у тяж, в якому ж іще* (73, с. 154). Використовуючи подібні замітники, адресант імпліцитно інформує адресата про особливий стан жінки, однак при цьому уникає прямих назв, що сприяє дотриманню словесного табу.

Частково табуйованою стає лексика на позначення фізіологічних потреб людини, зокрема тих, які пов'язані з екскреторною функцією організму. Нечемним у розмові вважається відкрите інформування про певні природні потреби, тому комуніканти послуговуються конструкціями, що замінюють прямі слова згаданих процесів. Наприклад, коли говорять про необхідність відвідати вбиральню, уживають метафоричні вислови *припудрити носика, поклик природи, вийти у справах, вийти кудись* тощо. Чимало зразків перифраз фіксуємо в творах українських письменників: <...> *Щось тобі буде таке, – казали дівчата. – Гляди сії ночі не налови раків, бо дуже щось регочеш* <...> (38, с. 63); *Гуру дотримався до другого поверху. В той момент, коли ліфт проминув другий поверх і хвилина полегшення невблаганно наближалась, сила духу відступила від нього, і він зазнав чи не найбільшого морального фіаско в своєму житті. Я вже не говорю про фіаско фізіологічне* <...> *Ліфтом після того, до речі, довго ніхто не користався* (19, с. 87); <...> *Голова нестерпно крутилася, суглоби виломлювало диким болем, шлунок палав токсичним вогнем, і все, що не було закріплено в його кишківнику, вихлюпувалось із обидвох виходів* <...> (15, с. 48). Зауважимо, що такі заміщення мають різнопланові моделі побудови. У більшості зразків це дієслівні структури, які підкреслюють факт випорожнення (*налови раків, все вихлюпувалось*). Хоч зрідка зустрічаємо індивідуально авторські метафори, які демонструють факт мимовільного сечовипускання через моделі з центральним іменниковим компонентом

у супроводі з атрибутивними поширювачами, представленими прикметниками або іменниками (*хвилина полегшення, фізіологічне фіаско*).

Отже, ТПП «Психосоматика тіла людини» характеризується наявністю частково табуованої лексики, зокрема обмеженого вживання слів і словосполучень, які називають оголене тіло, інтимні частини тіла та певні процеси, що відбуваються в ньому, наприклад: екскреторні чи статеві функції. Свідоме уникнення цих прямих репрезентантів у мовленні зумовлене морально-етичними міркуваннями і прагненням адресанта вести розмову згідно з нормами ввічливості. Аби дотримуватися згаданих правил, мовець удається до вуалювання експліцитних мовних одиниць, послуговуючись перифрастичними конструкціями різних модифікацій.

2.1.2. Табу, зумовлені хворобливим станом організму людини.

Порушення фізіологічних і психічних функцій організму вказує на його нездоровий стан. Надалі розглядатимемо мовне оформлення табу, наявних у ТПП «Хворобливий стан організму людини». Інтегральною семою зазначеної ТПП є визначення хвороби – «порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища» [192, т. 11, с. 47]. Наведене вище витлумачення дає змогу виокремити ядерні поняття цієї підгрупи, а саме: *хвороба, вада*, які стають підґрунтям для формування часткових словесних заборон. Нагадаємо, що табуюванню в пропонованих підгрупах підлягають не самі явища, а лише їхні номінації.

Хворобу в уявленнях українців ще з часів язичництва пов'язували з дією зловісної магічної сили (уроки) або духів, поширених у брудних і небезпечних місцинах [27, с. 211–216]. Закономірним є те, що у свідомості українців хвороба постає персоніфікованою сутністю. О. Хомік справедливо зазначає: «захворювання частіше репрезентоване мовними одиницями на позначення дівчини, жінки, старої та розкривають симптоми захворювання: *гнетуха, задуха, падалка, холодуха, студентка, чихавка*» [228, с. 13].

Усвідомлення хвороб як живих істот, що приходять із потойбічного світу завдяки промовлянню мовцем їхніх імен, спонукає до свідомого уникання в мовленні їхніх лінгвальних репрезентантів. У результаті ядерні лексеми на позначення хвороб людини в мовленні українців стають небажаними, а отже, частково табуйованими. В основі свідомого уникання назв хвороб лежить неконвенційне розуміння мовного знака, фетишизація імені, апеляція до референційних особливостей номінацій об'єктів та явищ дійсності. Логічною є поява численних слів-замінників найстрашніших захворювань. В українській мові збереглися позначення деяких хвороб не тільки в їхніх прямих назвах, наприклад, *лихоманка, віспа, холера*, а й у ряді евфемізмів, які, за народним повір'ям, при вживанні були своєрідними мовленнєвими оберегами. Д. Зеленін групує ці назви за такими категоріями: ласкаві іменникові звертання й назви, що виражають повагу (*кума, тітка, панна*); назви-натяки, частіше виражені вказівними та особовими займенниками (*та, кого не називають; вона*); назви образливого характеру, здебільшого представлені субстантивованими прикметниками (*поганка, лиха, худя*). Зазначені слова-замінники говорять про бажання комунікантів утриматися від прямого називання хвороб, а виникнення цих евфемізмів зумовлене побоюваннями накликати хворобу на себе, промовляючи її імення [71, с. 64–65, 77, 152–155].

Чимало перифраз страшних хвороб фіксуємо в творах української літератури. Наприклад, лихоманка в народній уяві являє собою Іродову доньку Трясавицю. Примітним є те, що найбільш уживані слова на позначення цього захворювання маніфестують суто іменники жіночого роду, як-от: *пропасниця* й *трясовиця* та їхні лексико-семантичні варіанти *тряся*, *трясучка*: *І тряся без причини не бере* (64, с. 326); <...> *Шіпле-дівиче, Пропаснице-Трясовице! Іди собі на купя, на болота <...> не тут тобі ходити, білого тіла не вялити, жовтої кості не млоїти, чорної крові не спивати, віку не вкорочати* (60, с. 390–391); *На людей пішла пошесть: тряся, пропасниці... <...> І сама не знаю, що це зо мною: наче тряся*

трясе <...> **тряця** не розбирає, на кого напасти (38, с. 9, 78); Мене страшно мучить **пропасниця**. В мене дуже висока температура <...> (52, с. 274); <...> Ану, давай розтирати разом, щоб і мороз, і **тряця**, і застуда разом утікали з ніг (53, с. 144). Аналогічну тенденцію в українському комунікативному просторі спостерігаємо й зі слова *чума*. Ця хвороба так само персоніфікується у свідомості українців й уособлює багату панянку, що їздить в екіпажі з шістьма кіньми [27, с. 217]. Експліцитна мовна одиниця отримує евфемістичне заміщення через іменник *пані*: <...> Мамо, спиталася Ганнуся хрипким голосом, пощо там та **пані** сидить на тому возі? – Яка пані, де? – а он-о, чи ж не бачите <...> Марія ходила <...> вже не сумніваючись, що тоді на ярмарку Ганнуся справді бачила <...> саму чуму, яку ще тоді, можна було відвернути <...> (57, с. 313). Прямих номінацій апоплексичного удару чи паралічу також уникають, заміщуючи їх словом *грець* або описовими конструкціями, які в своєму значенні містять симптоми недуги: **Лежить без язика**. За лікарем кинулися посилати <...> **Як колода лежить і не ворухнеться** <...> Пана **грець** ударив (39, с. 143).

Саме слово *хвороба* та його лексико-семантичні варіанти (*хворий*, *хвора*, *хворобливий*) подекуди підлягають заміщенню, що спонукає долучити їх до корпусу частково табуйованої лексики. Найбільш частотною є заміна цих мовних одиниць у значенні «тяжкохворий». У паремійному корпусі фіксуємо чимало зразків: **Змарнів як полова** (64, с. 368); **Унав з лиця** (64, с. 368); **Од вітру валиться** (64, с. 368). Наведені ілюстрації семантично репрезентують нездоровий стан людини, зокрема різку втрату ваги, що є характерним симптомом певних захворювань. Два наступні приклади **Ні жиє, ні гниє** (64, с. 368); **Тільки живий та теплий** (50, с. 24) демонструють наявність у людини лише первинних життєвих показників, що надає адресатові згорнуту інформацію про вкрай тяжкий стан хворого.

Окремого коментування потребують прислів'я, представлені здебільшого порівняльними конструкціями, які семантично позначають стан пацієнта на межі життя та смерті: **Як з хреста знятий** (50, с. 24); **Як**

з домовини встав (50, с. 24); *Як з того світу встав* (64, с. 368); *Так як з гробу встав* (64, с. 368); *Ані смерті, ані попусти* (64, с. 368). Наявність у пропорованих пареміях мовних одиниць, дотичних до поняття «смерть» (*хрест, домовина, гроб, той світ, смерть*), є не випадковою, а цілком виправданою, адже результатом невиліковної хвороби є передчасна загибель людини. Тому, отримуючи подібне інформаційне повідомлення, адресат розуміє, що йдеться про дуже важкий стан особи, який може спричинити летальні наслідки, хоч наявність прямих номінації відсутня.

Нерідко, аби уникнути використання в мовленні експліцитних репрезентантів різноманітних хвороб, комуніканти послуговуються складними описовими конструкціями. Прикметним є те, що ці структури описують здебільшого симптоми недуги, починаючи від загальноновідомих ознак (почуття слабкості), до конкретизації місця ураження захворювання (горло, груди, шлунок) або певних фізіологічних реакцій організму, що перебуває в хворобливому стані (кашель, судоми, тиск): *Як рипить у грудях, не будь на людях* (64, с. 605); *Він лежав на тапчані, жовтий, худий на лиці, від голови аж палахтіла гарячка <...> в горлі почало хрипіти, а, крім глибокого, роздираючого стогнання, ніякий голос не добувся з його уст <...> дихавиця душила його щораз, то страшніше* (66, с. 362); *<...> Охолонув лобик. А то ж хорів, як жарина <...> Не спав, в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку* (59, с. 113); *<...> так мені погано: і голова болить, <...> і наче мені судомить коліна і гомілки <...> мабуть, я оце слаба, треба бігти до доктора <...> Щось дуже мені погано, коли б і справді не заслабнути <...> може шлунок не перетравив гаразд страви <...>* (43, с. 158); *<...> Між іншим, ті юнаки, що в тилу були дуже дисципліновані, удавали з себе героїв, розпиналися за нььку-Україну і співали патріотичних пісень, майже всі дезертирували або захворіли на живіт* (52, с. 387); *<...> Заслабло місто: кашель, кров, на труп – ворони, галки... Лише часом немов крізь сон музика й катафалки* (58, с. 47); *<...> Прокинувся він на світанку з хворобою*

*в грудях, її вже не змогли вигнати ні піч, ні парене зерно, ні добра чарка. Через три дні спочивав у домовині (53, с. 158); <...> До слова, пані Слава також запрошувала на чай з печивом (не кава – у неї **тиски**) <...> (15, с. 82).*

Стан здоров'я людини, зокрема хворобливий, стає предметом обговорення лише з певним колом осіб (наприклад, родичі та близькі, лікар), з рештою співрозмовників спілкування на цю тему є частково обмеженим. Необхідність дотримання цього табу набуває особливої значущості в разі згадування невиліковних захворювань: *«Валю, повір мені, твою хворобу можна вилікувати <...> «Давай про це **більше ніколи не говори**ти <...> я – реаліст і знаю чим воно все закінчиться» (21, с. 92).* Подвійне заперечення, виражене в репліці адресата заперечним прислівником *ніколи* й заперечною часткою *не* в препозиції до інфінітивної форми дієслова (*не говори*ти), підкреслює неприйнятність цієї розмови та надає відповіді адресата відтінку роздратованості зайвою зацікавленістю адресанта цією проблемою.

В українському паремійному корпусі так само фіксуємо зразки імпліцитних порад, які вказують на зайвість запитань про здоров'я мовця, особливо якщо він перебуває у хворобливому стані: ***Не питай** «Як ся маєш?» – подивись, то пізнаєш (62, с. 28); Глянь на вид – про здоров'я **не питай** (23, с. 122); **Хіба треба** й недужого **питати**, чи бажає він здоров'я **мати** (46, с. 604).* У перших прикладах зовнішні ознаки, які може спостерігати адресат через власні зорові аналізатори, надають йому достатню інформацію про фізіологічний стан адресанта, тому додаткові запитання є недоречними. Послуговуючись дієслівними формами наказового способу із заперечною часткою *не* у препозиції до присудка, мовець застерігає адресата від надмірної цікавості (*не питай*). Контекстуальне роз'яснення сигналізує, що достатньо зорового контакту, аби отримати бажану інформацію. Риторична форма третьої ілюстрації також натякає на нечемність подібних запитань.

Нашу думку, такі заборони варто вважати ситуативно зумовленими, оскільки вони характерні лише для тих комунікативних ситуацій, де

співрозмовники не мають достатнього рівня довіри й відкритості спілкування. До того ж аналіз сучасного комунікативного простору й творів українських класиків другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. дає підстави твердити про вільне вживання мовних одиниць на позначення різних хвороб без будь-яких обмежень, що демонструє детабуїзацію цієї заборони. На підтвердження висловлених міркувань наводимо зразки текстових уривків, які репрезентують експліцитні назви різних захворювань: <...> *Та тільки їм, що мостять в болоті гать, щоб з **віспи чорної канать**, щоб в **малярійному чаду** про щастя мріять крізь біду* <...> (47, с. 214); <...> *Дитина, жінка. Бідний мій! Ще й **рецидив від менінгіту*** <...> (52, с. 13); <...> *Він жив тоді коло заводу і від **чахотки** ледь не згас, і не попав у Лети води* <...> (52, с. 213); <...> *Ваш бундючний не може бути з вами, бо в його **сифіліс*** <...> (52, с. 340); <...> *на вагонах крейдою написано «**Сипний тиф**», хоч жодного **хворого на тиф** у нас не було* (52, с. 387); <...> *директор радгоспу Пахом Хрисантович, сухарюватий, хворий на **виразку шлунка** чоловічок* <...> *Привезли його вчора сюди, лікарка оглянула: підозра на **стовбняк*** <...> (11, с. 45); <...> *як не допустив би **чуми, сифілісу, ядерної бомби**, – погоджувався сизоносий випивоха, який виринув на хвилику біля нашого столика* (2, с. 63).

Результати спостереження за мовленнєвою практикою Криворізького регіону дає підстави твердити про вільне називання хвороб. Хоч зауважимо, що більшість опитаних чітко окреслює коло осіб, з якими вони готові обговорювати розлади в психосоматиці тіла, зокрема з близькими друзями або родичами. Лише незначна кількість респондентів (приблизно 12%) уникає розмов на тему хвороб чи хворобливого стану. Серед причин, що зумовлюють обмеження у спілкуванні в цьому аспекті, наявні як забобони («говорю, але дуже поверхнево, на собі не показую, бо вважаю, що ця хвороба може перейти на мене»; «не кажу, бо це може статися зі мною»), так і бажання адресанта дотримуватися максими тактовності («про чужі

хвороби говорити негарно»; «не говорю, бо це особисте»; «людині це може бути неприємно»).

Узагальнюючи сказане, гадаємо, що адресант свідомо уникає експліцитних назв, аби не наврочити собі хворобу. Тому очевидною є необхідність долучити цю лексику до корпусу частково табуйованої. Правильне декодування таких інформаційних повідомлень вимагає від адресата знання народного фольклору чи симптомів відповідної недуги, а контекстуальний супровід поданих вище уривків сприяє точному розумінню думки адресанта. Частково забороненим стає спілкування на тему хвороб у певному колі осіб. Однак сучасні тенденції в мовленнєвій практиці українців характеризуються процесами детабуїзації цих пересторог.

Зі значенням семи *вади* пов'язана невелика за кількістю, порівняно з попередньою, низка застережень. Ураховуючи поєднання психічного й фізичного в тілі людини, вважаємо за доцільне розмежувати зафіксовані приклади, що репрезентують заборони, за відповідними семантичними значеннями. Серед розумових відхилень фіксуємо словесні табу на позначення інтелектуального розвитку людини (*дурний, божевільний*). Із-поміж фізіологічних вад виокремлюємо перестороги, які стосуються соматичних розладів статевих органів (*чоловіче, жіноче безпліддя, переривання вагітності*), фізіологічної неповноцінності, пов'язаної з неправильним розвитком чи відсутністю певних частин тіла (*каліка, інвалід, кульгавий*). Використання таких номінацій є частково обмеженим, оскільки експліцитний лексичний репрезентант може образити адресата і сприйматися ним як вияв зневаги чи огиди. Аби не принижувати гідність співрозмовника із психосоматичними відхиленнями розвитку, слів, які демонструють тілесну й розумову неповноцінність, у спілкуванні уникають. Чинником, що зумовлює часткове словесне табування, стає прагнення адресанта не завдати психоемоційної травми адресату повідомлення, називаючи його вади.

У наведених нижче ілюстраціях представлені перифрази недосконалості розумового розвитку. Наприклад, вади логічного та ясного

мислення або недостатньо високого рівня інтелектуальної організації розвитку виражають фразеологізми: *куряча голова*, (51, с. 157), *без царя в голові* (51, с. 755), *прибитий на цвіту* (51, с. 557) та інші. У художньому просторі української літератури помічено достатню кількість модифікацій згаданих вище фразеологізмів, які позначають низький рівень розумових здібностей: <...> *Жінку треба держать під доглядом. У неї курячий мозок, їй аби що-небудь, і готова наробити таких дурниць, що десять розумних чоловіків не висьорбають того скандалу* (67, с. 431); <...> *Курячий же в тебе, пане Петре, мозок: не зовсім ти пішов по батькові* <...> (30, с. 304); <...> *Я дурна, <...> але ти не думай ото, що зовсім без олії в голові* <...> (14, с. 214); *Сам ти порожній. Під носом засіялось, а на розум ще й не орано...* (8, с. 63); <...> *узав <...> тіло на руки <...> і прибитий на цвіту ще в колісці ледве отак не поїхав далі* <...> (72, с. 189). Типові перифрази зустрічаємо і серед прислів'їв, як-от: *Волосся сиве, а розум зелений* (50, с. 91); *У бороді гречка, а в голові й не орано* (50, с. 91); *Під носом зійшло, а в голові ще й не посіяно* (50, с. 91); *Під носом косовиця, а на розум не орано* (50, с. 91). Принагідно зауважимо, що поява фразеологізма *курячий мозок* умотивована метафоричним переосмисленням об'єкта *курка*, що сприяло перенесенню поведінкових та індивідуальних особливостей птиці на людину, зокрема характеристики низької інтелектуальної активності цього свійського птаха. Окремого коментування заслуговують перифрази, які прямо чи приховано засвідчують людську розумову обмеженість через сільськогосподарську діяльність. Цікавим є порівняння наявності нормальних розумових здібностей із засіванням, дозріванням, обробкою і збором урожаю. Факт дозрівання рослин демонструють зовнішні вияви людської вікової зрілості, які передусім спонукають співрозмовника вважати мовця розумною людиною: *У бороді гречка; Під носом косовиця / засіялося / зійшло*. Проте, невиконання закономірних дій з обробки врожаю (*в голові й не орано*) засвідчує, навпаки, відсутність очікуваних розумових властивостей, що зазвичай є характерними для дорослої особи.

Як нам видається, використання поданих заміщень загалом умотивоване негативною емоційністю мовця, заявленою у значеннях відповідних фразеологічних одиниць. Удаючись до подібних заміників, адресант подекуди делікатно (*Волосся сиве, а розум зелений*), а іноді відкрито іронічно (*курячий мозок, без олії в голові, під носом засіялось, а на розум ще й не орано*) виражає несхвальну оцінку щодо розумових здібностей адресата. У ввічливій розмові таких висловів прийнято уникати, аби не образити співрозмовника.

Експліцитні номінації, що репрезентують семантичне значення «втрата здорового глузду» чи «божевілля», так само отримують заміщення, засвідчене такими ілюстраціями: *Не русалонька блукає – то дівчина ходить, й сама не зна (бо **причинна**), що такеє робить. Так ворожка поробила, щоб менше скучала* (71, с. 7); <...> *довідалися вищі власті про сей незвичайний засуд і взяли його відтам. Про око **зробили хорим на умі*** (68, с. 403); <...> *Маруся глянула на неї дивуючись, їй здалося, що мати або з **глузду з'їхала*** <...> (43, с. 108); <...> *Невважаючи на те, що в Прокопа були не всі **вдома**, він робив, як віл або мертва машина* (43, с. 137); <...> *зверескнув лавошник, чуючись зовсім дурнуватим, наче й **розум од нього забіг ще далі за Дніпро, ніж бігав недавно язик*** (14, с. 169); *Що з її Галею сталося? Чи не **повередилися часом головою**? Бо тепер багато **отаких, що туманіють думками*** <...> (14, с. 192); *Ні, ти таки **вольтанута*** <...> (73, с. 101); <...> *А ще Сану називав **причинною**, сказав я, та всі ви тут **посунулися глуздом*** (72, с. 86). Зазначені замітники вуалюють прямі назви божевілля, проте звертаємо увагу на те, що за ступенем увічливості адресант послуговується як емоційно нейтральними фразами (*ті, що туманіють думками, повередилися головою, розум од нього забіг, хорий на умі*), так і відверто образливими, грубими дисфемістичними виразами (*з глузду з'їхала, посунулися глуздом, вольтанута*). Зауважимо, що вживання останніх зворотів є небажаним у спілкуванні, адже може нанести образу адресатові та

спричинити ускладнення в спілкуванні або нівелювати комунікативний процес загалом.

Окремого коментування потребує евфемізм *причинна*. Нагадаємо, що в уявленнях українців *причинною* називають людину, яка втратила здатність до ясного мислення через заподіяння магічної шкоди. Магічний вплив можна легко відвернути, використовуючи певні захисні практики, тоді як клінічні чинники психічних розладів усунути значно важче. Імовірно тому, мовці замінюють саме цією мовною одиницею номени, що називають стан божевілля. Поява такої мовної одиниці в інформаційному повідомленні частково нівелює негативний ефект промовляння згаданої вади та зменшує психоемоційний дискомфорт у процесі спілкування.

Евфемізації підлягають і номінації на позначення неможливості народжувати або взагалі мати дітей через безпліддя чи невдале оперативне втручання. Заміщення цих слів через уживання перифрастичних конструкцій сприяє зменшенню негативного впливу на адресата слів, що емоційно травмують або навіть ображають співрозмовника. Розглянемо кілька текстових фрагментів, які демонструють подібні перифрази: <...> *Життя прожили – й добра не нажили. Навіть дітей Господь не дав* (14, с. 123); <...> *Марія раз у раз не доношувала, скидала, і він сердився на неї тим <...> ніби йому бракувало мужської сили <...> аби остаточно підштовхнути заклокнуте дитинча прорватися на світ* (57, с. 320); <...> *до зустрічі з ним я знала, що в мене не може бути дітей, через те вважала себе неповноцінною жінкою. Згодом з'ясувалося, що це чергова лікарська брехня. Але до цього я справді страшенно комплексувала <...>* (37, с. 121). У першій ілюстрації замість прямих репрезентантів *народити* або *мати дітей* адресант використовує предикативну конструкцію *дітей Господь не дав*. Особливу увагу звертаємо на інверсійний порядок слів, завдяки якому мовець робить логічний наголос саме на слові *дітей*, що роз'яснює адресату повідомлення сутність фізіологічної проблеми. У другому прикладі евфемізуються слова, які називають передчасне переривання вагітності

й чоловічу статеву слабкість, представлені дієслівними структурами *не доношувала, скидала, бракувало мужської сили*. Контекстуальний супровід цього зразка підтверджує, що такі соматичні проблеми суттєво впливають на психоемоційний стан людини (*він сердився*), і маніфестує необхідність обережного слововживання й застосування непрямих номінацій. Третій текстовий уривок демонструє соматичну ваду жіночого безпліддя, виражену інфінітивної конструкцією із заперечною часткою *не – не може бути дітей*. Слова адресанта *страшенно комплексувала* засвідчують уже висловлену нами думку про негативний вплив на самооцінку й самоусвідомлення людини, яка має подібні фізіологічні недоліки. Крім того, відкрите називання цих делікатних проблем є неприємним й образливим для комуніканта.

Аналіз художніх творів української літератури кінця XIX – початку XX ст. дає змогу твердити про часте уживання слів на позначення фізіологічних вад кінцівок, як-от: *каліка, інвалід, кульгавий* та їхніх лексико-семантичних варіантів. Така тенденція засвідчує нейтральний статус цієї лексики: <...> *Оришка доводилася якоюсь родичкою Хомки, і її серце боліло, що безневинно **каліка** страждає* (39, с. 254); *Ах, куди вже тому Гнатові <...> Низького зросту і на праву ногу все – два з половиною! <...> ще малим хлопцем **цюкнув сокирою в чашку коліна, нога зігнулася і так зрослася.*** <...> *Гнат Кухарчук **кульгає на праву ногу*** <...> (49, с. 12, 22); <...> *минає молодість, лишаючи тугу німого – за словом, тугу **каліки** – за ампутованими кінцівками* (56, с. 12); <...> *а фурман Антон, якого прозивали **Недоламаним*** <...> ***кульгаючи або бокуючи, міг вискочити на будь-якого жереба*** <...> (53, с. 72); <...> *киває головою **інвалід** з дірватою гармошкою в руках* (2, с. 49). Звертаємо увагу й на те, що використання адресантом цих мовних одиниць не шкодить адресатові та сприймається адекватно.

Натомість, у мовленні сучасних українців спостерігаємо зворотну тенденцію. Прямі номінації фізичної непрацездатності, які були цілком прийнятними в бесіді раніше, набувають негативної конотації й потребують додаткових заміників. За даними персонального опитування майже 69%

респондентів не послуговуються словом *інвалід*, що дає підстави перенести його до корпусу небажаної лексики. На думку опитаних ця номінація підкреслює фізичну чи розумову неповноцінність особи, знижує її соціальний статус у суспільстві, тому це слово замінюється описовими конструкціями на зразок *людина, що втратила працездатність; людина з обмеженими можливостями; людина з особливим потребами; пільговик; особлива людина*. Закономірно вважати таку тенденцію виявом процесу табуїзації відповідних слів, оскільки сьогодні мовні одиниці *каліка, інвалід, кульгавий*, отримуючи додаткові негативні семантичні нашарування, у прямому використанні можуть серйозно образити адресата з подібними вадами, ускладнити або навіть нівелювати подальше спілкування.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити висновок, що ТГ «Життєдіяльність людського організму» містить словесні заборони, накладені на пряме згадування в мовленні психосоматичних функцій і станів тіла людини, а також вад, пов'язаних із його фізіологією. Чинниками, які зумовлюють формування таких застережень, є почуття такту і пристойності, властиве українському суспільству. Основна мета спілкування – це ведення успішної комунікації та уникнення нанесення співрозмовникові будь-якої моральної шкоди, тому адресант свідомо уникає прямих репрезентантів на позначення фізіологічних процесів і їхніх відхилень. Зафіксовані зразки табу лінгвально представлені здебільшого імпліцитними конструкціями описового характеру та різноплановими евфемістичними структурами. Уживання подібних непрямих модифікованих номінацій сприяє створенню доброзичливої атмосфери в процесі спілкування. Аналіз дібраного фактичного матеріалу дає підстави твердити про наявність процесів табуїзації й детабуїзації, характерних для низки мовних фактів ТГ «Життєдіяльність людського організму».

2.2. Табу, пов'язані зі смертю людини

Одним із законів, за якими функціонує людський організм, є припинення його життєдіяльності, тобто смерть. Надалі розглядатимемо мовні репрезентанти табу наявні в ТГ «Смерть людини». Заборони цього типу здебільшого мають частковий характер і діють не постійно. Інтегральну сему *смерть* розуміємо як «припинення існування людського організму, його кончину, загибель» [192, т. 9, с. 400], що зумовлює виокремлення провідних диференційних сем, які утворюють ядро групи, а саме: *померти*, *мрець*. До ядра та приядерного центру належать численні лексико-семантичні варіанти основних лексем і фразеологізми, які найяскравіше підкреслюють національні особливості мовленнєвої практики українців. Периферію зазначеної ТГ репрезентують словосполучення, покликані уточнювати загальні поняття, розширювати й увиразнювати додаткові відтінки чи ілюструвати асоціативно-образні значення ключових одиниць.

У лексикографічних працях сему *померти* тлумачать як: «1) втрачати ознаки життя, переставати жити, ставати мертвим; 2) гинути передчасно (від підступних дій кого-небудь, у бою, від нещасного випадку і т. ін.)» [192, т. 7, с. 121]. Потрактування семи *мрець* (померла особа, покійник) [192, т. 4, с. 815], передбачає виконання певних дій обрядового характеру, що також вважається дотичним до смерті. Осмислення цих понять спонукає розмежувати зафіксовані приклади заборон за чотирма ТПГ: 1) небіжчик; 2) природна смерть; 3) неприродна смерть (передчасна смерть через убивство чи самогубство); 4) поховальна обрядовість. Розглянемо їх детальніше.

Зауважимо, що тема смерті в українському комунікативному просторі має певні особливості. Страх і благоговіння перед нею змушують виявляти поважне ставлення як до самої події, так і до супровідних явищ (поховальні церемонії, поводження з померлим, ритуалізована поведінка живих на кладовищі тощо). Появу різноманітних застережень пояснюємо передусім небуденністю цього явища, наявністю природного почуття страху перед

смертю й вірою в магічну силу слова. Закономірним є те, що українці свідомо уникають бесід про смерть, згадування імен померлих, обговорення поховальних обрядів, а також дотичних понять (*труна, могила, небіжчик, похорони* і т. ін.). Виконання обрядової діяльності так само регулює низка хронотопних і контактних обмежень, пов'язаних з екстралінгвальними умовами здійснення комунікації. Зазначимо, що в межах пропонованої ТГ кількість заборон на використання у процесі спілкування мовних одиниць незначна за обсягом, тоді як більшість складають текстові зразки, де контекстуальний супровід дає змогу визначити наявність хронотопних і контактних табу.

2.2.1. Табу, пов'язані з небіжчиком. Табу, зафіксовані в ТПГ «Небіжчик», представлені словесними заборонами на вживання лексико-семантичних варіантів номінації *мрець* (*покійник, небіжчик, покійний, мертвий, померлий*), а також слів, що ідентифікують або непрямо вказують на особу померлого. Одні з них функціонують постійно, тоді як інші поступово втрачають первісну необхідність суворого дотримання. Звертаємо увагу на те, що в більшості зразків ідентифікація наявності відповідних словесних табу реалізується за допомогою контекстуального оточення.

Першорядне місце серед чинників, які зумовлюють табуїзацію цих одиниць, посідає забобонний страх і віра в те, що промовляння слова *мрець* або лінгвоодиниць, покликаних ідентифікувати померлу людину, може спровокувати появу негативних наслідків для комунікантів. Підтвердженням цієї думки є сформований у мовленнєвій практиці українців корпус мовних оберегів, спрямований на убезпечення мовців під час обговорення різних аспектів смерті. Інші причини обережного слововживання зазначених одиниць криються в бажанні адресанта дотримуватися принципів і максимуму ввічливого спілкування, сформульованих Г.–П. Грайсом і Дж. Лічем, зокрема тих, що регулюють інформативне наповнення повідомлень і рекомендують

уникати фраз, які могли б засмутити чи психічно травмувати співрозмовника [45; 261].

За уявленнями українців, пряме називання особи покійника може розтривожити душу померлого або прикликати її у цей світ, імовірно, тому в мовленнєвій практиці представників нашої нації називання імені померлого до певної міри табується. Аналіз текстових уривків української художньої літератури дає підстави твердити, що згадування мертвих є загальною мовленнєвою традицією серед українців. Однак акцентуємо увагу на особливості побудови таких висловлень. Інформаційні повідомлення, які містять номінації на позначення померлих, завжди доповнюються вставленими конструкціями-оберегами, широко представленими в паремійному корпусі: *Нехай над ним земля пером* (64, с. 55); *Царство Небесне, вічний покій* (64, с. 55); *Нехай з Богом спочиває* (64, с. 55); *Хай со святими спочиває* (64, с. 55); *Легко йому лежати, пером землю держати* (64, с. 55); *Дай Вам, Боже, легко лежати, Христа в очі видати* (64, с. 55). Адресант, уживаючи одиниці на позначення небіжчиків, неодмінно використовує наведені конструкції. За нашими міркуваннями, поява таких вставлених сполучень із прикметниковими атрибутивними поширювачами на зразок *вічний спокій*, *Царство небесне* і конструкцій із бажальною семантикою *Нехай з Богом спочиває*; *Дай вам, Боже, легко лежати і Христа в очі видати* з формально опорними компонентами *Бог*, *Христос*, зумовлені вірою в магічну силу слова, яке називає вищі сили. Наведені структури покликані передусім уберегти комунікантів від негативних наслідків промовляння імені померлого і водночас непрямо інформувати адресата про покійну людину.

Прикметним є те, що оформлення текстових повідомлень із такими вставленими конструкціями та вигуківими побажальними структурами фіксуємо у творах українських письменників за різних часових періодів, що засвідчує сталість цієї мовленнєвої традиції: *Ще покійний дідусь, пан Опанас, таки Забрьоха, нехай над ним земля пером, і той не давав нас зобіжати*

(22, с. 181); *Отак було видумає що-небудь, а вже ніколи не признається <...> Такий-то був покійний, нехай царствує!* (6, с. 112); *Що за добра привітна душа був небіжчик, Царство йому Небесне!* (43, с. 109); – *Царство небесне їй!* – *повідав Рубець. – Отруїлася. І ніп пішов у ченці.* (38, с. 187); *Маріє, а мій Степанко вже помер <...> – Чула, Царство йому Небесне* (14, с. 61); *Немає вже нашого дідуня, задубів на морозі, Царство йому Небесне* (14, с. 71); *Грицько зчурався дівчини такої! Доп'яв біди, земля йому пером* (25, с. 43); *А покійниця моя – хай царствує – вона б сама на дивізію з рогачем пішла. На що ми з кумом – Царство йому теж Небесне!* – *було вдвох.. <...> та куди там* (5, с. 197); *<...> так і так, баба Юстина вмерла, земля їй пухом і Царство Небесне <...>* (35, с. 142).

Крім того, у творах митців українського слова спостерігаємо художньо авторські модифікації зазначених формул-оберегів при згадуванні імен покійних, зокрема: 1) зміна іменниково-прикметникової конструкції *Царство Небесне* на неповні предикативні структури *нехай царствує*; 2) розширення конструкцій через додавання нових елементів, наприклад, особових займенників у давальному відмінку, які конкретизують особу небіжчика (*Царство йому Небесне; земля їй пухом*), або усічення структур через пропуски первинних елементів (*нехай над ним земля пером* → *земля йому пером*; 3) ускладнення конструкцій через поєднання кількох формул-оберегів сполучником сурядності (*земля їй пухом і Царство Небесне*).

Як свідчать дані, отриманні шляхом індивідуального інтерв'ю, у мовленнєвій практиці сучасних українців і досі побутує специфічне оформлення текстових повідомлень, в яких ідеться про померлих осіб. 67% респондентів додають при згадуванні імені покійного вище зазначені формули-обереги (*Царство Небесне, земля пером / пухом*).

Аналіз фактичного матеріалу також засвідчує, що промовляння імені небіжчика чи слова, яке називає померлого (*покійний, померлий* тощо), вимагає не лише використання формул-оберегів, а й певного синтагматичного оточення, зокрема лише позитивно-оцінного контексту.

Закономірним є те, що говорити про спочилого в негативному сенсі категорично забороняється. Проілюструємо наявність цього табу в таких прислів'ях: *Про померлого або добре, або нічого* (64, с. 87); *Об умерлім добре говори, а ні, то мовчи* (62, с. 565). У першому зразку еліптична конструкція з розділовими сполучниками сурядності семантично демонструє виключення однієї події іншою. У наведеній паремії міститься імпліцитна вказівка, що за умови бесіди про померлого автоматично мають вилучатися погані згадки про нього, залишаючи місце лише позитивним оцінним висловленням. Наявність заборони імпліцитного характеру маніфестує вжитий адресантом заперечний займенник *нічого*, яким послуговуються на позначення повної відсутності чогось [192, т. 5, с. 431]. Аналогічний зміст засвідчує друге прислів'я, де імпліцитна заборона виражена через семантику дієслова наказового способу *мовчи* (нічого не говори, не висловлюйся [192, т. 4, с. 771]). М. Баган зараховує використання в мовленні таких лексем (*мовчи*) до модально-заперечних слів, які є виразниками ілокутивного заперечення. У значенні припинення дії ці мовні одиниці покликані реалізовувати комунікативний акт заборони [15, с. 144–145].

Підтвердження необхідності дотримуватися цього табу репрезентує такий текстовий уривок: <...> *Так не годиться*, – сказав серйозно – *так ніхто не робить. Ми не можемо просто розійтися* <...> *Треба сидіти і згадувати покійного, а то не буде йому спокою.* <...> *Сказав, що Марат сьогодні останній вечір із нами, тому ми зобов'язані говорити про нього різні хороші речі* <...> (20, с. 288). У поданому прикладі адресант спонукає співрозмовників дотримуватися традиційних поховальних поведінкових норм. Помічено також авторську інтерпретацію усталених звичаїв згадувати особу померлого. У наведеному фрагменті адресант розтлумачує наявне табу, указуючи на необхідність його дотримання через безособові й означено-особові речення, які завдяки присудковим словам *треба* й *зобов'язані* (*Треба згадувати покійного; ми зобов'язані говорити про нього різні хороші речі*) підсилюють значення обов'язковості відповідної поведінки. Неодноразове

використання адресантом заперечень, представлених часткою *не* у препозиції до присудків (*не годиться, не робить, не буде*) і заперечним займенником *ніхто*, підкреслює необхідність діяти згідно з обрядовими правилами, про які говорить мовець. Звертаємо увагу й на те, у який спосіб адресант висловлює свої думки (*сказав серйозно*). Авторська ремарка дає змогу адресату усвідомити ступінь категоричності та серйозності події, змушуючи до відповідної реакції. Застосування цих конструкцій сприяє досягненню ілюктивної мети повідомлення. У сучасному мовленні спостерігаємо аналогічну тенденцію, що підтверджує сталість цієї традиції.

Порушуючи зазначене табу, українці так само послуговуються вставленими конструкціями з прохальною або бажальною семантикою, які містять компоненти *Бог, Царство Небесне*. Доречним у цьому плані є використання непрямих мовних одиниць, які несуть семантично негативну критичну оцінку дій особи померлого: *Моя теща <...> – царство їй небесне, таким, як вона, – і в пеклі тісно, а про рай – говорити нічого. Така була!* (7, с. 118); *<...> згодом і на цвинтарі стали змагатися між собою за краще місце у царстві тіней. Вони зводили собі помпезні пам'ятники та мавзолеї <...> хай Бог простить, що згадую так небіжчиків* (73, с. 78). У першому фрагменті мовець послуговується формулою-оберегом *царство їй небесне* перед інформацією, що розкриває неприємний характер тещі, завуальований авторським афоризмом *і в пеклі тісно, а про рай – говорити нічого*. У другому прикладі адресант, критикуючи померлих, розуміє, що така оцінка є неприйнятною в контексті згадування небіжчиків, і також вдається до використання оберега, що демонструє вставна конструкція *хай Бог простить, що згадую так небіжчиків*. Повсякчасне згадування в мовленні лексичних репрезентантів вищих Небесних сил пояснюємо традиційними релігійними уявленнями та вірою в магічну силу слова. Промовляння імені Творця немов би освячує розмову й убезпечує мовців від негативних наслідків порушення зазначених заборон.

Як свідчать спостереження за мовним матеріалом, графічне оформлення зазначених формул-оберегів суттєво відрізняється. Твори, друковані за часів УРСР, репрезентують конструкції з іменниковими елементами *Бог, Царство Небесне* з маленької літери, а сучасні видання тяжіють до великих початкових літер. Імовірно це пов'язано із загальною атеїстичною тенденцією Радянського Союзу в минулому, тоді як сьогодні фіксуємо відродження релігійності й побожності українського суспільства.

Окремого коментування потребує поводження з тілом померлого. Про небіжчика не можна не лише погано говорити, а й неповажно ставитися до його тілесних решток: *Царської кари нікому не минути. Навіть смерть не увільнить – Трупа колесують – здригається народ Зневага покійника проймає їх жахом. Такого ще на світі не бувало. Привикли, що перед маєстатом смерті навіть найзавзятіша злість мовкне <...>* (33, с. 477). Неприйнятність такої поведінки з тілом мерця репрезентують уживані адресантом дієслівні конструкції *здригається народ, проймає жахом*, які демонструють острах перед порушенням вікових традицій. Семантично підкреслює неприпустимість проілюстрованих дій щодо покійника й безособове речення з підсилювальною часткою *ще*, яке констатує відсутність подібної практики в минулому. Хоч табу в наведеній ілюстрації виражене імпліцитно, декодуючи семантику зазначених слів у відповідному синтагматичному оточенні, адресат правильно розуміє отримане повідомлення.

Отже, згадування імені померлого в мовленнєвій практиці українців є усталеною традицією, яка вимагає дотримання певних правил, а саме: використання поряд з номінаціями на позначення небіжчика низки формул-оберегів, представлених вставленими конструкціями з формально опорними компонентами *Бог, Христос, Царство Небесне*. Відповідно, слова, що називають мерців, у мовленні українців є частково табуйованими. Крім того, синтагматика такого інформаційного повідомлення має нести позитивний емоційно-оцінний зміст про особу покійника. Причиною появи такого

контекстуального супроводу зазначених мовних одиниць є первісний забобонний страх перед душею померлого й необхідність дотримання обрядових традицій.

2.2.2. Табу в аспекті природної смерті людини. ТПГ «Природна смерть» являє собою сукупність номінацій на позначення завершення життя людини. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу виокремити словесні заборони часткового характеру, згруповані навколо ядерних лексем *смерть*, *померти*. У процесі спілкування українці умисно уникають у побутовому мовленні цих слів, що спонукає долучати названу лексику до корпусу частково табуйованої. До чинників, які зумовлюють таку мовленнєву поведінку представників української нації, належить віра в магічну силу слова й бажання адресанта морально не травмувати співрозмовника. В інформативних повідомленнях мовців ці лексичні репрезентанти замінюють перифрастичними конструкціями. Зазначимо, що серед цих заміників переважають фразеологізми з різними формально опорними компонентами, що сприяє виявленню своєрідності національно-культурного сприймання факту смерті, специфіки лінгвального оформлення таких висловлень і їхньої стилістичної виразності.

У своїй дисертаційній праці О. Близнюк, досліджуючи концепт «смерть», зазначає, що його представляють гештальтні метафори, як-от: вода, земля, переміщення, коса тощо, які виступають субститутами номінацій смерті [22, с. 15]. Ми так само фіксуємо цю специфічну особливість вербалізації мовних одиниць на позначення смерті в українському мовленнєвому середовищі через заміну небажаного слова номенами інших ціннісно-значущих образів. Припускаємо, що, конструюючи такі евфемістичні заміники дієслова *померти* й іменника *смерть*, українці свідомо вдаються до використання більш «безпечних» одиниць.

Спостереження за текстовими фрагментами творів української літератури різних періодів засвідчують, що заміщеннями небажаної номінації

стають фразеологізми-евфемізми з формально опорними компонентами *світ*, *душа*, *Бог*, *чорт*, *земля*, *лава*. Ці елементи є архісемами інших ЛСП, але в певному синтагматичному оточенні набувають нових конотативних значень, зокрема семи «померти». Поява в мовленні таких заміників увиразнює повідомлення адресанта, надаючи його висловленню специфічного стилістичного забарвлення. Водночас перефразування лексеми *померти* знімає необхідність уникати цього слова.

Більшість таких субститутів становлять перифрази з іменниковим компонентом *світ*. Припинення існування людини в уявленнях українців розуміється як перетин межі між світами, який відбувається лише після смерті людини. Логічними в цьому сенсі є притаманні українській культурі атрибутивні опозиції значення, виражені вказівними, присвійними й означальними займенниками та прикметниками: *цей / наш / білий світ* (уособлення життя й світу живих), *той / інший / другий світ* (потойбічне життя, світ мертвих). Закріплена в свідомості українців віра в подальше існування людської душі зумовила репрезентацію відповідних уявлень про смерть як розставання зі світом у численних фразеологізмах [139, с. 84]. Значення «померти» передають конструкції, побудовані за моделлю дієслово + фразема із указаним семантичним компонентом. Розглянемо текстові уривки, які ілюструють такі евфемістичні замітники лексеми *померти*: *Не страшна мені на другий світ дорога* <...> (31, с. 215); – *Грицьку! Бога побійся... Він уже на тому світі, а тобі ще треба збиратися туди колись...* (38, с. 101); *Кинь курій* <...> *з його швидше смерть буває. Розіпре живіт, покачаєшся трохи – та на той світ* <...> (48, с. 293); *А я б хотів перебратися в інший світ* (48, с. 21) *Всі ми прийдем на той світ, до тебе, тільки Україна хай не йде!* (18, с. 37); <...> *не минув і місяць, як весела говорунка Надія в муках та в стражданнях покинула назавжди наш мир* (49, с. 66); <...> *ніхто не вірив, що вона прощається зі світом* <...> *Через день бабуню поховали поруч з дідусем* (53, с. 213); <...> *Щоб так і знав: як сходитиму зі світу, то не лишу тобі і заповіту* <...> (25, с. 82);

З одного боку, він завжди пам'ятав, чий він син і від чийх куль **пішов на той світ** його батько (3, с. 106); Після того вечора я її більше ніколи не бачив. Здогадуюся, що вона вже **не живе на цьому світі** (2, с. 86).

Зауважимо, що зафіксовано достатньо велику кількість прикладів, які засвідчують семантичне розширення значення фраземи *той світ*. Наведені зразки переконливо демонструють не лише значення «припинення фізіологічного існування людини», а й конкретизує подальше місце перебування душі людини в загробному житті: *Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на **той світ**, але якийсь час літає <...>* (68, с. 245); *Боже мій, боже! Як йому **на тому світі** лежатиметься <...>* (39, с. 526); *<...> і щоразу старші бійці проводжали його співчутливо, як **на той світ** <...>* (9, с. 172); *«У вас, діду, в коморі лежить труна? <...> Для чого ж це?» «Для того, щоб мені житечко **і на цьому, і на тому світі** пахло»* (53, с. 128); *Я подам тобі знак з **того світу*** (74, с. 261); *Широкі ворота **на той світ**, а звідти й хвіртки нема* (64, с. 25).

Дещо нижчу продуктивність у мовленнєвій практиці українців виявляють субститути частково табуйованого дієслова *померти*, представлені евфемістичними фразеологічними одиницями з іменниковими елементами *дух / душа*, які утворені предикативними й інфінітивними моделями. Проаналізовані приклади з формально опорним дієслівним компонентом минулого часу маніфестують факт настання смерті: *<...> **дух вискочив** в словах лайливих, **пішов до чорта на шабаш*** (27, с. 177); *<...> **душа із тіла вилітає**, на жовтий пада трун пісок* (27, с. 147); *<...> **душа рутульська полетіла до пекла** <...>* (27, с. 206); *<...> його жінка **віддала Богу душу** в тій самій хвилині, коли виносили з хати її сердешного Михайлика <...>* (69, с. 319); *Він пролежав місяць та **Богові душу оддав*** (43, с. 219); *Ото ж – як зірочка покотиться, то душа переставиться... **Душа переставиться** – й зірочка покотиться – щезне...* (41, с. 110); *Її голівонька схилилась і чиста **душа покинула тіло*** (12, с. 65); *Кашель рвав її груди, а на ранок **душа пані Ївги покинула тіло*** (48, с. 269); *Приберегла якась баба на*

посів, та не посіяла, віддала Богові душу (14, с. 68); *Пішла душа на виринки* (64, с. 369). Про наближення смерті свідчать форми інфінітива й дієслів майбутнього часу: *Олексій Іванович пильнує, щоб, бува, часом чогось не заподіяти дитині, а дивись – поживе з півроку, похиріє-похиріє та й віддасть Богові душу* (40, с. 54); *Ви собі як хочете, а я пішки, бо ти, нерозсудливець, і душу на цвинтар завезеш* (53, с. 87); *Не гріх душу віддати, а гріх взяти* (50, с. 95). Думаємо, ці компоненти стають центральними в поданих ілюстраціях, оскільки позначають безсмертну, нематеріальну основу в людині, що становить сутність її життя, а після смерті відділяється від тіла [61, с. 208–209]. Вихід *душі* чи *духу* з тіла означає відсутність життєдайної сили в людині, тобто її смерть. Уживання адресантом у мовленні подібних субститутів слова *померти*, дає змогу адекватно сприймати неминучість цього явища, на якому в реальному спілкуванні не акцентують, та надає висловленню певної стилістичної маркованості.

Подекуди в аналізованих текстах трапляються перифрази центральної мовної одиниці *померти* через словосполучення з назвами понять сакрального світу, зокрема іменниками *Бог, чорт*. Пояснюємо таку тенденцію впливом християнської традиції на мовленнєву практику українців. Наведені нижче текстові фрагменти засвідчують заміну небажаної дієслова *померти* багатокомпонентними предикативними й інфінітивними конструкціями з формально опорними іменниковими елементами *Бог, Господь*: *я виряджала перше свого чоловіка, а тепер <...> Господь і до себе прийме <...>* (6, с. 118); *Прийшов додому <...> аж жінку вже до Бога однесли <...>* (48, с. 293); *Покликає Бог жнивувати на вічні жнива* (18, с. 202); *Коли вони померли від пошесті зразу всі в один день, люди казали: «Ото Господь забрав їх до свого ангельського хору»* (17, с. 31); *Либонь, я знаю, що й подумав ти: «Вже краще йти до Бога пасти вівці, ніж на Вкраїні камінь цей тягти»* (26, с. 116); *«Вже Бог кладе мене, мов скрипку, до футляра»* (1, с. 127); *<...> знала точно: не був хлопець, то й добре, що Бог забрав до себе, бо може мав бути каліка або загинути на війні: а це*

дівка <...> **дякувати Богові** <...> за його ласку небесну, **що забрав до себе дитину** ще, безгрішну (35, с. 69); *Врешті-решт стара* <...> померла, **пішла до Бозі гай** <...> (16, с. 73). Зауважимо, що використання адресантом таких перифраз стилістично увиразнює висловлення, викликає в адресата співчуття та виражає позитивне ставлення мовця до особи померлого.

Слово *чорт* у перифрастичних конструкціях на позначення дієслова *померти* репрезентоване в синонімічних варіаціях *лузан*, *дідько*, за кількісними показниками вживається значно менше. На нашу думку, така тенденція є ознакою бажання українців дотримуватися табу не лише пов'язаних зі смертю, а й уникати слів, які називають нечистого. Зазначимо, що адресант, послуговуючись відповідними конструкціями, надає фразам специфічного стилістичного відтінку, зокрема задля вираження власних негативних емоцій або до факту смерті, або до особи померлого: **Чорт душу вителепати хоче** (45, с. 77); **Лузан візьме** (64, с. 214); *Взяв його дідько за старий борг* (64, с. 372); *Давно уже вона хотіла, його щоб душка полетіла к чортам і щоб і дух не пах* (27, с. 7); *Назар: Хоть до чорта у пекло* (71, с. 34–35).

Звертаємо увагу на час дієслівних форм наведених перифрастичних конструкцій. Форми майбутнього (*Господь прийме, Бог покликає, лузан візьме*) і теперішнього часу (*Бог кладе, чорт душу вителепати хоче*) засвідчують наближення смерті людини, тоді як форми минулого часу констатують факт її настання (*Господь забрав, пішла до Бозі гай, взяв його дідько*). У кількісному вимірі подані ілюстрації виявляють значно меншу, порівняно з іншими, групу. Припускаємо, що це пов'язано зі специфічним стилістичним забарвленням, якого отримує повідомлення адресанта, і характерне здебільшого для художніх текстів.

Меншу відтворюваність в інформативних повідомленнях мовців демонструють евфемістичні перифрази на заміщення ядерного слова *померти*, представлені фразеологізмами з формально опорним іменниковим компонентом *земля*. Акцентуємо на тому, що такі замітники

характеризуються неоднорідністю моделей і кількістю структурних компонентів. Надалі пропонуємо текстові уривки творів, де фіксуємо дієслівні конструкції зі смисловим елементом *земля*, які заміщують частково табуйовану лексему *померти*: *Всі люди в селі жалкували за Нимидорою і просили бога, щоб їй хоч по смерті було й легко лежати та землю держать, бо на цьому світі її життя було важче од сирої землі* (43, с. 401); – *Давно вже ваш цар-государ лежить у землі. – Е, не кажіть, у землі лежить його двійник* (53, с. 38); *Переказували стерегтися маскальки. Через неї і в землю пішов* (35, с. 49). Іншими субститутами небажаного слова *померти* стають субстантивні й ад’єктивні словосполучення: *Не pomoже міцний Боже: тільки треба сажень землі, чотири дошки, з неба спасення трошки* (64, с. 369); – *Батьку, Ви спите? – У сирій землі висплюся...* (14, с. 119); *Я навіть не маю цикути, щоб перейти у порошок землі* (72, с. 135).

У наведених прикладах висловлення на позначення смерті людини набувають нових модифікацій завдяки різним синтагматичним зв’язкам формально опорного смислового елемента *земля*. В іменниково-прикметникових структурах *земля* є головним компонентом, який отримує атрибутивний поширювач, репрезентований постійним епітетом *сира* (*сира земля*). Для моделей субстантивного типу позиція смислового компонента *земля* доповнюється числівниковим значенням (*сажень землі*). Допускаємо, що використання адресантом у текстових повідомлення структур з іменником *земля* задля заміщення прямої номінації дієслова *померти* вмотивоване народними уявленнями. Нагадаємо, що *земля* ще з язичницьких часів шанувалася та вважалася священною. Будучи персоніфікованою істотою, вона сприймалася наче мати, що дає людям усе потрібне для життя й водночас забирає до себе після смерті. Тому у світобаченні українців *земля* стає праобразом могили, останнього спочинку праху людини [61, с. 243–245]. Відповідно, декодуючи таке смислове повідомлення, адресат звертається до свого фонду знань й усвідомлює, що йдеться про смерть.

Найменше в мовленні українців зафіксовані перифрази лексеми *померти*, виражені евфемістичними фраземами з формально опорним іменниковим словом-компонентом *лава*. Зазначена мовна одиниця належить до групи «речі і предмети побуту». Однак у певному синтагматичному оточенні вона набуває нових конотацій, що сприяло фіксації цього слова в периферійній частині ТПГ «Природна смерть». Згідно з традиціями і звичаями українців, саме цей предмет побуту використовувався в поховальних обрядових церемоніях, що слугувало підґрунтям для появи відповідних конструкцій у значенні «померти». Часто такі замітники маніфестують здебільшого прийменникові дієслівні конструкції: <...> *завтра в Польщу або на турка, а то ще того доброго, своїх бити прикажуть, поки самого на лаву не покладуть* <...> (33, с. 262); *На лаві лежить – не буду любить* (50, с. 81); *Настане, як мертвий з лави встане* (50, с. 34). Зауважимо, що остання ілюстрація є прикладом модифікації значення від традиційного «померти» до «ніколи». Декодуючи такі словосполучення, адресат розуміє, що пропоновані вирази семантично позначають смерть людини, проте пряма номінація *померти* тут не вживається.

Окремого коментування потребують текстові уривки, що демонструють перифрази лексеми *померти* зі значенням «довічний сон» у творах авторів різних часових періодів через використання дієслова *спати* або словосполучення *спати вічним сном*, які подекуди зазнають авторських модифікацій з додаванням нових атрибутивних елементів: *Я твоя мати* <...> *та й замовкла...* <...> *Прокинувся* <...> *до матері – а мати вже спала!* (70, с. 45); *Спить баба Химка вічним сном* (14, с. 111); *Не знає, чому й згадалася йому зараз та його рання хлоп'яча пристрасть, блукаючи спомином, навіялась серед нічного степу на могилі, де вічним сном спить його донечка* (11, с. 128); *Заснуть. Заснуть вічним сном* (52, с. 174); *Товариші його також спали, Архип і решта* <...> *подбали й за них, скріпили їх твердий сон та завіковічили його* (49, с. 128); *Найпростіше назвати це*

[смерть] *сном*, але як тоді бути з пробудженням? *Гаразд*, назовемо це *сном*, але *вічним* (1, с. 108). Такі субститути надають повідомленню адресанта специфічного стилістичного забарвлення. Гадаємо, послуговуючись зазначеними заміщеннями, мовець створює поетичний образ, викликаючи в співрозмовника певні емоційні реакції. Однак зауважимо, що пропонувані перифрази є характерними здебільшого для художніх текстів.

Утім, лексема *померти* отримує розширену деталізацію значення в повідомленнях мовців не лише через нейтральну чи піднесену стилістичну семантику. На відміну від аналізованих вище зразків, наступні моделі перифразів, представлені фразеологізмами-дисфемізмами, надають негативної конотації факту смерті: *Правцем поставило* (64, с. 372); *Вже одляпався* (64, с. 372); *Пішов глину їсти* (50, с. 25); *Як пана Халявського замінили, так і на неї увесь мир плюнув! Та вона таки швидко зачахла, зачавіла і скоро дуба дала* (22, с. 244); <...> *а ви, діду, пам'ятаєте, як вас несли, як же ви пам'ятаєте, коли на вас дубову сорочку зодягли, дивно зодягли, значить, бо тепер от коли кого зодягнуть, то він уже нічогосінько не годен побачити з тієї сорочки, як же ви побачили, ну й очі у вас* (14, с. 203); *Дай-но, Боже, вріжу дуба, і забуду геть про скруту* (56, с. 173); *Я скорше дуба вріжу, ніж мене поставлять на коліна* (24, с. 173); <...> *стара <...> переставилася: спочила, здохла, відкинула лежата, <...> померла, врізала дуба, простягла ноги – називайте це як вам завгодно* (16, с. 108). Прикметним є те, що в наведених прикладах наявний компонент-флоронім *дуб*. Як нам видається, використання цього слова зумовлене давніми обрядовими традиціями українців використовувати деревину дуба для виготовлення домовин для покійників. Назва цієї рослини набула глибокого символічного значення ще за часів язичництва й зберігається до сьогодні [139, с. 83]. Дуб вважається сакральним деревом, наділеним магичними властивостями, і являв собою дерево життя та смерті людини. Такі уявлення сприяли фіксації у мові відповідних фольклорних метафор [185, с. 144].

Схожих семантичних нашарувань набувають паремії з опорними іменниковими зоокомпонентами *жаба*, *собака*, *миша*, *лунь*, репрезентовані предикативними конструкціями або побудовані за моделлю дієслово + порівняльний зворот: *Там йому жаба й цицьки дасть* (64, с. 216); *Тобі там буде не до чмиги, як піднесуть із оцтом фіги, то зараз вхопить тебе лунь.* (27, с. 50); *Жив як собака, загинув, як пес* (50, с. 25); *Собаці й собача смерть* (50, с. 25); *Згинеш, як руда миша* (64, с. 214). Думаємо, що джерелом появи цих субститутів є збереження анімістичних уявлень про світ у свідомості українців, які стали основою виникнення зазначених перифраз.

Зниженість стилістичного плану є ознакою більшості фразеологічних заміників цього типу. Припускаємо, що звернення адресанта до таких згрубілих виразів умотивоване негативною емоційністю в значенні відповідних фразеологічних одиниць, що виражають зневажливе ставлення до особи померлого. Крім того зауважимо, що пропонувані приклади дають змогу твердити про певне протиставлення спокійної смерті, вираженої перифразами, на зразок, *Бог забрав до себе*, і важкої та негідної загибелі, проілюстрованої згрубілими виразами різних модифікацій. Оскільки народна традиція забороняє говорити погано про померлого, про що йшлося вище, адресант уникає порушення цього табу, використовуючи подібні згрубілі дисфемістичні перифрази із зазначеними смисловими компонентами.

Спостереження за мовним матеріалом дають змогу твердити, що в мовленнєвій практиці українців ядерна лексема *смерть* зрідка набуває замін і здебільшого вживається самотійно. Висловлену нами думку засвідчують наведені нижче прислів'я та текстові фрагменти з літературних творів різних часових періодів: *Одної смерті не минеш, іншої не буде* (64, с. 214); *Від смерті ані відхреститися, ані відмолитися* (64, с. 370); *Смерті не треба шукати – сама прийде* (64, с. 371); *Смерть і злиднів не боїться, і золоту не заздрить* (50, с. 25); *Смерть вістки не посилає* (50, с. 24); *А врешиті-решит прийде смерть і всім нам рівно затулить вуста* (32, с. 183); *Ні, дочко, моя смерть вже в мене за плечима* (43, с. 197); *Він*

бачив: смерть в його ногах з косою грізною стояла (52, с. 108); *Ніч. Плач. Смерть шумить косою* (58, с. 34); <...> *виють собаки. Вони чують, як шефствує з подвір'я на подвір'я жорстока смерть і косить, не минаючи ні старого, ні малого* (49, с. 66); <...> *і накосилися усі біляві сини й онуки, аж поки не взялися їх косити війни і смерть* (53, с. 66); *А як же, смерть усе-таки – це празник, який буває тільки раз в житті* (25, с. 103); *Смерть жарту не любить!* (35, с. 187); *З її, смерті, боку це <...> нагадувало елементарну розправу за допущене Артуром Пепюю в ранній молодості вільнодумство. <...> І смерть йому цього не забула, кинувши, мов зарубку на дерево, своє за базар ответіш* (1, с. 110).

Щоправда, подекуди фіксуємо тенденцію до евфемістичного перефразування лексеми *смерть*. Приклади заміщення цієї мовної одиниці в таких випадках позначають факт закінчення фізичного земного життя, де центральними смисловими словами-компонентом стають номени *яма*, *могила*, *гроб*, *труна*, *вічність*: *Мені не до життя. Краще гріб, ніж такий сором <...>* (33, с. 175); *Се тільки рученька жіноча може так легко посилати у могилу* (60, с. 476); <...> *радісні сльози слабої жінки на порозі холодної безкрайньої вічності* (48, с. 364); *Усе зроблю мій милий, щоб бути з тобою до могили* (52, с. 118); *Так стався злочин. Хлопець у могилі* (25, с. 78); *Уродила мама, що не прийняла яма* (64, с. 163); *Як не живеш, а усе ж труни не минеш* (64, с. 369); *Заробив у пана плату: з чотирьох дощок хату* (50, с. 134); *Ступай, Митрику, годі тобі спати на голій землі, копитанський сину! От тобі вічна квартира готова!* (22, с. 296). Останні зразки демонструють розширення конотації смерті через репрезентацію уявлень про підготовку домовини для померлого – збирання чотирьох дощок або копання ями (*вічна квартира*). Саме суміжне зі смертю поняття *гроб* лягло в основу цих заміщень прямої номінації.

Як свідчить аналіз художнього простору української літератури, іменник *смерть*, завдяки оригінальному індивідуально-авторському світобаченню, отримує подальшу конкретизацію та деталізацію. Примітним

є те, що митці слова акцентують увагу насамперед на гендерній приналежності й зовнішніх ознаках цієї події. Нами помічено перифрази, що персоніфікують смерть в образі сутності жіночої статі. Такі заміщення репрезентовані здебільшого займенником *вона* або словосполученнями з центральними іменниковими компонентами, ускладненими різними атрибутивними поширювачами: *вона* [тут смерть] *не йде, а сам себе не вб'ю, бо гріх* (32, с. 36); *Вона, з-за столу вставши, <...> відвела рукою і словом проч посланицю страшну* [тут смерть] (47, с. 275); *Вона хитала головою, і намірялася косою... Над ним безжальної руки так сухо цокали кістки, і розвівався саван білий <...>* (52, с. 108) <...> *А моя Біла Жінка* [тут смерть] *прийшла неждано* (36, с. 112). Однак за кількісними показниками такі субститути складають найменшу групу й характерні лише для текстів художніх творів, де автори використовують їх задля створення в читача певного поетичного образу, що відповідає художньому задуму.

Отже, у ТПГ «Природна смерть» фіксуємо наявність словесних заборон, пов'язаних із ядерними лексемами *смерть*, *померти*, які є частково табуйованими в мовленнєвій практиці українців. Прямі номінації на позначення смерті можуть виявитися травматичними для адресата, тому українці їх свідомо уникають. Експліцитні мовні репрезентанти факту смерті людини замінюють непрямими модифікованими структурами, аби нівелювати негативний ефект інформації, яка є травматичною для адресата, чи надати висловленню більшої експресивної забарвленості. На практиці лінгвоодиниці *смерть*, *померти* заміщують перифрастичними конструкціями, представленими здебільшого фразеологізмами різних моделей або авторськими метафорами. Звертаємо увагу й на те, що евфемістичні перифрази лексеми *померти* з опорними компонентами інших ціннісно-значущих образів (*світ*, *земля*, *лава*, *Бог*, *чорт* тощо) дають змогу дотримуватися словесних табу й стилістично увиразнюють повідомлення адресанта, надаючи висловлюванню національного колориту.

2.2.3. Табу в аспекті неприродної смерті. Скоєння дій, що призводять до насильницької смерті, уважається, згідно з християнськими уявленнями, одним із найстрашніших гріхів («було стародавнім наказане: Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові» (4, с. 31). Дотримання релігійних догматів і віра в магічну функцію слова породжують специфічні особливості мовленнєвої практики українців. Ідеться про тенденцію уникати в спілкуванні мовних одиниць, які називають факт передчасної загибелі людини від насильницьких дій, нещасного випадку, самогубства і т. ін., що спонукає долучити їх до корпусу частково табуйованої лексики. У межах ТПГ «Неприродна смерть» до таких небажаних слів належать мовні репрезентанти ядра й приядерного центру зазначеної підгрупи, як-от: *вбити*, *згубити*, *самогубство*. Стереотипні уявлення про неприродну смерть, заподіяну через убивство, за І. Івановою, накладають певний відбиток на мовне оформлення відповідних лінгвоструктур, які набувають при цьому здебільшого негативної емоційної забарвленості [74, с. 12]. Закономірним є те, що адресант, конструюючи інформативне повідомлення з відповідним семантичним значенням, намагається уникати прямих номінацій ядерної семи «передчасно позбавити життя у неприродний спосіб», замінюючи їх конструкціями з непрямим, але синонімічним змістом. У такий спосіб адресат отримує заздалегідь неприємну для нього інформацію в завуальованій формі, що, імовірно, знижує негативний вплив експліцитних мовних одиниць ТПГ «Неприродна смерть».

Аналіз текстових уривків творів української літератури дає підстави твердити, що небажані, а, отже, частково табуйовані слова *вбити*, *згубити*, *самогубство* представники нашої нації замінюють перифрастичними конструкціями різних типів. У смисловому плані зафіксованих прикладів виокремлюємо інтегральну сему «вбити» й диференційні семи «спосіб убивства», «самогубство», що дає змогу розмежувати наявні зразки субститутів небажаних мовних одиниць за смисловими групами: 1) узагальнене значення позбавлення кого-небудь життя; 2) конкретизація

способу позбавлення життя іншої людини; 3) позбавлення життя з власної волі.

Заміщення табуйованих номінацій, що семантично позначають узагальнення факту неприродної смерті людини, репрезентують здебільшого дієслівні конструкції з такими формально опорними компонентами як *той світ*, *труп*, *могила*, *земля*: *Об'єднаємось, тоді ніякий вовк у саду не втримається, ви його одразу безпритульним зробите. – На той світ позаганяю* <...> (10, с. 289); *Коло цього виродка повинні крутитися щонайменше два босяки. Цих також спровадь на той світ* – <...> (74, с. 223); <...> *Долорес не вбивала. Се ви поклали в сьому домі труп* (60, с. 553); <...> *вся суть у тому, що саме ця жінка зробила свого чоловіка трупом* (73, с. 172); *Але Василь ніби знає, що се горівка затруєна, що Іван хоче його чим борше упхати в могилу* <...> (66, с. 335); <...> *а проте троє й од мене «у соприкосновеніє з землею» пішли* (5, с. 196). Зазначимо, що в наведених ілюстраціях адресант, уживаючи подібні замітники, вуалює пряму лексему *вбити*. Це передусім надає висловленню емотивної та стилістичної маркованості і водночас частково нейтралізує негативний вплив інформаційного повідомлення. Звертаємо увагу й на те, що серед пропонованих зразків дієслівні конструкції *на той світ позаганяю* та *упхати в могилу* несуть більш погрозливу семантику й виражають неприязне ставлення мовця до адресата повідомлення. Порівняно з цими зразками решта прикладів, що мають непрямі замітники експліцитних номінацій ТПГ «Неприродна смерть», є засобом іронічного або байдужого ставлення адресанта до загиблої особи.

Як свідчать спостереження за мовним матеріалом, субститутами частково неприйнятних слів з узагальненим значенням наглої смерті в мовленні є також заміщення, побудовані за моделлю дієслово + смисловий компонент, маніфестований номенами ірраціонального світу, наприклад, *дух / душа*, *чорт / біс*: *Паллант тебе тут убиває, <...> іди к чортам <...>* (27, с. 206); <...> *давайте вашого гульвісу, я вмиг його одправлю к бісу <...>*

(27, с. 158); *Одних врятували, а других до чорта послали* (32, с. 70); <...> *пождіть – ваш витісним ми дух!* (27, с. 158); *Пожди, от зараз почастую, із тебе виб'ю душу злую* (27, с. 160); *Ой Себастьяне дороженький, богом прошу тебе, не вибивай душу із тіла, не запогуби, не прибий мого нездалого* <...> (53, с. 167); <...> *винуватили отаманову кобилу Зірку, яка <...> понесла вершника на ворожу кінноту, понесла прямисінько чортові в зуби* <...> (74, с. 213). Використання цих одиниць увиразнює інформаційне повідомлення адресанта, надаючи йому специфічної експресивної забарвленості. При цьому примітним є те, що перифрази з іменниками *чорт* / *біс* набувають стилістичної зниженості з елементом вульгарності, що є досить логічним, урахувуючи семантику цих лінгвоодиниць. Утім, заміщення з формально опорним іменниковим компонентом *душа*, яка лежить в основі проілюстрованих фрагментів, отримує схожі конотації. Незважаючи на те, що смисловий елемент *душа* використовується здебільшого в позитивному контексті, у наведеному синтагматичному оточенні він отримує додаткове негативне нашарування значення й демонструє лихі наміри мовця, спрямовані на адресата повідомлення.

Зневажливу конотацію маніфестують і такі текстові уривки узагальненого значення «знищити кого-небудь безжально»: <...> *і вас подавимо, як мух* (27, с. 158); *Але я йому покажу, де раки зимують! Я йому всиплю бобу!* (67, с. 101). Перший приклад перифрази, побудований за моделлю дієслово + порівняльний зворот з компонентом-фаунонімом комахи *муха*, передає семантику швидкого й легкого позбавлення життя людини. Послугуючись подібним порівнянням, мовець експліцитно знижує цінність людського життя до комахи. Друга ілюстрація також посилює емоційність спілкування, демонструючи загрозу життю і здоров'ю особи через підрядну предикативну конструкцію, що містить фразему з іменниковим компонентом *рак*.

Із-поміж дібраного матеріалу помічено чимало зразків заміщення лексеми *вбити*, репрезентованих жаргонізмами задля вираження негативного

ставлення до особи померлого: <...> *а тоді і його **принечатали***. <...> (74, с. 302); *Опусти цяцьку <...> бо я тебе **порішу*** (72, с. 75); *Просто щоб відчути, як це – **замочити** свого найлютішого ворога... **Замочити і вийти сухим** <...>* (16, с. 138); <...> *трійко підлітків, ще зовсім дітей, надумали **укокошити** одного скурвого сина* (16, с. 119); <...> *хтось когось постійно **мочив**, було багато крові й адреналіну <...>* (19, с. 83); <...> *а-а-а, так вони **фірмача замочили** <...> Причому замочили в дослівному сенсі <...> Тіло упало в Потік <...>* (1, с. 152). Використання подібних заміників, по-перше, надає висловленню адресанта відтінку вульгарності й виражає його зневажливе ставлення до покійника, а по-друге, характеризує особу самого адресанта як людину невиховану або дотичну до певних кримінальних угруповань. Як нам видається, схожі порушення є виявом реалій сучасного життя, відзеркалюють тенденцію поширення ненормативної манери спілкування.

Аналіз мовних фактів переконливо доводить табуований статус лексики, яка номінує спосіб знищення людини. Мовні репрезентанти заборон згруповані на основі гіперо-гіпонімічних зв'язків між домінантною семою «знищити» і гіпосемами, що уточнюють характер позбавлення життя людини, як-от: «зарізати», «застрелити», «закатувати», «стратити через повішання» тощо.

Чимало фрагментів містять мовні одиниці на позначення актуалізованих сем, що репрезентують вид зброї знищення людини, зокрема вогнепальної. Семантично глибокими є евфемістичні перифрази, маніфестовані через описові багатокомпонентні дієслівні конструкції, які називають настання смерті людини від кульового поранення. Зауважимо, що в індивідуально-авторських текстах помічено перифрастичні узагальнення вогнепальної зброї з центральним компонентом *залізо / метал* в різних модифікаціях, а саме: *Тебе замучили кати, – **огнем і гострим металом зламати до життя** мости, щоб з нами ти не міг іти* (52, с. 189); *Пішло усе **залізо на смерть людську**, а на життя нічого не залишилось <...> Де тільки*

не лежать наші діти з залізом у грудях (53, с. 120). Уживання таких субститутів увиразнює мовлення адресанта, створюючи відповідні поетичні образи в свідомості адресата.

Частіше зустрічаються конструкції на заміщення табуйованої лексеми *вбити*, проілюстровані метонімічними структурами зі смисловими елементами *куля, револьвер, карабін, наган, браунінг, люйс*: *Кілько разів моя рука простягалася до револьвера, щоб одним вистрілом зробити кінець усьому тому* (68, с. 483); *Тоді Олесь зрозумів, що через п'ять хвилин він буде лежати на землі, пронизаний десятком куль* <...> (48, с. 220); *Почулася якась дика команда і перервалася тоді срібна нитка життя. Три кулі впилися в тіло Юрчика* (48, с. 92); *З них не одна, напевно, пригадала неволі дні, а може, і синів, яких ворожа куля підкосила* (47, с. 238); *Лежить, не встане молодий. Йому застрягла в оці куля* (52, с. 8); *Але од кулі в дні заграв він заїкатись перестав, упав у тьму за щастя краю* (52, с. 209); *Один козак із конвойових тихо навів карабін в голову полковника... І не стало Виноградова... Тільки шапка підстрибнула вгору і впала, повна крові на труп* (52, с. 457); *Гахнув наган – Петрусєва голова підстрибнула на подушці, і він навіки затих із дірочкою в лобі*, <...> (74, с. 312); <...> *Василь застрочив зі свого «люйса», скосив кількох кіннотників і ще встиг поміняти на кулеметі кружок, та коли вистріляв усі набої, то вихопив браунінга і приставив собі до скроні* (74, с. 299). Використання наведених перифраз табуйованої мовної одиниці *вбити* в повідомленні адресанта конкретизує причину настання смерті. Звертаємо увагу й на те, що більшість прикладів містить додатковий експліцитний контекст, який дає змогу адресатові зрозуміти, що після застосування вогнепальної зброї (*навів карабін, гахнув наган* тощо) людина не просто отримала поранення, а померла. Зафіксовані евфемістичні перифрази являють собою здебільшого дієслівні предикативні конструкції, подекуди ускладнені поширювальними елементами в різних модифікаціях, які виражені прикметниками чи обставинами місця. Принагідно зауважимо, що здебільшого в поданих зразках представлені дієслова минулого часу. Така

граматична форма підкреслює факт здійснення пострілу й загибелі особи (*впилися, підкосила, застрягла, гахнув, застрочив, приставив*).

Заміщення частково табуйованих мовних одиниць, що позначають сему «убивство людини з використанням холодної зброї», у кількісному вимірі виявляють меншу, порівняно з попередньою, групу. Виокремлені перифрази репрезентовані дієслівними метонімічними конструкціями з іменниковими словами-компонентами, що вказують на тип зброї, наприклад, *палаш, стріла, ніж, шабля: Еней, не милою чванливих, в Мезентія всадив палаш* (27, с. 177); *Вслід за коп'єм стрілу пускає і просто Тагові в висок* (27, с. 147); *Еней чимдуж спис розмахав і Турну, гадовому сину, на вічний поминок послав* (27, с. 204); *Тієї ж миті ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину у груди. Як билина підрізана, впала вона додолю* (12, с. 91). Прикметним є те, що не всі приклади перифраз, зафіксовані у творах української літератури, засвідчують тип зброї, як-от: *А все ж таки, брат, страшно <...> Людей ми порізали, не поросят* (33, с. 434); *Поклав твій батько голову на колоду, ти спину підставити під кнут <...>* (33, с. 421); *Лікаря урятував тоді від ката похмурий поручик гвардії: він зрубав йому лису голову <...>* (48, с. 180). У таких випадках адресат дізнається про смерть особи через застосування холодної зброї завдяки відповідним дієслівним номінаціям (*порізали, зрубав*) та специфічному синтагматичному оточенню, вираженому додатковими поширювальними елементами, зокрема іменником *колода*, який використовували для страти шляхом відсічення голови. Аналізуючи семантичну і структурну композицію наведених фрагментів, акцентуємо увагу на компонентах-соматизмах, які виступають поширювальними елементами у відповідних конструкціях, і водночас конкретизують місце поранення життєво важливих частин людського тіла (*висок, груди, голова*). Уживання названих непрямих конструкцій сприяє створенню поетичних образів у свідомості адресата та є характерним для художнього мовлення.

Як засвідчують спостереження за мовним матеріалом, субститути мовних одиниць на позначення гіпосеми «убивство через повішання» у текстових уривках української літератури репрезентовані доволі скромно: <...> *Гляди, щоб на одній осичині не повісили тебе з сотником* (71, с. 41); <...> *Щаслива бестія! Представте собі, отакий самий напад* [тут йдеться про напад епілепсії. – прим. наша. – Ю. Є.] *увільнив його від шибениці* (69, с. 417); *Адже і в вас є сповідь перед смертю... Мене жде шибениця – я те знаю* <...> (60, с. 81); *То німці взяли Меланку з дитиною. І на шибениці повісили її разом із дитиною малою, висить Меланка* <...> *а порятувати не можна, бо вартують* (14, с. 144); <...> *а тоді і його припечатали. <...> не знав, що через тиждень загойдається в зашморгу на сухій гілляці* (74, с. 210). Пропоновані текстові уривки демонструють наявність предикативних і дієслівних моделей, що містять частотні смислові елементи *шибениця*, *зашморг*. Зважаючи на семантику поданих слів (*шибениця*, *зашморг*), адресат чітко розуміє, що особі, про яку йдеться в інформаційному повідомленні адресанта, загрожувала смерть через повішання. Такі замітники слова *вбити* часто містять контекстуальний супровід із підкресленням загрози життю людини або конкретизацією її настання після відповідних карних дій.

Непрямі лексичні номінації факту смерті через самогубство в кількісному вимірі виявляють значно меншу, порівняно з попередніми субститутами, групу. На нашу думку, це пов'язано з міфологічними і християнськими поглядами на нехтування життям, що сприймається як великий гріх. Закономірно вважати цю лексику почасти табуованою. Перифрази, які непрямі називають здійснення самогубства, виражені дієслівними конструкціями й узагальнюють первинне значення – позбавити себе життя, учинити самогубство: *Боже мій! А що буде з матір'ю* <...> *Подумає, що я сама собі смерть заподіяла, що я в морі втопилася* <...> (43, с. 116); <...> *я сама собі смерть заподію: я повішуся або втоплюся, я запугублю сама себе* <...> (43, с. 221); *А все ж який скандал буде, як нас*

спіймають. *Я згоден покінчити з собою, ніж потім зустрічатися з Віктором* (48, с. 16); *Я хочу накласти на себе руки. Я зробив усе, що міг* (72, с. 88); <...> *щоб зберегти все це для мене, він вирішив... що? Піти з життя?* (73, с. 201).

Пропоновані приклади заміни експліцитних мовних репрезентантів гіпосеми «позбавлення життя з власної волі» розширюють семантику номінації «самогубство», уточнюючи спосіб заподіяння смерті за допомогою поширювальних елементів-конкретизаторів, як-от: *Покійниці не видно стало, пішов од неї дим і чад! – Енея так вона любила, що аж сама себе спалила, послала душу к чорту в ад* (27, с. 23); <...> *я сама собі смерть заподію: я повішуся або втоплюся* <...> (43, с. 310); *За арештом Ялового пролунав постріл із браунінга, яким Микола Хвильовий розбив собі череп, і його геніальний мозок криваво розбризкав стіну його кімнати* (52, с. 457); *Досі ніхто не знає, чи самогубець він, чи ненароком ступив в ополонку, бо шапку таки на лід викинув, щоб по шапці здогадалися, де він дівся* (72, с. 217). Звертаємо увагу на те, що два перші зразки маніфестують перифрази значення «заподіяти самогубство» з уточнювальними експліцитними мовними одиницями *спалила себе, повішуся, втоплюся*. Тоді як два останні приклади демонструють описові багатокомпонентні конструкції з кількома семантично значущими елементами. Такі субститути надають висловленню адресанта стилістичної виразності й конкретизують способи заподіяння смерті.

Узагальнюючи сказане, експліцитні номінації факту неприродної смерті людини, яких свідомо уникають у мовленні, становлять корпус частково табуованої лексики. У процесі спілкування такі слова набувають семантичних змін і семантичних модифікацій та широко представлені фразеологізмами з евфемістичним чи дисфемістичним значенням і багатокомпонентними описовими моделями різних типів. Причиною формування й використання застережливих засобів спілкування вважаємо

прагнення комунікантів до обережного слововживання, зумовленого вірою в християнські догмати й магичні властивості мовного знака.

2.2.4. Табу, пов'язані з поховальною обрядовістю. Аналіз накопиченого фактичного матеріалу засвідчує, що мовленнєвій практиці українців притаманна наявність низки заборон, сформованих на ґрунті поховальних ритуалів. Ці перестороги пов'язані з поховальними обрядами й накладаються на здійснення мовленнєвої діяльності як такої або на використання в мовленні окремих слів, що називають певні елементи обрядової процесії. У ТПГ «Поховальна обрядовість» міститься інтегральна сема *поховальна діяльність*, яка означає «сукупність дій та обрядів, що здійснюються після смерті людини». Осмислення цього поняття дає змогу виокремити у згаданій підгрупі номінації, що належать до частково табуйованої лексики, а саме: *похорон, поховати, гроб*. Спостереження за мовними фактами підтверджують також наявність прикладів хронотопних пересторог, репрезентованих, зокрема локаційними табу, що являють собою заборону на спілкування, зумовлену специфічними екстралінгвальними умовами протікання комунікативного акту. Меншу за кількісним показником групу утворюють ілюстрації словесних заборон.

Поховальна обрядовість передбачає низку правил, яких мають дотримуватися родичі померлого. Серед обмежень виокремлюємо перестороги, пов'язані з поведінковими й комунікативними нормами. Певні табу накладаються на перелік страв, сервірування стола і прийом їжі, уживання спиртних напоїв, стиль одягу на похороні, розміщення присутніх на цвинтарі, участь у розважальних заходах або інших ритуальних обрядах (наприклад, весільних) після похорон тощо. Оскільки це не є об'єктом нашого дослідження, зупинимося більш детально на мовленнєвих табу, характерних для поховальної обрядовості.

У текстових уривках творів української літератури помічено заборони, покликані обмежувати комунікативну діяльність у призмі поховальної

обрядовості. Якщо в родині хтось помирає, членам сім'ї забороняється голосно говорити, використовувати в мовленні звичні формули привітання, сваритися в хаті, де знаходиться небіжчик. Оскільки зазначені табу зумовлені умовами протікання процесу спілкування, долучаємо їх до хронотопних пересторог. Зазначені табу пов'язані з підготовчими поховальними ритуалами й актуалізуються через дієслівні конструкції наказового способу з препозиційною часткою *не* та інші засоби заперечення (сполучники, заперечні прислівники, вторинні заперечні предикати, заперечення з присудковими словами тощо).

Вербалізація цих застережень реалізується здебільшого через категорію заперечення. Як справедливо зазначає М. Баган, «заперечення спеціалізуються на відкиданні певних припущень або того, що видається неправильним. <...> Тому частку *не* визначають основним граматичним виразником заперечення» [15, с. 41, 70]. Експліцитні табу на виконання мовленнєвої діяльності виражені дієслівними конструкціями із заперечною часткою *не* у препозиції до присудка наказового способу, що підтверджують такі ілюстрації: <...> *ви, домашні, не говоріть багато.* <...> *не приказуйте коло стола, як коло вмерлого.* <...> *Коло тіла нізащо не сваріться.* <...> *коло тіла сваритися не можна* (35, с. 128–129). У виразнюють заперечення і водночас підсилюють категоричність заборони прислівник *нізащо* й заперечна частка *не* в препозиції до присудкового слова (*не можна*). Використання форм наказового способу й підсилювальних компонентів надає висловленню адресанта повчального відтінку та спонукає співрозмовника дотримуватися цих порад.

Табу на сильну журбу за небіжчиком також репрезентують дієслівні заперечення наказового способу: *А вже як будуть тіло виносити з хати, то не голосіть так, як би всі вмерли* <...> *І не тужіть довго. Туга людину старить.* <...> *не ридайте так, якби учора мене поховали. То є недобре* (35, с. 129). Як нам видається, наявність такої категоричної заборони викликана вірою в те, що, удаючись у тяжку тугу за померлим, можна

«викликати» його назад у цей світ і лишити його спокою. Проте зазвичай, за віруваннями українців, замість близької людини частіше в образі померлого з'являється нечиста сила. Імовірність появи негативних наслідків підкреслює прислівник із заперечним префіксом *недобре*. Префікс *не* у цьому плані надає значення повного заперечення, створюючи відповідну семантичну опозицію. Уживання потрібного заперечення в повідомленні адресанта дає змогу адресату усвідомити важливість відповідної мовленнєвої поведінки.

Крім заборон, накладених на мовленнєву діяльність як таку, із ритуальною обрядовістю пов'язані контактні табу, тобто перестороги на будь-які контактні зв'язки з померлим. До осіб, що не допускаються до прямого контактування з тілом, належать вагітні жінки та люди з надприродними можливостями, зокрема ворожки, відьми тощо. Ці застереження лінгвально актуалізують заперечні дієслівні конструкції наказового способу, підрядні сполучники умови, які містять семантичний компонент заперечення дії, та прислівники із заперечною часткою *не*: <...> *А тих, що люблять ворожити, не пускайте близько до тіла. Бо то таке можна наворожити на мертвій людині, що не одна жива, як мертва, стане!* <...> *А якби котра з вас була перед злогами, <...> щоби не йшла до тіла, аби не перепудилася <...> До тіла тяжкій жінці не конче йти <...>* (35, с. 130). Прикметним є те, що адресант не лише повідомляє про необхідність дотримання контактного табу, а й інформує адресата про ймовірні негативні наслідки в разі його порушення, послуговуючись підрядними конструкціями причини (*аби не перепудилася*) або складнопідрядними займенниково-співвідносними реченнями (*Бо то таке можна наворожити на мертвій людині, що не одна жива, як мертва, стане!*).

Серед словесних табу, згрупованих навколо поховальних ритуалів, спостерігаємо субститути дієслів *поховати* й *похорон*. Проте аналіз зафіксованих зразків засвідчує досить незначну частотність використання цих перифразів. Така тенденція, на нашу думку, імовірно, пояснюється тим,

що слова *поховати* й *похорон*, хоч і дотичні до архісеми «смерть», однак експліцитно її не називають, виступаючи репрезентантами супровідних дій, зокрема ритуального характеру. Перифрази згаданих мовних одиниць зазвичай представлені багатокомпонентними конструкціями. Ці структури семантично містять елементи на позначення важливих обрядових практик, які виконуються протягом поховальних процесій, зокрема співання ритуальних пісень, приготування певного набору страв, голосіння за померлим тощо: *Потім злодія, у якого вже одбиті печінки, знову ж підводять і знову б'ють. Ну, ясно, що після цього людині **заспівують** «Вічну пам'ять» <...> (52, с. 283); **Скоро вже коржики будуть** (64, с. 369); **Бігунці біжать, ревунці ревуть, сухе дерево несуть** (64, с. 651).*

Перша ілюстрація репрезентує заміну дієслова *поховати* перифрастичною конструкцією у формі узагальнено-особового речення з центральними дієслівним компонентом *заспівують* і власною назвою пісні «Вічна пам'ять». Співання цієї пісні є обов'язковою практикою протягом поховальних процесій, тому вживання адресантом такої синтаксичної структури замість лексеми *поховати* цілком виправдане й інформує адресата про те, що людину невдовзі поховають. У другому прикладі паремія демонструє один із різновидів типових поминальних страв (*коржики*), приготування яких характерне для поминальних процесій. Останній зразок представляє кодування слова *похорон* у формі загадки. Зміст загадки репрезентовано через опис низки дій, що виконуються протягом похорону та надають адресату імпліцитну підказку до розгадки. Предикативна конструкція *ревунці ревуть* семантично означає акт голосіння за померлим, а дієслівна структура *сухе дерево несуть* у відповідному синтагматичному оточенні вказує на гроб із небіжчиком. Однак зауважимо, що подібні перифрази зустрічають доволі рідко.

Узагальнюючи фрагменти заборон у межах ТПГ «Поховальна обрядовість», помічаємо наявність хронотопних і контактних табу, маніфестованих здебільшого дієслівними конструкціями наказового способу

із заперечною часткою *не*, а також іншими формами категорії заперечення. Словесні заборони, які пов'язані з обрядовою діяльністю, кількісно не широко репрезентовані й вербально актуалізуються через багатокомпонентні перифрастичні конструкції. Чинником формування таких заборон вважаємо сакральний характер ритуалів поховання.

Викладене вище дає змогу зробити узагальнення, що мовленнєвій практиці українців властива наявність певних табу, пов'язаних із припиненням життєдіяльності людського організму. Серед заборон, зафіксованих у межах ТГ «Смерть людини», виокремлюємо хронотопні, контактні й словесні перестороги, які семантично висвітлюють різні аспекти смерті. Підґрунтям для формування словесних табу є побоювання вживати експліцитні ядерні репрезентанти ТГ «Смерть людини», спричинене вірою в магічну силу слова. Іншим чинником, що породжує частково табуйовану лексику, вважається прагнення мовця вберегти адресата від задалегідь неприємної інформації, яка може емоційно травмувати співрозмовника. У процесі спілкування частково табуйовані й неприйнятні слова зазнають певних трансформацій і підлягають заміні перифрастичними конструкціями. Подекуди такі мовні одиниці використовуються експліцитно, але отримують додаткові контекстуальні поширювачі, які покликані нівелювати негативний ефект інформативного повідомлення. Поява хронотопних і контактних табу зумовлена сакральним характером супровідних із фактом смерті дій. Такі заборони широко представлені категорією заперечення в різних модифікаціях.

Висновки до розділу 2

Першочергове завдання табу полягає в регулюванні дій і вчинків людини. Так само певні заборони накладаються на мовленнєву поведінку мовця. Дослідження системи української мови з використанням польового підходу сприяло не лише виявленню лінгвально оформлених заборон, характерних для мовленнєвої практики українців, а й з'ясуванню сутності узаємозв'язків між мовними одиницями й екстралінгвальним середовищем, визначити особливості національної мовної свідомості українців.

В українському комунікативному просторі демонструє наявність різнопланових пересторог, пов'язаних із біологічною сутністю людини. У контексті ЛСП «Біологічна природа людини» помічено вербальну репрезентацію часткових словесних, хронотопних, зокрема локаційних, і контактних табу, кількісно нерівномірно розподілених за ТГ «Життєдіяльність людського організму» і «Смерть людини».

Повному й частковому табуюванню підлягають лексичні репрезентанти частин тіла людини, її фізіологічних процесів і станів, а також номінації на позначення різноманітних порушень психосоматичних функцій людського організму. Виникнення зафіксованих застережень пояснюється етикетними нормами спілкування й почуттям пристойності, притаманними українському суспільству, а також вірою в магічну силу слова. Принагідно зауважимо, що помічено тенденції табуїзації та детабуїзації мовних одиниць, які належать до ТПГ «Хвороби». Припинення життєдіяльності тіла людини характеризується низкою пересторог. Зокрема, у спілкуванні уникають прямих номінацій, які називають факт природної й неприродної смерті людини. Специфічною ознакою мовленнєвої практики українців при порушенні словесних заборон в ТГ «Смерть людини» є використання комунікантами вставлених конструкцій, виражених формулами-оберегами з центральними смисловими компонентами *Бог, Царство Небесне* тощо.

Аби уникнути порушення згаданих табу, які містяться в названих групах, адресант послуговується непрямими структурами, представленими

багатокомпонентними описовими перифрастичними конструкціями з евфемістичним чи дисфемістичним значенням, індивідуально-авторськими стилістичними засобами або фразеологізмами різних моделей. Експліцитну вербалізацію заборон маніфестує категорія заперечення в різних модифікаціях. Уживання в процесі спілкування перифрастичних конструкцій і формул-оберегів увиразнює інформаційне повідомлення мовця й надає висловленням особливої експресивності. Крім того, такі заміщення і вставлені конструкції сприяють вуалюванню заздалегідь неприємної для співрозмовника інформації й успішному веденню комунікації.

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й КОМУНІКАТИВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СУСПІЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ЛЮДИНИ

Розвиток людини як соціальної істоти неможливо уявити поза межами суспільства. Люди створюють соціум, а соціум, зі свого боку, впливає на формування людини. Гармонійному співіснуванню індивідів у суспільстві сприяє система законів, принципів і норм, що регулюють поведінку особи в ньому. Табу виступають одним із таких регуляторів взаємовідносин людей у соціумі, оскільки першочерговим завданням заборон є саме забезпечення людини від скоєння необачних дій, які можуть їй нашкодити.

Аналіз дібраного фактичного матеріалу дає підстави твердити про наявність лінгвально оформлених табу, пов'язаних із ЛСП «Суспільна поведінка людини». Архісемою цього поля є *суспільна поведінка людини*, тобто «сукупність чийх-небудь дій і вчинків; спосіб життя; певні дії, вчинки взагалі; відносини, становище людей у суспільстві; уміння поводити себе відповідно до встановлених правил» [192, т. 6, с. 637; 192, т. 9, с. 858]. Наведене витлумачення сприяє диференціації двох ТГ, що функціонують у межах зазначеного вище поля, як-от: 1) міжособистісна поведінка людини в соціумі; 2) поведінка людини в сфері сакрального. Розглянемо детальніше мовні репрезентанти табу в цих групах.

3.1. Табу, зумовлені міжособистісною поведінкою людини в соціумі

Кожна людина, яка інтегрується в суспільство, має певну манеру поведінки й спосіб життя. Однак гармонійне існування в соціумі вимагає від індивіда дотримання тих засад, що забезпечують його нормальне функціонування. Ця низка правил устанавлюється законом, релігією, етикою й мораллю, властивими певному суспільству. Їх порушення вважається неправильним, аморальним, неетичним, а отже, табуйованим і суворо

засуджується іншими членами спільноти. Надалі в межах ТГ «Міжособистісна поведінка людини в соціумі» зосередимо увагу на заборонах, пов'язаних із поведінкою людини. Осмислення поняття *міжособистісна поведінка в соціумі* спонукає нас виокремити в зазначеній ТГ такі ТПГ: 1) спосіб життя людини в соціумі; 2) спосіб спілкування людини в соціумі. Зауважимо, що об'єктом цього дослідження є вивчення феномена табу, характерного для мовленнєвої практики українців, тому основна увага наших наукових пошуків зосереджена на різновидах наявних заборон і вербальній репрезентації цих табу в названих ТПГ.

3.1.1. Табу, пов'язані зі способом життя людини в соціумі.

Табуйованою, і відповідно, забороненою вважається поведінка, що виходить за межі наявних правил і приписів, або порушує усталені традиції та норми, властиві певному суспільству. У межах ТПГ «Спосіб життя людини в соціумі» логічним є виокремлення антиномій, що утворюють семантичний центр згаданої підгрупи, а саме *правильний / моральний і неправильний / аморальний життєвий уклад*. Саме *аморальний*, тобто такий, що «не відповідає вимогам моралі й не пов'язаний з духовністю людини» [192, т. 1, с. 39; 192, т. 4, с. 799] спосіб життя стає змістовим осередком формування поведінкових заборон, які знаходять відбиток в українській мові. Серйозним порушенням, за уявленнями українців, є недодержання духовних принципів існування людини, утрата нею почуття страху й сорому за власні вчинки. Це засвідчують слова Патріарха Філарета: «Сором – велике благо, дане Богом людині. Він стримує людей від моральних падінь. Ті, хто переступають цей закон, ображають Бога <...> Втрата сорому веде людину до тяжких наслідків. Відкидаючи почуття сорому, людина відкидає поняття гріха» [148, т. 2, с. 108]. Закономірно припустити, що емоційною основою появи поведінкових заборон, наявних у цій ТПГ, стає почуття сорому і гріховності. Гріховними, згідно з канонами церкви й моралі, є ведення розпусного способу життя та схильність до згубних звичок. Логічним

є виокремлення таких ядерних сем згаданої ТПП, як «розпуста» і «згубні звички».

Зважаючи на те, що розпуста взагалі є неприйнятною в соціумі, очевидним стає факт її табуїзації в суспільній думці. Статусу частково забороненої лексики набувають також мовні репрезентанти гріховних дій і вчинків. Табуйованими стають й особи, що живуть у такий спосіб. «Розпуста» виступає інтегральною семою в зазначеній ТПП і складається з низки диференційних сем, як-от: «втрата цноти», «подружня зрада», «блуд», «проституція». Розглянемо зразки пересторог, згруповані за цими семантичними значеннями.

Дівоча цнотливість, за принципами української народної моралі, – це ознака духовної чистоти й непорочності дівчини. Позбутися її до шлюбу було непристойним і гріховним. У минулому таку дівчину суворо засуджували й витісняли із громади. Прикметним є те, що застереження та критику щодо втрати цноти фіксуємо як в паремійному корпусі, так і в творах української літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Зауважимо, що прямі номінації на позначення втрати цнотливості майже не живаються, натомість зустрічаємо різноманітні перифрастичні конструкції, що евфемізують цю лексику. Принагідно зазначимо, умисне уникання названих мовних одиниць дає підстави твердити про табуйованість цих номінацій. Слово *цнота* заміщують низкою метафор-евфемізмів: *вінок, честь, слава, дівочість, дівування, дівочий сором, незайманість*.

Найбільш частотним є використання в мовленні іменників *вінок* і *слава*, що засвідчують такі фрагменти: *А про вечорниці так і не споминай! <...> таке діється, що сором і казати. Чимало ж то своєї слави згубили, ходячи на тую погань* (22, с. 12); *А що я **покрив** дівчину **неславою**, Не буде, мамо, доля нам **сприять*** (25, с. 25); *Через дурний розумочок дівка **втратила віночок*** (50, с. 58); *<...> Он ота його кохала, он ота **вінка втратила*** (60, с. 161); *<...> Коли уся в сльозах Івану **вінок свій Юзя віддала*** *<...>* (52, с. 99); *<...> Її **вінок** уже до мене **був розтоптаний*** *<...>* (52, с. 323);

<...> і плакала за **втраченим вінком** юначка, заробивши на горіхи (56, с. 4). Звертаємо увагу на те, що в наведених текстових уривках і зразках прислів'їв експліцитна номінація *втрратити цноту* евфемізується через метафоричні дієслівні конструкції з формально опорними іменниковими компонентами *вінок, слава*. Проте навіть за відсутності прямих репрезентантів згаданої події адресат повідомлення може легко декодувати інформацію, надану співрозмовником. Показним є використання адресантом дієслів минулого часу, що дають змогу адресатові усвідомити факт завершеності й незворотності скоєних дій (*слави згубили, втратила віночок, вінок втратила, вінок був розтоптаний*).

Дещо меншою продуктивністю характеризуються евфемістичні сполуки з формально опорними іменниковими елементами *честь, дівочість, дівування, дівочий сором, незайманість*, які замінюють частково табуйоване експліцитне словосполучення *втрратити цноту*: <...> *Негіднице! Сором дівочий загубила*. <...> *Мати честь до старих літ донесла, а донька в молодості тратить* (52, с. 323); <...> *Наряджена, розодіта, як та панянка... Того ж таки дня довелося попроситися з своїм дівуванням!* (38, с. 236); <...> *Чи сповідалася як честь жіночу процвиндрила?* (26, с. 201). Проілюстровані приклади демонструють імпліцитні дієслівні заміщення прямої номінації *втрратити цноту*. Минулий час дієслівних конструкцій (*сором дівочий загубила, довелося попроситися з своїм дівуванням, честь жіночу процвиндрила*) інформує адресата повідомлення про здійснення цього факту, тоді як теперішній час і форма наказового способу (*честь тратить*) підкреслюють вірогідність скоєння цієї дії. Звертаємо увагу й на атрибутивні поширювальні компоненти, ужитими адресантом задля конкретизації особи, що втратила цноту: *сором дівочий* – дівчина, *честь жіноча* – жінка.

Окремого коментування потребують зразки перифраз із сучасної прози. Звертаємо увагу на те, що життєві реалії сьогодні демонструють нейтральне ставлення суспільства до дівчини, яка втратила цноту. Імовірно, такі

уявлення стають підґрунтям для зняття цього табу, що підтверджують пропонувані нижче ілюстрації: <...> *для того, щоб ваша дочка, перепрошую, падчериця позбулася нарешті гніту своєї незайманості* <...> (1, с. 83); <...> *Тоді звільни мене* <...> *від дівочості* (73, с. 51). За результатами безпосереднього спостереження в Криворізькому регіоні, 74% респондентів толерантно ставляться до факту втрати дівчиною незайманості до офіційного шлюбу та не вважають це аморальною або гріховною поведінкою. Прикметним є те, що більшість респондентів в мовленні намагається вуалювати прямі репрезентанти, послуговуючись перифразами «березу себе», «я ще дівчинка», «у мене нікого не було». Однак загальна тенденція засвідчує зняття зазначеної заборони в українському комунікативному просторі сьогодні.

Аналізуючи наведені ілюстрації, припускаємо, що делікатність факту втрати цноти спонукає мовців до відповідних змін у комунікативній поведінці, зокрема свідомому уникненню номінацій такого вчинку. Причиною умисної заміни експліцитних мовних одиниць перифрастичними евфемістичними конструкціями є прагнення адресанта дотримуватися норм етикету та не створювати психологічний дискомфорт у процесі спілкування.

Народна мораль суворо засуджує не лише втрату дівчиною цноти до шлюбу. Нищівній критиці підлягають незаміжні особи, що завагітніли й народили дитину. Ця поведінка вважалася аморальною, оскільки репутація дівчини ганьбила не тільки її родину, а і спільноту загалом. У творах українських письменників фіксуємо зразки, які демонструють негативне ставлення до таких дівчат: *Полюбила москалика, в садочок ходила, поки себе, свою долю там занастила.* <...> *Любо цілувала, поки слава на все село недобрая стала.* <...> *Катрусю накрыли.* <...> *А жіночки лихо дзвонять, матері глузують* <...> *Покриткою стала... Покриткою... Який сором!* (70, с. 93–95); *А коли дівчата вийдуть дивитися на неї [Оксану – прим. наша Ю. Є.], то матері заганяють і лають, щоб і не дивилися на неї. «Вона, – кажуть, – не достойна того за своє мандрування за салдатами. Остидила*

все село». А ще нуще дівтора <...> «Салдатка йде, байстря несе...» (22, с. 304); <...> Він не зміг би легально визнавати свою дитину. А я б не змогла виховувати безбатченка. (37, с. 180).

У першому фрагменті репрезентовано зневажливе ставлення українців до дівчини, що втратила честь поза шлюбом і одна виховує дитину. Факт втрати цноти виражають дієслівні конструкції *себе занастила* (учинила щось таке, що є порушенням релігійно-етичних норм [192, т. 3, с. 227]) і *слава недобра стала*. Несхвалення й засудження з боку соціуму адресант висловлює, *послуговуючись* структурами *накрили* (знеславили кого-небудь [192, т. 5, с. 111]), *лихо дзвонять* (без потреби багато говорять; базікають, поширюють погані чутки, плітки [192, т. 2, с. 265]), *глузують* (уїдливо насміхаються; висміюють когось або щось [192, т. 2, с. 87]). Те, що вчинок дівчини виходить за межі усталених поведінкових норм, демонструє вжита адресантом оклична конструкція *Який сором!* Використання таких мовних одиниць дає змогу адресатові усвідомити неприйнятність, а отже, табуйованість згаданої поведінки й негативну оцінку дій дівчини з боку суспільства.

Другий і третій приклади представляють осудливе ставлення українців до стосунків, наслідком яких є поява позашлюбних дітей. Узагалі тема народження дітей є делікатною в уявленнях українців, а надто якщо йдеться про малюків, народжених поза межами офіційної сім'ї. Так, наприклад, яскраво протиставними стають фразеологічні одиниці *принести в пелені / у приполі* (51, с. 564) й *привести на світ Божий* (51, с. 558). Обидва фразеологізми непрямо називають процес народження дитини, проте контраст *у приполі* й *на світ Божий* чітко вказує на несхвальну оцінку поведінки жінки, що наважилася на позашлюбні стосунки, народила дитину, не перебуваючи у статусі дружини (принесла її в пелені – нижній край спідниці). Тоді як другий зразок ілюструє появу очікуваної батьками дитини.

У наведених вище текстових уривках адресат повідомлення розуміє, що інформація стосується жінки з незаконнонародженим немовлям через

використані адресантом експліцитні репрезентанти *покритка* (дівчина, що народила позашлюбну дитину [192, т. 7, с. 49]), *салдатка* (дружина або вдова солдата [192, т. 9, с. 441]; тут у значенні «мандрьох» – розпусна жінка [192, т. 4, с. 619]). Контекстуальний супровід поданої ілюстрації, крім негативного та презирливого ставлення, вираженого конструкціями *Вона не достойна; остидила все село*, ілюструє наявність контактного табу. Недоречність спілкування з такою особою репрезентує авторський коментар *матері заганяють і лають, щоб і не дивилися на неї*, що маніфестує неприйнятність навіть зорового контакту з жінкою, яка осоромила й зганьбила себе в такий спосіб.

Заперечні модальні конструкції останнього зразка також демонструють несхвалення й відповідно, табуйованість стосунків поза шлюбом, результатом яких є народження дітей. Послуговуючись дієслівними структурами з часткою *не* в препозиції (*не зміг би легально визнавати, не змогла виховувати*) адресант репрезентує наявність цього табу та імпліцитно застерігає співрозмовника від скоєння подібного вчинку.

У сучасному українському суспільстві побутує толерантне ставлення до жінок, які самостійно виховують дітей, не перебуваючи в офіційному шлюбі. Соціальна підтримка матерів-одиначок закріплена на законодавчому рівні, що засвідчує часткове зняття категоричного характеру контактного табу. Щодо мовних репрезентантів, за даними опитування, спостерігаємо незначний відсоток респондентів, схильних уникати в мовленні згаданих вище номінацій (8%).

Несхвалення серед українців отримує перелюб. Значення диференційної семи «подружня зрада» характеризує дії і вчинки, пов'язані з порушенням шлюбної вірності. Закономірною в цьому сенсі є поява заборон на перелюбства, які підтверджують табуйований статус такої поведінки. Нагадаємо, що родина для українців є традиційним символом душевного порятунку, затишку, ключовою ланкою родоводу з характерною високою моральністю стосунків [61, с. 504]. Тому порушення сімейної

святості сторонніми стосунками сприймається вкрай негативно, воно розглядається не просто як втрата довіри та єдності в родині, а скоєння гріха. Гріх у свідомості українців асоціюється з чимось поганим, непорядним, хибним і помилковим, із тим, що є недобрим, недозволеним, а отже, табуйованим. Зауважимо, що статусу частково табуйованої лексики набувають словесні репрезентанти перелюбу, яких свідомо уникають у спілкуванні, аби не образити співрозмовника.

Аналіз дібраного фактичного матеріалу дає змогу твердити, що найбільш частотними евфемістичними заміниками прямих слів на позначення перелюбу є двокомпонентні дієслівні фрази *скочити / скакати в гречку / в горох / під лопух* (51, с. 815), широко представлені в таких фрагментах: *Старі кості – та до гречки в гості* (50, с. 79); *Скакав піп у гречку, а попав у просо* (50, с. 81); *З попа дух, а попадає під лопух* (50, с. 80); *Ну, хто хоче в горох, той стежку найде* (67, с. 547); <...> *А за крайніми столами, де розташувалися чоловіки <...> забубоніли: – Як схоче в гречку скакнути, то й на налигачеві не вдержиш, ги-ги-ги!* (59, с. 143); <...> *Нема чого й розбивати глек. Але якщо вже стрибати в гречку, то хай би в гречці хоч добрий грек!* (25, с. 71); *Я була б зразковою попадею, від мене дідька лисого стрибав би у гречку і теж був би славним слугою Божим* (73, с. 149). У наведених прикладах адресант послуговується зазначеними фразеологізмами, передаючи водночас не лише основну інформацію, а й демонструє оригінальне народне світобачення. Ще здавна флороніми гречка й горох переосмислюються в значенні «порушувати подружню вірність» [61, с. 148, 154].

У народній свідомості розпусна поведінка завжди отримує негативну критичну оцінку від глузливо-сатиричних ремарок до відверто загрозливого тону, засвідчених такими пареміями: *Видно хата винувата, що впустила на ніч Гната* (50, с. 79); *Не скачи в горох, то не буде «ох»* (50, с. 80); *Не гостри коло чужої жінки кілок, бо ним тобі печінки відіб'ють* (50, с. 80); <...> *Уже нам до ушей донесено, що притьмом Олекса Сенчило скаче в*

гречку: «Е, постривай же, гаспедський сину! Ми ж **присочимо тебе!**» (30, с. 281). У пропонованій першій ілюстрації адресант представляє іронічну оцінку розпусних дій, послуговуючись метафоричною конструкцією (*хата винувата*). Про негативні наслідки зазіхання на подружню вірність через фізичну розправу свідчать ужиті мовцем підрядні конструкції *то не буде «ох», бо ним тобі печінки відіб'ють, присочимо тебе*. Використання адресантом вигуку «ох» сприяє усвідомленню адресатом повідомлення загальної ймовірності поганих подій, що спікають його в разі розпусної поведінки, тоді як конструкція *печінки відіб'ють* конкретизує, що саме може з ним трапитися. Застереження від перелюбу в наведених прислів'ях виражені заперечними дієслівними формами *не скачи, не гостри* наказового способу й підкреслює неприпустимість перебування в позашлюбному любовному зв'язку. Як нам видається, наявність такої кількості субститутів експліцитних номінацій на позначення зради подружньої вірності зумовлене табуванням як самої дії, так і частковою табуізацією відповідних мовних репрезентантів. Уживання адресантом таких заміщень сприяє веденню розмови в межах морально-етичних норм без емоційного травмування співрозмовника.

Хоч зауважимо, що навіть названі субститути в мовленні можуть спровокувати негативну реакцію адресата, яку виразно демонструє такий текстовий уривок: *Може, й забувати стала? Може, й **скочити в гречку кортіло?** <...> Таке запитати повернувся йому язик! <...> Холодом мовчання відповіла молодиця на його безтактність* (8, с. 54). У наведеному прикладі фіксуємо переривання комунікації між мовцями через недоречне іронічне запитання про можливе бажання перелюбу. У розмові адресант зухвало жартома говорить про надзвичайну витримку та відданість жінки своєму чоловікові й безтактно цікавиться *Може, й **скочити в гречку кортіло?*** (8, с. 54). Такі питання є виявом фамільярності й невихованості щодо молодої заміжньої жінки, що зумовлюють негативну реакцію адресата (обурення й образа) і відповідну комунікативну поведінку співрозмовника,

а саме – мовчання (*Холодом мовчання відповіла молодиця на його безтактність*).

Крім того, спостереження за мовним матеріалом дають змогу представити численні ілюстрації з творів української літератури різних періодів, які демонструють негативну оцінку спільнотою людини, що зважилася на порушення цього табу: <...> *чим була Мотря Остапові? <...> Жінка жонатого чоловіка?... покритка-дівка, <...> ні дівка, а замужня вдова... Гріх перед Богом, – чим його замолити? Сором перед людьми, чим його змити?* (41, с. 249); <...> *Одна Мар'я догадується, і пані сама панові похвалилися, що була у паничевій хаті... Дивно! Хай він нежонатий, а вона? Вона – жінка, вона – закон брала, у неї діти – і то не гріх?* (41, с. 284); *І от тепер люди винуватять мене, кажуть: «Не держиться закону Божого, звичаю людського»* (38, с. 487); <...> *«Сьогодні <...> я підглядав з-за кущів, як Дафніс та Хлоя ловили жабу...» Балабуха був написав, що Хлоя з Дафнісом цілувалися, але замазав слово «цілувалися» і написав: «Хлоя з Дафнісом [Тут Хлоя і Дафніс – це алегоричні образи жінки Балабухи та її коханця – прим. наша Ю. Є.] їли сирого гарбуза в альтанці <...>»* (43, с. 146); *Ліна карає мачуху за гріх її любові з батьком, – не може їм простити того, що між ними виникла близькість <...>* (11, с. 177); <...> *Он чоловіки, так ті – в бурдей. А жінці варто оступитись, то гріх від Бога і від людей. Уже гуляща, уже повія, і поговір на неї, і сором* (24, с. 311). У зазначених фрагментах неприпустимість подружньої невірності адресант репрезентує, послуговуючись відповідними словами *гріх* (*гріх перед Богом, і то не гріх? гріх від Бога*) і *сором* (*сором перед людьми, від людей сором*) у різних модифікаціях. Адресат повідомлення, розшифровуючи значення цих мовних одиниць, усвідомлює, що йдеться про порушення морально-етичних норм.

Неприйнятним і гріховним вважається не лише втрата цноти й позашлюбні зв'язки, а й блудлива поведінка загалом. У народній свідомості табу на розпусний спосіб життя демонструють приклади українських

прислів'їв, де розпуста витлумачується як гріх: *Тіло блудить, ще й душу губить* (50, с. 81); *Тіло грішить, а душа спокуту вершить* (50, с. 81). Наявність заборони в першій ілюстрації виражена експліцитно через дієслівні форми *блудить, губить*. Наслідки непристойної поведінки, зокрема статевої розпусти (*тіло блудить*) зумовлюють духовне зубожіння (*душу губить*), яке межує зі злочином. За уявленнями представників нашої нації душа – це нематеріальна основа життя людини, яку треба берегти [61, с. 209]. *Погубити душу* означає «учинити злочин або серйозне порушення релігійно-етичних норм» [192, т. 6, с. 726]. Відповідно, отримуючи таке повідомлення, адресат розуміє, що гріховні вчинки шкодять його душі й віддаляють людину від Бога.

Аналогічний зміст передає друга паремія, яка підкреслює неминучість покарання, що очікує на розпусника. У цьому прикладі лексичним репрезентантом блудливого способу життя є предикативна конструкція *тіло грішить*, а результатом такої поведінки стає необхідність покаяння, виражена реченням *душа спокуту вершить*. Саме відсутність спокути надає розпусним учинкам статусу гріховності, адже, за релігійними догматами, «Дияволу недостатньо розтлити тіло людини, головне – не допустити покаяння» [148, с. 376]. Зважаючи на це, логічним вважаємо твердження, що розпусні тілесні втіхи табууються, так само частково забороненими стають і їхні лексичні номінації.

Досить поширеною практикою в комунікативному просторі українців є заміна слів на позначення фізичної сторони стосунків між чоловіком і жінкою, основою якої є розпусні думки. Блудливий спосіб життя представляють різноманітні багатоконпонентні описові структури: *А Настуся, <...> як дитина, пестує старого. А старому не до того, іншого якогось, гріховного пестування старе тіло просить!* (71, с. 126); *Не всніє на ноги піднестись, материне молоко коло губ не обсохне, а вона вже з москалями водиться <...>* (38, с. 388); *Я не хочу, щоб ти в мій двір бахурів водила!* (38, с. 369); *Щоб у заміжніх погубив підметки? <...> Чи щоб пішов*

до Таці Кисломедки, котра **тягалась бозна-де і з ким!** (25, с. 61); <...> мій зв'язок із здоровим самцем **видавався мало не содомським гріхом...** <...> Брила пуританського виховання тиснула важче, ніж голос природи (37, с. 54).

Прикметним є те, що значення «вести аморальний спосіб життя» замінюють дієсловами *водитися, тягатися, бахурів водити*, які у відповідному контекстуальному супроводі створюють в уяві адресата негативне емоційне ставлення до відповідних осіб. Факт такої поведінки заміщується й іменниковими структурами, наприклад: *гріховне пестування, содомський гріх*. Ці словосполучення з постійними епітетами *гріховне, содомський* підкреслюють неприпустимість розпусти, яка стає серйозним порушенням релігійних і морально-етичних засад українського суспільства.

Заміщенню підлягає також називання факту статевої близькості між людьми загалом. Ілюстративний матеріал демонструє, що мовленню українців властиве перефразування номінацій на позначення фізичного вияву любові. Слова, які називають статевий акт, замінюються метафорами, перифразами, а подекуди й обценною лексикою.

Прикметним є те, що у творах українських класиків значної уваги до опису цього процесу не виявлено. Як нам видається, така тенденція пов'язана з пануванням певної літературної цензури того часу. Натомість літературний період кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризується відкритістю та свободою від будь-яких цензурних обмежень, що, імовірно, сприяло появі творів із висвітленням подібних явищ. На підтвердження висловленої нами думки, наводимо такі ілюстрації: *Я впав на неї, і хоч Котя говорила, що я можу робити з нею, що хочу, я не зробив того, що зробив би кожен на моєму місці* (52, с. 344); *Встоять ні одна не могла... Він дарував на мить любов і знов, байдужий, далі йшов* (52, с. 88); <...> *коли ти не думаєш про фізичну близькість, але потерпаєш, що вона дізнається про таку любов і розсердиться* (56, с. 56); <...> *Завершувалось це досить безглуздим закликком <...> Зігріють вас і тілом, і до тіла* (1, с. 82); *Одного разу я навіть*

спав із нею. Не в розумінні *переспав*, а просто спав на одному ліжку (16, с. 115); <...> а я й далі хлопчик <...> останні з моїх друзяк *зуміли ініціюватися* (3, с. 168).

Звертаємо увагу на те, що у зразках більш раннього періоду слова на позначення статевої близькості замінюють описовими та метафоричними дієслівними конструкціями із займенниковими й іменниковими компонентами або словосполученнями, побудованими за моделлю прикметним + іменник чи займенник + іменник, наприклад: *зробити те, що кожен би зробив; дарувати на мить любов; фізична близькість; така любов*. У сучасній прозі факт фізичного боку кохання репрезентують одиниці з нашаруванням додаткового контекстуального значення. Зокрема, послуговуючись дієсловом *переспати*, адресант використовує його не в прямому тлумаченні «спати якийсь відрізок часу, ночувати де-небудь, спати довше, ніж хто-небудь» [192, т. 6, с. 276], а в переносному, що вказує на розширення його семантики. Контекстуальне оточення цього дієслова дає змогу адресатові зрозуміти, що зазначене слово означає «побувати в ліжку із статевим партнером» [196, с. 278]. Аналогічне розширення семантичного значення спостерігаємо з лінгвооддиницею *ініціюватися*. Це дієслово є похідним від іменника *ініціація*, який називає «обряд, що використовується в родовому суспільстві для переходу когось в іншу вікову, соціальну та іншу категорію» [34, с. 505]. У наведеному текстовому уривку семантика слова *ініціюватися* підлягає трансформації та набуває нової конотації, а саме початку статевого життя.

У мовленнєвій практиці сучасних українців спостерігаємо аналогічні тенденції вуалювання прямих репрезентантів згаданого процесу від нейтральних («*переспати*») до вульгарних, жаргонних і нецензурних висловлень. Переважна більшість респондентів (86%) стверджує, що обговорювати подробиці власного інтимного життя необхідно лише з близькими людьми, тоді як 14% взагалі уникають цієї теми в спілкуванні, що підтверджує табуований характер цієї сфери.

Несхвальне ставлення отримує й поведінка осіб, яка пов'язана з торгуванням власним тілом для статевих зносин, аби добути засоби існування. Такий спосіб життя суворо засуджується церквою і вважається гріховним: «Відкривання чужої наготи є злочином перед Богом тому, <...> що викликає в людині <...> підсвідоме гріховне відчуття похоті» [148, с. 108]. « <...> Відомо, що там де процвітає порнографія, де заохочується оголення людського тіла, де існує вседозволеність, там росте злочин <...> Про яку міцність сім'ї може йти мова, якщо учні старших класів вважають проституцію найпрестижнішою професією!» [148, с. 375]. « <...> Для цього в суспільстві створюється атмосфера глузування з цнотливості, зневаги вірності у шлюбі, з покаяння» [148, с. 376]. Отже, гріховність факту проституції вказує на табуйованість цієї поведінки.

Закономірним є те, що так само табуйованими стають експліцитні лексичні репрезентанти на позначення проституції та жінок, які нею займаються. Замість цих слів використовують евфемістичні замітники, представлені різноплановими конструкціями: *В одному темному завулкові до мене приступила жінка й запропонувала послуги в справі кохання. Я ввічливо відмовився* (48, с. 74); *Моя колишня співробітниця Галя, що вже два роки заробляє в Греції тілом, казала, що повією себе не почувася <...> Це робота <...> І тут на панель не пішла б. Тут мої батьки. Мені було б соромно* (37, с. 111); <...> *Тоді, коли доколишній світ безпощадно торгував не лише енергоресурсами, турецьким ширвжитком, польською кавою, але найуспішніше – жіночим тілом <...>* (37, с. 112).

Звертаємо увагу те, що структурні особливості перифразів у наведених прикладах оформлені по-різному, що пояснюємо семантичним значенням, яке намагається передати адресант. Наприклад, заміщення прямих номінацій на позначення семи *проституція* як сервісної послуги утворюються за моделлю дієслово + іменник, подекуди ускладненого атрибутивними поширювачами, вираженими прикметниками або іменниками: *заробляє тілом, на панель пішла, торгував жіночим тілом, запропонувала послуги*

в справі кохання. Окремого коментування потребує словосполучення *на панель пішла*. Зауважимо, що тут основним семантичним компонентом, який натякає адресатові повідомлення на заняття проституцією, є іменник *панель*. Попри те, що це слово пояснюється як «доріжка для пішоходів на узбіччі дороги вздовж вулиці, тротуар» [192, т. 6, с. 43], у такому контекстуальному оточенні зазначений іменник набуває розширення семантичного значення, оскільки вказує на місце роботи жінок легкої поведінки – дорогу.

Як засвідчує дібраний фактичний матеріал, непоодинокі трапляються евфемізація й самої лексеми *проститутка / повія*, що отримує подальшу конкретизацію й деталізацію: *Я почав обурено лаятись, кричати на неї, навіть назвав її брудним словом, яким звать вуличних жєнщин* (52, с. 471); *Були серед привезених то спекулянтки, то злісні сектантки, то виловлені на курортних пляжах жінки легкої поведінки* (11, с. 220); *Вона була з легких, <...> щоразу траплялася мені з іншим чуваком* (3, с. 183); *На той час мої пізнання тонкощів найдревнішої професії були такими жалюгідними <...>* (37, с. 118); *Хвойди <...> Добре <...> нехай будуть нічні метелики, якщо тобі так більше подобається. Нехай будуть хоч і райські пташки <...>* (72, с. 106).

Перифрази експліцитних репрезентантів жінок цієї професії представлені метафоричними описовими конструкціями, утвореними за моделлю іменник + прикметник: *вуличні жєнщини, жінки легкої поведінки, нічні метелики, райські пташки*. Прикметним є те, що адресант, використовуючи епітети, які супроводжують центральний іменниковий компонент *жінка / жінки*, акцентує на різноманітних описових характеристиках представниць цього ремесла. У першому зразку прикметник *вуличні*, похідний від іменника *вулиця*, демонструє місце роботи цих осіб. Метафоричні словосполучення з іменниковими зоокомпонентами *нічні метелики* й *райські пташки* через уживані атрибутивні поширювальні елементи, репрезентовані постійними епітетами *нічні* та *райські*, маніфестують час надання таких послуг (ніч) та їхню якість (найприємніша

насолода). На окрему увагу заслуговує субститут слова *повія*, проілюстрований тричленною конструкцією *жінки легкої поведінки* або її okazіональною еліптичною субстантивацією з *легких*. У відповідному контекстуальному супроводі такі структури отримують особливе смислове наповнення і набувають нового значення. Використання названих заміників у процесі комунікації сприяє дотриманню норм увічливого спілкування й підтримує «позитивний образ мовця».

Проте, незважаючи на поширений характер евфемізації в комунікативному просторі українців експліцитних номінантів *проституція*, *проститутка*, зауважимо, що чимало текстових фрагментів містять прямо актуалізовані слова: *Зате ж і **повій** тих наплодилось!* <...> *Христю наче що ножом ударило в саме серце* <...> *Це і вона **повія***. <...> *А хто винуватий, Ви ж і винуваті: зав'яжете світ дівці, та тоді і **хльорка*** (38, с. 377, 399); *така собі тимчасова пригода з іноземним підопічним, то ти просто **курва, повія** – й більш нічого* <...> (1, с. 243); *Чому зразу ... хвойди? – Тому що **хвойди***. <...> (72, с. 78); *Я **професійна путана** <...> Я не приховую цього <...> Хіба це погано? Скажи, хіба тобі не подобається втішатися з **професійною проституткою?*** (72, с. 137). Спостереження за семантичними характеристиками дібраного фактичного матеріалу засвідчують уживання адресантом номінацій на позначення жінок такої поведінки, представлених як нейтральними лексемами, наприклад, іменниками *проститутка*, *повія*, так і словами зі зниженою семантикою, як-от: вульгаризми (*курва*), жаргонізми (*путана*) і лайливі слова (*хвойда*, *хльорка*). Гадаємо, що звернення адресанта до мовних одиниць із стилістичною зниженістю умотивоване негативною оцінкою і ставленням адресанта до таких жінок.

Контактування з особами, що займаються проституцією, також вважається неприпустимим, і дає підстави твердити про наявність контактного табу. На підтвердження цих думок наводимо такі ілюстрації: *Поговорити ні з ким. Спершу баба Оришка частіше забігала тепер вона **сторониться** від неї, **оббігає**. **Що ж вона – чума, пошесть лиха, що усі її***

цураться, усі обходять? ... повія (38, с. 242); <...> *уже й на дівчину глянути гріх?* <...> *Гріх не гріх, а береженого Бог береже* <...> *все для тебе виставлено: вина панські, картинки сороміцькі, жінки тонкоброві... <...> Хто легкий на вторі – одразу накинеться. А про те не подумає, що вина ті, може з отрутою, а жінки ті, може з поганими хворобами, а в картинках тих – розпуста!* <...> *А ти їх обійди, переступи, прогорни в бік та іди своєю дорогою* (9, с. 126).

У першому зразку наявність контактного табу репрезентує передусім змістове наповнення повідомлення. Семантика дієслів *сторониться, оббігає, цураться, обходять* прямо демонструє уникання й небажання оточуючих спілкуватися з жінкою-повією. Крім того, адресант, послуговуючись риторичним питанням *Що вона – чума, пошесть лиха*, зосереджує увагу адресата на обмеженні контактів із згаданою дівчиною. Порівняння молодої особи з найстрашнішими смертельними захворюваннями (*чума, пошесть*), яких свідомо уникають, підкреслює її соціальний остракізм. Другий приклад імпліцитно констатує наявність контактного табу на зв'язки з повіями. Рекомендації адресанта застерігають співрозмовника від необачних учинків, інформуючи його про ймовірні наслідки необачних дій. Семантика вжитих мовцем слів *гріх, отрута, хвороби, розпуста* спонукає адресата до розмірковування над тим, як саме потрібно вчинити, аби своєю поведінкою не порушити суспільних морально-етичних норм.

Отже, у межах інтегральної семи «розпуста» зафіксовано функціонування контактних і словесних заборон. Частково табуйованими стають мовні одиниці на позначення непристойної поведінки. Серед чинників, що спонукають представників української лінгвокультури уникати відповідних лексичних репрезентантів, є почуття соціального такту й прагнення не завдавати моральної шкоди співрозмовникові. Найбільш частотними заміниками прямих слів є перифрастичні конструкції, представлені окремими евфемізмами, багатоконпонентними описовими структурами, метафорами, фразеологізмами й індивідуально-авторськими

перифразами. Контактні табу являють собою обмеження в спілкуванні з людьми, схильними до такого способу життя. Негативне ставлення до людей, які ведуть розпусний спосіб життя, подекуди репрезентований перифразами з дисфемістичним значенням, вульгаризмами, жаргонізмами й лайливими висловами.

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу твердити про наявність словесних і контактних заборон у межах значення диференційної семи «згубні звички». Згубними є дії і вчинки, які ведуть до втрати чогось важливого, загрожують нещастям або навіть смертю [192, т. 3, с. 526]. Традиційно шкідливою звичкою у свідомості українців є надмірне захоплення спиртними напоями. Зловживання алкоголем зумовлює психосоматичну деградацію людини і призводить до тяжких наслідків. За церковними догматами, «Пияцтво буває причиною багатьох гріхів. Воно породжує сварки, бійки, <...> гвалтування жінок, лихослів'я. <...> Пияцтво привчає брехати, лестити <...> » [148, с. 329]. Закономірною є думка про те, що хворобливу пристрасть до алкоголю слід також долучити до табуованої поведінки, яка стає основою розпусного способу життя.

Спостереження за українським паремійним корпусом засвідчує негативне ставлення українців до пияцтва та демонструють імпліцитні й експліцитні застереження від нього: *Пиття не доводить до пуття* (50, с. 174); *Хміль – не вода, через нього – біда* (50, с. 174); *Де чарка, там і сварка* (50, с. 173); *Як за чарку, то й за сварку* (50, с. 173); *Хто корчми не минає, той щастя не має* (50, с. 174); *Пий, та розум не пропий* (50, с. 173); *Горілочка, як дівочка, як не п'єш до ладу, то заведе на біду* (46, с. 32); *Горілка – як дівка: заміж не піде, а з розуму зведе* (50, с. 173). У наведених прикладах пияцтво асоціюється з бідною, скандалом, утратою здатності ясно мислити й нещастям загалом. Імпліцитний зміст табуованості цієї звички репрезентують дієслівні структури з часткою *не* в препозиції (*не доводить до пуття, щастя не має*) і складні конструкції (*Хміль – не вода, через нього – біда; Як за чарку, то й за сварку; Горілочка, як дівочка, як не п'єш до ладу,*

то заведе на біду; *Хто корчми не минає, той щастя не має*). Звертаємо увагу й на те, що в поданих фрагментах адресант застерігає від таких дій через презентацію наслідків надмірного захоплення міцними напоями: *заведе на біду, з розуму зведе, не доводить до пуття*. Декодування семантики використаних мовцем слів натякає адресатові на неприпустимість такої поведінки, а відтак їхню табуйованість.

Неприємні наслідки неконтрольованої пристрасті до спиртного демонструють і прислів'я: *Горілка не дівка – здоров'ю злодійка* (50, с. 173); *Де хміль шумить, там розум мовчить* (50, с. 173); *Чарка з розумом не дружить* (50, с. 174). У першій ілюстрації, послуговуючись предикативною іменниковою структурою *горілка – здоров'ю злодійка*, адресант висловлює думку, що тяжіння до алкоголю призводить до проблем зі здоров'ям людини. Другий і третій зразки представляють негативний вплив міцних напоїв на розумові здібності особи, що засвідчують використані адресантом предикативні конструкції *чарка з розумом не дружить* і *розум мовчить*.

Несхвальне ставлення до пияцтва, імовірно, зумовлене вірою в те, що алкоголь пов'язаний із нечистою силою, а його вживання є гріховним. Не дарма в уявленнях українців нечистий асоціюється з корчмою: *Бог церкву ставить, а дідько шинок* (50, с. 173). Адже саме в корчмі людина може призвичаїтися до спиртного. Отримуючи таке інформаційне повідомлення, адресат розуміє, що відвідування цього закладу віддаляє людину від Бога й спонукає до табуйованих дій. Про хибність пристрастного захоплення горілкою свідчить наступний текстовий уривок: *На простуду найкраще липового цвіту напитися <...> або до болячого боку прикласти, а горілка та вино то не лік, лиш «поврежденіє» нашої душі і тіла* (32, с. 19). Адресант послуговується церковнослов'янським висловом *поврежденіє душі і тіла*, який демонструє негативний вплив горілки не лише на фізичне здоров'я, а й на духовний стан, імпліцитно інформує адресата про неприпустимість вживання міцних напоїв за будь-яких обставин.

Закономірним є те, що несхвальне ставлення українців до алкоголю спричиняє появу евфемістичних конструкцій, які заміщують прямі номінації на позначення горілчаних виробів, осіб напідпитку чи тих, хто зловживає горілкою, а також сам процес прийому спиртних напоїв. Аналіз мовних фактів дає підстави твердити, що чільне місце з-поміж таких субститутів посідають фразеологізми й перифрази. Звертання до перифрастичних конструкцій пояснюємо прагненням комуніканта уникнути експліцитних репрезентантів спиртних напоїв, аби не порушувати психологічний комфорт співрозмовника (оскільки за певних умов це може бути образливим) чи, навпаки, підкреслити своє негативне ставлення.

Серед фразеологізмів, які номінують алкоголь, частотними в мовленні стають *грішна вода* (51, с. 121), *скляний бог* (51, с. 34), *зелений змії* (51, с. 267). Аналізуючи текстові уривки, зустрічаємо індивідуально-авторські заміщення прямих номінантів міцних напоїв: *Сама вип'ю чашу гіркої* <...> (32, с. 83); *Не раз і самому Хмельницькому вони підносили гіркої* (30, с. 167); *З часом чоловік примирився <...> і знайшов задоволення в складанні заяв чи прохань за чарку бісівської крові* (53, с. 107). У наведених ілюстраціях евфемістичні замітники представлені конструкціями, побудованими за моделлю іменник + прикметник, іменник + субстантивований прикметник: *чарка гіркої, бісівська кров*. Уживання постійного епітета *гірка* зумовлено смаковими характеристиками алкоголю. Поява авторської метафори *бісівська кров*, імовірно, умотивована вірою в диявольське походження горілки [61, с. 145]. Окремого коментування потребує другий приклад, де фіксуємо евфемізм на позначення горілки, утворений у результаті еліптичного усічення конструкцій *чарка гіркої* до субстантивованого прикметника *гірка*. На нашу думку, використання адресантом таких заміщень прямих номінацій спиртного увиразнює інформаційне повідомлення, надає йому стилістичної забарвленості й водночас нагадує адресату про негативні аспекти цього міцного напою (*гірка, бісівська* тощо), імпліцитно застерігаючи від нього.

Евфемізації в комунікативному просторі українців підлягають і мовні одиниці, які називають людей, призвичаєних до зловживання алкоголем: *Ходімо, ходімо, – відказав перший усач, видно голінний до скляного бога* (38, с. 80); *Я – горілчаний потопельник* (26, с. 38); *Колись ми гарно жили, але батько дуже любить горілку, – і ми стали жити погано...* (52, с. 303). Прикметним є те, що в основі цих заміщень міститься пряма чи прихована номінація спиртного напою, як-от: фразеологізм *скляний бог*; експліцитні лексичні репрезентанти, виражені похідним прикметником *горілчаний* та іменником *горілка*. Послуговуючись перифразою *голінний до скляного бога*, адресант інформує про завзяту схильність людини до алкоголю. Предикативна конструкція *я – горілчаний потопельник* засвідчує надмірну жагу й довготривалу залежність адресанта від міцних напоїв. Створенню такого враження сприяє використаний адресантом іменник *потопельник*, який у контекстуальному супроводі з епітетом *горілчаний* гіперболізує пристрасть до пияцтва. Аналогічний зміст передає дієслівна конструкція *дуже любити горілку*, що семантично демонструє постійний потяг і потребу людини у вживанні алкоголю. Прислівник *дуже* підкреслює надмірність цього нездорового інтересу, а подальший контекст імпліцитно репрезентує результати такого захоплення: *і ми стали жити погано*.

Крім того, у мовленні українців спостерігаємо тенденцію уникати не лише слів на позначення людей, залежних від міцних напоїв, а й контактів із ними, що дає підстави твердити про наявність контактного табу: *П'яному й Бог з дороги звертає* (50, с. 173); *Від п'яного й чорт утікає* (50, с. 174); *Паничі ним гордують, – як його з п'яницею водитися! Панянки – соромляться, бояться, одні купці за нього. Що ти з гріхом чоловічим поробиш? Такий уже його гріх!* (38, с. 320). У поданих ілюстраціях адресант послуговується дієсловами, які експліцитно позначають зміну напрямку руху (*звертає, утікає*) або зневагу, страх чи сором (*гордують, соромляться, бояться*) і водночас засвідчують неприйнятність спілкування з алкоголіками. Гіперболізоване значення цієї заборони демонструють перші два приклади

українських прислів'їв, де навіть Бог і нечистий не бажають контактувати з такими особами. Божа неприхильність стає зрозумілою, якщо зважити на церковну заборону пиячити. Нелогічним нам видається зміст другої паремії, адже походженням горілка завдячує саме чортові. Однак цей зразок ілюструє відмову від п'яниці навіть нечистої сили, хоч влада над його душею належить саме їй.

В українському комунікативному просторі поширеною мовленнєвою практикою є уникання номінацій на позначення стану алкогольного сп'яніння різного ступеня, що підтверджує думку про часткову табуованість цих слів. Мовними репрезентантами цих одиниць стають перифрастичні конструкції описового характеру із семантикою типових ознак людей у нетверезому стані: <...> *він дивився на Довбню, як той **ходив** по хаті, **плутаючи ногами, клок волосся** у нього упав з голови на лоб і насунувся аж на очі, він **не помічав**. Видно, що **горілка вже брала своє*** (38, с. 350); *Він **набрався** ще зранку і **ледве тримається на ногах*** (56, с. 82); *Я **п'яний?! <...>*** – *То ви всі **п'яні, як чопи в сивушних барилах*** (53, с. 161); <...> *Пан Броніслав **хильнув як слід**. Це видно в пана з носу й з мови* (52, с. 95). У першому і другому текстових уривках адресант, завдяки значенню використаних дієслівних конструкцій (*клок волосся не помічав; ледве тримається на ногах*) і дієприслівникового звороту (*плутаючи ногами*), інформує співрозмовника про зниження аналітичної активності мозку й здатності до орієнтації у просторі, які є зовнішніми ознаками сп'янілої людини. Ужита мовцем предикативна конструкція *горілка вже брала своє* сигналізує про поступовий характер алкогольного сп'яніння. Метафоричне порівняння *п'яні, як чопи в сивушних барилах*, яким послуговується адресант, указує на сильний хмільний стан особи. Гадаємо, вибір таких структур не випадковий. Сивушне барило – це невеликий дерев'яний посуд, який містить сивуху, тобто недостатньо очищену хлібну горілку, що сприяє швидкому сп'янінню [192, т. 1, с. 106; т. 9, с. 156]. Чіп – це конусоподібна дерев'яна пробка для закупорювання отвору в якійсь посудині [192, т. 11, с. 340].

Будучи пробкою, чіп відповідно просочується алкоголем, що й слугує семантичною основою утворення наведеного порівняння. Уживання адресантом подібних заміщень увиразнює інформаційне повідомлення, надає йому стилістичної маркованості й репрезентує національний колорит.

Сам процес зловживання спиртними напоями так само евфемізують через фразеологічні та перифрастичні конструкції. Серед фразеологізмів найбільш уживаними є дієслівні структури *лизнути скляного бога* (51, с. 334); *перехилити (перекидати) чарку (по чарці) до дна* (51, с. 499) *залити очі* (51, с. 309). Зауважимо, що аналіз фактичного матеріалу дає змогу твердити про подальшу авторську модифікацію зазначених фразем на позначення пияцтва: *Знаю я тих Лимерів; споконвіку вони такі були! А ся ще в надаток і до скляного бога молитесь! Чому ж його не спіймати дурня якого, щоб ради дочки заливав їй очі?* <...> (39, с. 487); *Ні, давайте ще по чарці!* <...> *вона ухопила чарку і пляшку і почастувала Довбню і чоловіка* (38, с. 350); *А що, лизнула скляного бога?* <...> *Дурочка* (38, с. 453); <...> *я в житті своєму недовготривалому і відрікався, і зраджував, і перелюбствував, і гнівався, і морду заливав, і брехав, і лаявся, і спокушався, і собою хизувався* <...> (2, с. 82); *Сана ще приклалася до чарки, а потім потягла мене за руку до танцю* <...> (72, с. 149); <...> *Встиг?* <...> **Нализатися** з ранку <...> (1, с. 294). Подекуди зустрічаємо еліптичні усічення фразеологічних одиниць *перехилити (перекидати) чарку (по чарці) до форм по чарці*. Почасти фіксуємо доповнення компонентного складу фраземи дієслівними елементами *перехилити на прикладатися до чарки*. Структурну трансформацію дисфемізма-замінника експліцитної номінації *пиячити* спостерігаємо із фразеологічною одиницею *морду заливав*, яка завдяки іменнику *морда* надає вислову адресанта стилістичної зниженності. Фраза *лизнути скляного бога* так само зазнає авторського переосмислення й структурно трансформується через заміну дієслівного компонента *до*

скляного бога молитися або звужує свою первинну конструкцію до дієслова *нализатися*.

Наведені нижче приклади демонструють заміщення слів на позначення надмірного вживання алкоголю через індивідуально-авторські okazіоналізми *наревізуватися*, *нагазуватися*: <...> *Знову ревізував? Знову **наревізувався**?* (5, с. 236); <...> *А в нас, коли хто нап'ється, хлопці казали: «Що?! **Нагазувався**?» У нас був содовий завод, де доводилося працювати в хлорі: там дуже важко і робітник міг витримати тільки дві години, – після цього його за ноги майже без тямки витягали на повітря. Від цього й пішло (щодо п'яних): «**нагазувався**»* (52, с. 95). Отримуючи таке інформаційне повідомлення, адресат усвідомлює значення слів, якими послуговується адресант, через відповідне контекстуальне оточення. Проведення ревізій часто передбачає, крім офіційних перевірок, святковий обід чи вечерю, імовірно, із вживанням спиртних напоїв, що сприяє появі слова з відповідним значенням. Дієслово *нагазуватися* отримує аналогічне тлумачення через схожість фізичних станів, яких зазнає тіло людини під час отруєння випарами газу або пиття алкоголю. Однак зауважимо, що семантика цих мовних одиниць є зрозумілою лише обмеженій кількості осіб, відтак, названі заміщення є характерними тільки для окремих соціальних груп.

Аналізуючи результати опитування серед жителів Криворізького регіону, зазначимо, що 55% респондентів толерантно ставляться до людей, які помірно вживають спиртні напої та охоче спілкуються з ними, аргументуючи це тим, що *«це не заважає, головне, що мені комфортно з цією людиною»*, *«їхні шкідливі звички мене не стосуються, це їхній вибір»*, *«людину не треба оцінювати лише за її звичками»*, *«вони такі ж самі люди, як і ми»*. Проте зауважимо, що 53% опитаних відмовляються від контактів з особами, що мають серйозну психологічну залежність від алкоголю. Згідно з отриманими даними, серед табуйованих контактів виокремлено такі категорії: наркозалежні, асоціальні елементи, представники субкультур (готи, емо, панки тощо) і секс-меншин. Підґрунтям виникнення цих контактних

табу є особиста неприязнь та ймовірність потрапляння в аналогічне становище (*«з ким поведешся, того і наберешся»*, *«вони можуть перехилити на свою сторону»*, *«вони деградують»*).

Зважаючи на сказане вище, зазначимо, що в мовленнєвій практиці українців наявні словесні й контактні табу, пов'язані з алкоголем. Уникання або заміщення слів на позначення спиртних напоїв та їх уживання свідчить про певну табуйованість цих мовних одиниць. Небажаними вважаються й будь-які контакти з людьми напідпитку. У минулому ці заборони були зумовлені міфологічним світоглядом українців. Сучасні тенденції до вуалювання прямих слів, скоріш за все, правильно відносити до тактик збереження «образу мовця». У мовному оформленні зазначені заборони демонструють багатокомпонентні описові конструкції або фразеологізми з евфемістичним чи дисфемістичним значенням.

Узагальнюючи аналіз фрагментів заборон, сформованих у межах ТПГ «Спосіб життя людини в соціумі», фіксуємо два типи табу, що регулюють мовленнєву поведінку українців, а саме: словесні й контактні. Заміщення прямих номінацій, які викривають моральні вади людини (розпусна поведінка) і залежність від міцних напоїв та інших шкідливих звичок зумовлена прагненням не створювати психологічний дискомфорт в процесі спілкування. Бажання адресанта висловити своє негативне ставлення подекуди репрезентують перифрази дисфемістичного значення, вульгаризми й лайлива лексика. Контакти з такими особами також є неприйнятними. Серед способів вербальної актуалізації зазначених табу переважають заміщення, представлені фразеологізмами, метафорами, описовими конструкціями та індивідуально-авторськими перифразами.

3.1.2. Табу, що регулюють спосіб спілкування людини в соціумі.

Процес спілкування в суспільстві регулює система принципів, правил і конвенцій, яких мають дотримуватися мовці задля здійснення успішної комунікативної взаємодії. Ведення комунікації згідно із принципами

кооперації і ввічливості, сформульованими Г.–П. Грайсом і Дж. Лічем, сприяють ефективному спілкуванню й обопільному досягненню взаєморозуміння. У межах ТПГ «Спосіб спілкування людини в соціумі» логічним є виокремлення двох протилежних понять, що утворюють семантичний центр зазначеної групи, зокрема *нормативний ввічливий і ненормативний нечемний спосіб спілкування*. Ненормативне спілкування, тобто «неввічливе, непристойне, грубе, яке не створене на засадах кооперації» [192, т. 5, с. 403; т. 4, с. 277], передбачає недотримання принципів комунікативного кодексу. Закономірно припустити, що будь-яке відхилення від принципів, правил, норм і конвенцій спілкування є небажаним і почасти неприпустимим, а отже, табуйованим. Основою формування такого табу вважаємо почуття соціального такту і прагнення адресанта до збереження «образу мовця». Крім того, зауважимо, услід за П. Флоренським, що з давніх-давен слово вважалось не тільки набором звуків, знаком для називання предметів, станів та явищ, а й виступало акумулятором певної духовної енергії, полярність якої могла бути різною, відповідно до комунікативної мети адресанта [220, с. 12]. Тому манера спілкування, якою послуговується комунікант, має бути позитивно направленою і сприяти налагодженню взаєморозуміння між мовцями, тоді як негативних виявів слід уникати.

Традиційно недодержанням норм увічливого й кооперативного спілкування вважається неясна вимова (порушення максими манери / способу); надмірна вербальна активність (порушення максими повноти інформації); уживання в мовленні лайливих і образливих висловів (порушення максим симпатії і тактовності); поширення брехні та чуток (порушення максими якості інформації); висловлення лестощів (порушення максими релевантності). Відповідно в межах інтегральної семи «Ненормативний спосіб спілкування» зазначеної ТПГ розмежуємо такі диференційні семи, як-от: 1) «неправильна вимова»; 2) «надмірна балакучість»; 3) «брехня і плітки»; 4) «лестощі, підлабузництво»;

5) «словесне дошкуляння»; 6) «лайка». Розглянемо зразки табу, що групуються навколо цих значень.

Диференційна сема «Неправильна вимова» позначає спосіб вимовляння слів та окремих звуків, який не відповідає певним нормам і правилам, властивим конкретній лінгвоспільноті [192, т. 1, с. 433; 192, т. 5, с. 366]. Серед відхилень, пов'язаних із неправильною вимовою, що негативно впливають на процес спілкування, виокремлюють порушення правил висоти тону голосу та незрозумілу й нечітку вимову. Недотримання цих вимог є неприйнятним у ввічливій бесіді, а тому забороняється.

В українському паремійному корпусі фіксуємо низку прислів'їв, які демонструють негативну емоційно-оцінну семантику на позначення надмірно високої й неприємної тональності розмови: *Хто часто кричить, того ніхто не слухає* (46, с. 61); *По крику дурня пізнають* (46, с. 61); *Аж до діброви чути ваші розмови* (46, с. 387); *Тебе й за кадубами чути* (65, с. 565); *Кричить – на десятій вулиці чути* (65, с. 183). Наявність прихованого табу репрезентує семантичне значення слів, ужитих адресантом, а саме *кричить*, *крик* і словосполучень, що виражають відстань поширення звуку – *аж до діброви, за кайдуками, на десятій вулиці* (дуже далеко). Підкреслюють неприйнятність такої манери спілкування негативні наслідки, що спіткають необачного мовця (*ніхто не слуха, дурня пізнають*). Отримуючи інформаційне повідомлення, адресат усвідомлює, що недотримання цієї заборони суттєво знижує ефективність мовленнєвої взаємодії загалом і відповідно намагається її уникати.

Наведені нижче ілюстрації засвідчують завуальоване негативне ставлення до невихованого мовця, що порушує зазначене тональне табу, через порівняльні конструкції з різними формально опорними семантичними компонентами, наприклад:

1) нечиста сила: *Пищить, як дідько в градовій хмарі* (65, с. 565); *Верещить, як дідько; Кричить, мов з його чорт лико дере* (64, с. 747);

2) реальні особи: *Забубонів, як старий дяк* (65, с. 565);

3) предмети та об'єкти: *Торохтить, як вітряк; Говорить, як з бочки* (65, с. 565);

4) фауноніми: *Гуде як бугай на болоті* (65, с. 758); *Виє, як собака* (63, с. 332);

5) психоемоційні стани: *Кричить мов скажений; Кричить як опарений; Голосить неначе по мертвому* (65, с. 139); *Кричить не своїм голосом* (62, с. 93);

6) фізичні стани: *Як мертвий говорить; Говорить, як на муках* (65, с. 566); *Говорить, як спить; Говорить, як три дні хліба не їв* (65, с. 566).

У поданих зразках прикметним є те, що використані адресантом дієслова *забубонів, торохтить, кричить, пищить, верещить, гуде, виє, голосить* конкретизують відхилення від норми у швидкості вимови або висоти тону голосу. Послуговуючись такими порівняльними конструкціями, мовець підкреслює невідповідність і неприйнятність надмірно гучного або надто тихого, монотонного й нерозбірливого мовлення, яке не сприяє успішній комунікації, і, відповідно, табується.

Експліцитну репрезентацію заборони зазначеного способу спілкування вбачаємо в пареміях *Не зжовуй слова* (23, с. 131) і *Труби на пса – на чоловіка звичайне слово* (46, с. 184). Перший приклад являє собою прямо виражене зауваження щодо нерозбірливої й нечіткої вимови, представлене дієсловом наказового способу із заперечною часткою *не – не зжовуй*. Друге прислів'я імпліцитно ілюструє неприйнятність гучного мовлення через ужите адресантом змістове протиставлення *людина – пса* з уточнювальними словами-конкретизаторами, які демонструють відповідну комунікативну поведінку, і зіставляє манеру надто гучної тональності мовця (*труби*) та інтонаційно нейтральну вимову (*звичайне слово*).

Підсумовуючи сказане, можемо твердити, що мовленнєвій практиці українців характерне до певної міри табування порушень тональних норм комунікації, яке вербально актуалізується через граматичні форми дієслів, прямі номінації з негативною оцінною семантикою або завуальовані описові

конструкції. Прагнення дотримуватися зазначеного табу вмотивоване бажанням мовця до ефективної комунікативної взаємодії.

Важливим, за уявленнями українців, є не лише фонетичне оформлення повідомлення, а й смислова значущість поданої інформації. Зміст диференційної семи «балакучість» витлумачує здатність до надмірної вербальної активності мовців. Зауважимо, що представники нашої нації надають вагомого значення кількісному та якісному аспектам спілкування. Згідно з церковними засадами слово є найвищим даром Господа і потребує виваженого ставлення. Адже «Слово може стати засобом падіння, самознищення обману і гріха. <...> Коли слово відхиляється від свого Божественного призначення, воно стає порожнім і перетворюється на джерело гріха. Замість славослів'я воно перетворюється на марнослов'я» [148, т. 2, с. 132]. Недивно, що в мовленнєвій традиції українців наявні застереження від такої комунікативної поведінки.

Акцентуємо увагу й на тому, що українцям властиве нарікання на пустослів'я, яскраво репрезентоване такими прислів'ями: *Найменше діло балакать* (65, с. 186); *Не мовчанка буває нудна, а пуста балачка* (65, с. 187); *Не мели, як пустий млин* (65, с. 187); *Язиком махає, як у макітрі мак ганяє* (50, с. 99); *Хто багато говорить – той собі шкодить* (23, с. 238); *Хто багато говорить, той мало творить* (65, с. 180). Наведені паремії демонструють завуальовану заборону на марнослов'я. Адресат розуміє, що беззмістовне несерйозне спілкування ототожнюється з пустою непотрібною справою, на яку не варто витратити час завдяки словосполученням, якими послуговується адресант (*найменше діло, пуста балачка*). Складнопідрядні займенниково-співвідносні речення маніфестують низьку результативність і небезпечність такої діяльності (*мало творить, собі шкодить*), що імпліцитно рекомендує співрозмовнику утримуватися від балакучості. Окремого коментування потребують зразки з уживанням фразеологізмів і порівняльних конструкцій на позначення негативного ставлення до пустослів'я. *Молоти як пустий млин* означає беззмістовне

швидке мовлення, позбавлене поваги до адресата (51, с. 399). Аналогічний зміст передає фразема *махати язиком*. Утворення порівнянь зі смисловим компонентом на позначення дій і предметів побуту пояснюємо традиційними звичаями та практиками, характерними для українського народу.

Вербалізація мовленнєвого табу на марнослів'я та негативне ставлення українців до такої манери спілкування непоодинокі трапляється й у художньому просторі: <...> *Петро не любить зайвих слів* <...> *Або говори до речі, або мовчи. Декому вже й язик відрізали за те, що непотрібне балакав* (33, с. 5); <...> *Не годиться багато про себе говорити... Лучче змовчати* (43, с. 176); <...> *Христина* <...> *наговорила, наказала три мішки гречаної вовни* <...> (43, с. 186); *Кайдаш глянув на жінку і подумав: «І на якого нечистого вона розпустила язика!»* (43, с. 416); <...> *Перед ким треба змовчувати – змовчували. А зараз порозв'язували язики! Мелють таке, що раніш давно уже б на соловецьких випасах білих ведмедів пасли* <...> (11, с. 251).

У першій ілюстрації адресат усвідомлює неприйнятність згаданої комунікативної поведінки через уживання мовцем відповідної заперечної дієслівної конструкції *не любить* і словосполучення *зайві слова*, що семантично позначає надмірність і непотрібність додаткової інформації. Подальший контекстуальний супровід дає підстави уникати цієї манери спілкування через серйозні негативні наслідки, представлені складнопідрядним займенниково-співвідносним реченням *язик відрізали за те, що непотрібне балакав*. Другий приклад експліцитно засвідчує неприйнятність надмірної вербальної активності, особливо якщо вона стосується самого адресанта. Використане комунікантом безособове речення зі складною заперечною присудковою конструкцією *не годиться багато говорити* застерігає адресата від поширення зайвої інформації про себе. Третій текстовий уривок імпліцитно засвідчує інформативну надлишковість у спілкуванні, репрезентовану фразеологізмом *наказала три мішки гречаної вовни*. Уживання цієї фраземи увиразнює повідомлення адресанта, надаючи

йому стилістичної виразності. Загалом, використані адресантом мовні одиниці дають змогу адресату зрозуміти завуальовану неприпустимість такого способу спілкування, а також надають оцінну інформацію про особу самого мовця.

Останні зразки демонструють індивідуально-авторські модифікації фразеологічних одиниць на позначення пустослів'я *порозв'язували язики, розпустила язика, мелють*. Звертаємо увагу на й те, що в наведеному фрагменті мовець інформує про ймовірні наслідки такої комунікативної поведінки – *давно уже б на соловецьких випасах білих ведмедів пасли*. Подібні авторські метафори є не випадковими, адже за радянських часів необережні розмови могли стати причиною арештів і заслання в робочі табори. Територія Соловецьких озер колишнього СРСР використовувалася тоді під табори для політв'язнів. Гадаємо, саме це слугувало основою утворення зазначеної метафори.

Подані мовні факти виразно ілюструють думку про те, що для мовленнєвої практики українців характерним є табування марнослів'я, яке експліцитно й імпліцитно виражають слова з відповідною семантикою, чисельні фразеологізми й описові синтаксичні конструкції. Така манера спілкування не схвалюється оточенням й викликає зневажливе ставлення до особи мовця.

Однак згідно з результатами опитування, наразі в українському суспільстві заборона надмірної вербальної активності не має категоричного характеру. 49% респондентів вважають балакучість співрозмовника небажаною, 37% не звертають увагу, тоді як лише 14% ставляться вкрай негативно. Отримані дані дають підстави твердити, що застереження від марнослів'я сьогодні набувають статусу рекомендації, ніж категоричного табу.

Диференційна сема «плітки» репрезентує комунікативну поведінку мовця, яка пов'язана з поширенням чуток, непідтверджених дійсними фактами [192, т. 6, с. 587]. Як демонструє аналіз фактичного матеріалу,

вербальна актуалізація заборони на плітки здебільшого реалізується імпліцитних конструкціях.

Неприпустимість поширення пліток засвідчує низка перифрастичних словосполучень, представлених фразеологізмами та описовими конструкціями: *Вір своїм очам, а не чужим речам* (50, с. 101); *Молодиці перебрали язиком усіх дівчат в селі, пересудили їй багатих, і бідних, та їй спинились на одній* (43, с. 322); <...> *а що про мою всячину плещуть, то тому, бо вона гетьманові не злюбилася* <...> (31, с. 21); <...> *кричить Грицько, та повернеться ще до Христі і почне їй голки заганяти... все про хлопців плеще* (38, с. 15); *Ніколи з Ганною нічого не мав! – А нащо ж ляпають язиками?* (49, с. 36–36); <...> *тітко, тітко, а до вас уночі змій у комина влетів, такий як зірка хвостата, я сам бачив! – звісно, мале, ще їй лепече, прости господи, що на язик принесе* (57, с. 335).

У першій паремії адресант вербалізує рекомендацію не довіряти інформації, яку адресат особисто не перевірів. Уживання мовцем відповідних граматичних форм і синтактичних структур через єднальний сполучник *а* та заперечну частку *не* непрямо інформує співрозмовника про неприпустимість такої комунікативної поведінки. У решті прикладів, послуговуючись фраземами з формально-опорним компонентом *язик* (*ляпати язиками, перебрати язиком, плескати язиком, лепече, що на язик принесе*), адресант демонструє зневажливе ставлення до людей, що розпускають плітки. Зниженість стилістичного плану зазначених фразеологічних одиниць відповідно імпліцитно рекомендує адресату утримуватися від поширення чуток. Звертаємо увагу й на те, що в деяких ілюстраціях спостерігаємо звуження структурної композиції фразеологізму *плескати язиком* до дієслівної форми *плескати*, що позначає несхвальне ставлення комуніканта до поширення неправдивої інформації. Окремого коментування потребує авторська метафора *голки заганяти*, яка репрезентує словесні образи й негативне ставлення адресанта до співрозмовниці.

Експліцитна репрезентація наявності згаданого табу представлена рекомендаційними висловлюваннями, що засвідчує така ілюстрація: *Запевняю вас, що чим-чим, а вже янтарними мундиштуками Мамайчук не став би по чужих портах торгувати, як це роблять декотрі з ваших морячків! – Не личить мужчинам поширювати плітки <...>* (11, с. 115). Адресант використовує відповідні семантичні структури *не личить поширювати*, які дають змогу адресату усвідомити неприйнятність і недостойність такої манери спілкування.

Диференційна сема «брехня» позначає «неправду й вигадки» [192, т. 1, с. 233] та репрезентує таку манеру спілкування, коли мовець удається до свідомого ведення нечесної розмови. Поширення задалегідь неправдивої інформації є порушенням принципів кооперації і ввічливості. Крім того, за релігійними уявленнями, брехня вважається великим гріхом, а подібна комунікативна поведінка відповідно табується. Від брехні застерігають як народні прислів'я – *Брехня – гріх, а правди люди не люблять* (46, с. 118), так і церковні догмати: «Не кажіть у повсякденному житті неправди ближньому своєму <...> Неправда веде до облудної клятви» [148, т. 2, с. 17, 363].

Аналогічний зміст гріховної природи брехні демонструють і текстові уривки з творів українських письменників: <...> *Не наймичку-бо тату, наймуть мати, а матимуть молоденьку невісточку, сказав Наум. – Не бреши-бо! Бо брехать і в будень гріх, а в неділю то й удвоє або і втрое гріх, – сказав поважно батько* (43, с. 212); *Що хоч, Маню, те й скажи <...> Так гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...* [тут трикрапка означає батьків Марусі – прим. наша. – Ю. Є.] (22, с. 44). У першому прикладі адресант застерігає від порушення мовленнєвого табу на брехливу манеру спілкування через уживання заперечної частки *не* в препозиції до дієслова у формі наказового способу, яка семантично забороняє виконання певної дії (*не бреши-бо*). Супровідне речення конкретизує неприпустимість брехні в будь-який час через гріховну природу цієї комунікативної

поведінки, що репрезентує відповідна конструкція *брехать гріх*. Зауважимо, що гріх в уявленнях українців асоціюється з непорядним поганим учинком, із порушенням релігійно-моральних догм і настанов, із чимось недобрим і недозволенним, а отже, забороненим. Конкретизація темпоральних умов спілкування, виражена обставиною часу *в будень, в неділю*, підсилює категоричність зазначеного табу. Друга ілюстрація так само маніфестує неприйнятність і гріховність брехні незалежно від особи співрозмовника, яка вербально актуалізована в структурі *гріх брехати перед ким-небудь*.

Аналіз українського паремійного фонду дає змогу твердити про наявність імпліцитних пересторог на брехливу манеру спілкування. Наведені нижче ілюстрації засвідчують альтернативний спосіб комунікативної взаємодії та застерігають від розповсюдження сумнівної недостовірної інформації: *Як маєш брехати, то краще мовчати!* (62, с. 178); *Мій батько брехати не вмів і мені не велів* (50, с. 48); *Мій батько не брехав і мені не казав* (50, с. 48); *Не бачила очком – не говори язичком* (63, с. 189). У першому прислів'ї уникати поширення неправдивої інформації адресант рекомендує через мовчання, послуговуючись відповідним словосполученням *краще мовчати*, тоді як у решті прикладів мовець висловлює заборону брехати через подвійні дієслівні заперечення (*не вмів брехати, не велів, не брехав, не казав, не говори*). Звертаємо увагу на те, що використана адресантом дієслівна форма наказового способу *не говори* демонструє неприпустимість порушення цього табу, а покликання на рекомендацію батька зумовлює неухильне її виконання, адже думка й порада батьків у свідомості українців є найавторитетнішою.

Імпліцитні застереження від брехливої комунікативної поведінки через репрезентацію ймовірних негативних наслідків засвідчують і такі паремії: *Хто вчора збрехав, тому й завтра не повірять* (62, с. 176); *Брехні слухають, а брехунів б'ють* (63, с. 192); *З брехні люди не мруть, та інші їм віри не ймуть* (65, с. 109); *Будеш лукавить, так чорт задавить* (23, с. 120–121). У поданих прикладах адресант переконує в неприйнятності

зазначеної манери спілкування, наводячи фізичні або міжособистісні проблеми, на які наражає себе брехун (*брехунів б'ють, завтра не повірять, віри не ймуть*), а також вірогідність зустріти нечистого (*чорт задавить*).

Непряме вираження негативних наслідків через брехливу манеру спілкування фіксуємо й у текстових уривках: <...> *Коли взявсь брехати по-собачи, то й пропадеш, як собака!* (30, с. 68) <...> *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку* <...> *Сваха замовкла, бо догадалася, що вже геть-то вбрехалась. Вона стулила рота* <...> (43, с. 60–61). У першому зразку адресант, послуговуючись порівняльною конструкцією *пропадеш як собака*, прямо представляє фатальні наслідки наглої смерті для людини, що вдається до брехні. У другому прикладі мовець демонструє несхвальну оцінку такої комунікативної поведінки завдяки відповідному коментарю (*сердито глянув*) та зміні манери спілкування мовця, актуалізованій фразеологізмом на позначення припинення мовленнєвої діяльності – *стулила рота*.

Аналіз даних безпосереднього спостереження за мовленнєвою практикою криворіжців дає змогу твердити про негативне ставлення сучасних українців до брехні. 52% респондентів визначають брехню як абсолютно неприйнятну, що свідчить про високий ступінь табуїзованості цієї манери спілкування.

Диференційна сема «Лестощі й підлабузництво» репрезентує комунікативну поведінку, за якої мовець лестощами, догідливістю, вихвалянням намагається здобути добре ставлення, вигоду, користь тощо [192, т. 6, с. 449]. Церковні догмати суворо застерігають від такої манери спілкування, пов'язуючи її з безчестям і порушенням святості слова. Патріарх Філарет зауважує: «У підлабузництві немає нічого добродесного й святого <...> Підлабузник, пропонуючи добрі поради чи послуги одному, умишляє зле іншому; розхвалює одного, осуджує іншого <...>» [148, т. 2, с. 309]. У народній свідомості закріплене негативне ставлення українців до підлабузництва, яке імпліцитно демонструє низка прислів'їв: *Голос, як сурмонька, – але ж чортова думонька* (64, с. 165); *Янгольський*

голосок, а чортова думонька (64, с. 165); *Кум красно говорить, але кривий писок має* (64, с. 183); *Слово з маслечком, а чортова думка* (62, с. 364); *Має Бога на язиці, а дідька в зубах* (23, с. 228); *Добре говорить, а зле творить* (50, с. 102); *На язиці медок, а під язиком льодок* (50, с. 102); *Слова ласкаві та думки лукаві* (50, с. 102); *Слова масні, а пироги пісні* (50, с. 102); *І від солодких слів буває гірко* (50, с. 102); *Гадина в його словах дихає* (63, с. 80); *Не говори пишно, щоб тобі зле не вийшло* (62, с. 525).

Несхвалення такої комунікативної поведінки підкреслюється через контрастні порівняння, виражені протиставними сполучниками сурядності *а, але, та* (у значенні *але*), якими послуговується адресант: *Голос, як сурмонька, – але ж чортова думонька; Слово з маслечком, а чортова думка; Добре говорить, а зле творить*. Уживання мовцем лексичних опозицій так само демонструє адресату неприйнятність зазначеної поведінки й імпліцитно застерігає комуніканта, що за улесливими мовними засобами, які начебто передають доброзичливі інтенції, здебільшого криються лихі й негідні наміри співрозмовника: *солодкі слова – гірко буває, слова масні – пироги пісні, янгольський голос – чортова думонька* тощо. Звертаємо увагу й на те, що мовець часто послуговується словами на позначення нечистої сили (*чортова думонька / думка, дідька в зубах*), щоб підкреслити небезпечність і ворожість людини, яка вдається до такої манери. Аналогічну семантику передають і номени, що називають хтонічних істот (*гадина*), які також асоціюються у свідомості адресата з небезпекою та підступністю. Пряма пересторога від улесливої комунікативної поведінки, представлена в останньому прикладі, репрезентує заборону на лестоші, виражену синтаксичною конструкцією підрядного речення мети та заперечною часткою *не* у препозиції до дієслова наказового способу *говори* в головному реченні.

Наведені паремії, що імпліцитно й експліцитно рекомендують співрозмовнику уникати контактів з підлабузником і водночас застерігають від такої мовленнєвої поведінки особисто та засвідчують приховану

табування цієї манери спілкування. Аналогічну тенденцію демонструють результати опитування українців сьогодні. За нашими даними, у сучасній мовленнєвій практиці українців побутує досить негативне ставлення до улесливої манери спілкування та підлабузництва. 51% респондентів не схвалює використання таких прийомів у процесі комунікативної взаємодії.

Порушення принципів кооперації у ввічливому спілкуванні фіксуємо й у свідомому бажанні адресанта нанести співрозмовникові образу, вивести його з емоційної рівноваги та спровокувати негативну комунікативну реакцію, що ілюструє диференційна сема «словесне дошкуляння». Зважаючи на полярну силу слів, тобто їхній позитивний і негативний вплив на адресата залежно від намірів мовця, в українській свідомості фіксуємо табу, що забороняє використання мови задля морального кривдження.

Аналіз паремійного корпусу демонструє значну кількість прислів'їв, які ілюструють незвичайні властивості слів. Слово здатне зцілювати й рятувати людину та, навпаки, може шкодити гірше за фізичне насилля або зброю. Подані нижче зразки прислів'їв застерігають мовця від необережного слововживання: *Шабля рани́ть голову, а слово – ду́шу* (44, с. 18); *Слово не стріла, а гли́бше рани́ть* (44, с. 18); *Вода все сполю́ще, а злого слова – ні* (44, с. 18); *Рана загойте́ся, але зле слово ні́коли* (61, с. 343); *Удар забува́ється, а слово пам'ята́ється* (44, с. 297); *Словом заб'єш більше ніж дубино́ю* (62, с. 131); *Гостре словечко ко́ле сердечко* (23, с. 70). Адресант, послуговуючись відповідними номінаціями й структурами, інформує адресата про стійку дієвість слів (*вода не сполю́ще слова, слово пам'ята́ється*). Крім того, уживаючи атрибутивні поширювальні елементи (*зле слово, гостре слово*) та дієслова з негативною конотацією (*заб'єш, рани́ть, ко́ле*) мовець конкретизує, що саме неприємні мовні одиниці найбільше шкодять співрозмовнику, як морально (*слово гли́бше рани́ть, слово рани́ть ду́шу*), так і фізично (*ко́ле сердечко, словом заб'єш більше*). Репрезентуючи небезпечні наслідки такої мовленнєвої поведінки, комунікант імпліцитно рекомендує співрозмовнику утримуватися від необачного

слововживання, що підтверджує табуйованість вербальної актуалізації лихих комунікативних намірів.

У творах української літератури фіксуємо чимало текстових фрагментів, які засвідчують неприйнятність подібної манери спілкування: *Податковий інспектор, старий жовчний і злий на язик* (68, с. 410); *Ти, Карпе, ніколи не вдержши язика! Все допікаєш мені гіркими словами* (43, с. 113); <...> *Мелашка зітхнула. Вона почувтила, що рідна мати б'є, та не болить, а свекруха словами б'є гірше ніж кулаками* (43, с. 121); *Рудий Павло* <...> *мов жарина вогню, що бризкає словами-іскрами* <...> (14, с. 186); *Взагалі, коли я розсердюся, то стаю гострий на язик і на перо* (52, с. 436).

У наведених текстових уривках адресант прямо не називає факт неприємного способу спілкування, але вживані ним фразеологізми, метафори й порівняльні конструкції дають змогу адресату усвідомити, що мовець порушує норми ввічливого спілкування. Дієслівні конструкції *бити / бризкати / допікати гіркими словами, ставати гострим на язик* демонструють саме дошкульну мовленнєву поведінку, спрямовану на виголошення образливої для співрозмовника інформації, тоді як означення *жовчний, злий на язик* маніфестують особистісну рису характеру мовця, схильного до умисного виголошення задалегідь неприємних речей. Негативна семантика слів і словосполучень, якими послуговується адресант, імпліцитно засуджує дії комуніканта й натякає на заборону такого способу комунікації.

Диференційна сема «лайка» репрезентує спосіб спілкування, який характеризується використанням різких грубих номінацій і висловленням осуду й докору [192, т. 4, с. 457]. Українська нація досить стримана, увічлива та набожна, тому в суспільстві з давніх часів наявні «неписані закони», що спонукають мовців уникати брутальних і лайливих слів. Під лайливим словниковим складом тут маємо на увазі не тільки брутальні слова й інвективну лексику, а й особливі вислови, які за своїм походженням

асоціюються зі специфікою світосприйняття та релігійними віруваннями українців (прокльони). Лайка та прокльони виступають табу в мовленнєвому етикеті українців [23, с. 37].

Як нам видається, первинною основою формування цієї заборони є уявлення про гріховність лихослів'я: « <...> остерігайтеся, браття й сестри лихослів'я і намагайтеся застосовувати дар Божий – слово – тільки на добрі справи» [148, с. 102]. « <...> ніяке гниле слово нехай не виходить з уст ваших, а тільки добре» [148, с. 324]. « <...> особливо грішать ті люди, які ображають ближніх «матірним словом» [148, с. 325]. « <...> якщо за всяке пусте слово, яке скажуть люди, вони дадуть відповідь у день судний, то про гниле слово нема чого говорити. <...> соромно чути, коли лихословить чоловік, але вдвічі не пристойніше, коли гниле слово виходить з уст жінки» [148, с. 327].

Неприпустимість і гріховність такої манери спілкування засвідчено в українських народних прислів'ях: *Говорити можна, а лаятися нічого* (64, с. 184); *Батькуєш, а гріх* (46, с. 184); *Лайка лається, бо з дідьком знається* (65, с. 186); *Не черти, бо воза поламаєш* (46, с. 184); *Не хочеш почути поганих і дурних слів, не кажи їх сам* (44, с. 17); *Мудра голова не говорить лихі слова* (64, с. 343); *Лайкою і криком згоди не дійдеш* (46, с. 62); *За погані речі треба бити в плечі* (50, с. 142).

У першому зразку через протиставні конструкції *говорити можна – лаятись не треба* адресант висловлює експліцитну заборону на лихослів'я. Дві наступні паремії через асоціативні зв'язки з мовними одиницями *чорт*, *дідько* і *гріх* імпліцитно маніфестують табу на використання в мовленні непристойної лексики. Пропоновані приклади, крім імпліцитних пересторог, описують і негативні наслідки лайки, які можуть виявлятися в конкретних фізичних негараздах (*бо воза поламаєш*).

Решта ілюстрацій репрезентують наявність цього застереження через уживання адресантом заперечної частки *не* в препозиції до присудків, виражених дієсловами на позначення процесу спілкування: *не лай, не кажи*,

не говорить. Зауважимо, що деякі паремії демонструють і наслідки неприйнятної поведінки мовця, який не додержується зазначеної заборони, що призводить до комунікативних невдач у процесі спілкування (*Не хочеш почути поганих і дурних слів, згоди не дійдеш*) або навіть фізичних ушкоджень (*треба бити в плечі*). Використання адресантом наказового способу дієслів із заперечною часткою *не* та модальних компонентів, зокрема присудкового слова *треба*, що означає необхідність і нагальну потребу, сприяє усвідомленню адресатом суворості дотримання цього табу.

Опрацювання творів українських письменників початку ХХ ст. факт лихослів'я мовця демонструє імпліцитні конструкції описового характеру, які засвідчують використання лайливої манери спілкування: <...> **Погане слово гірше довбні по голові валить** <...> **З непристойних уст непристойні слова виходять** (32, с. 15, 158); *Мелашка* <...> *ніби не чула, як свекруха одразу обсипала її неласкавими словами* (43, с. 118); <...> *мов люди, плакали скалічені коні, стогнали, кликали матерів і найгіршими словами ляляли матерів поранені* <...> (53, с. 160); <...> *а він плакав, лявся, називав Полю нехорошими словами* <...> (52, с. 251); <...> *Одного разу Кухтій теж обізвав був Стасика цим лайливим словом, то хлопець цілу ніч здригався в риданнях* <...> (11, с. 109); *В нашій сім'ї майже всі були грішні* <...> *це й фамільна приверженість до гострого слова* <...> (17, с. 21); <...> *А коли спіймає, то вирішить ТАК відітстити нам за кожне криве слово* <...> (16, с. 101). Адресант використовує здебільшого структури, утворені за моделлю прикметник + іменник або словосполучення з відповідним лексичним значенням, як-от: *непристойні слова, неласкаві слова, найгірші слова, гостре слово, погане слово, лайливе слово, криве слово*, задля вираження лайливої манери спілкування мовець уживає. Семантика атрибутивних поширювальних компонентів у наведених конструкціях стає смисловим репрезентантом порушення мовцем правил увічливості. Постійні епітети, використані адресантом, наприклад: *неласкаві, непристойні,*

найгірші, лайливе, погане, криве – дають змогу адресату зрозуміти, про яку комунікативну поведінку йдеться.

Однак, незважаючи на наявність заборони лихословити та способи імпліцитної репрезентації лайки в спілкуванні, в українському комунікативному просторі фіксуємо велику кількість ілюстрацій використання різноманітних репрезентантів ненормативного словникового складу. Звертаємо увагу на те, що серед лайливих слів кількісно переважають мовні одиниці на позначення представників демонічного світу, які утворюють семантичне ядро цих висловів. Зокрема, спостерігаємо розмаїття конструкцій, смисловим компонентом яких є слово *чорт* і його лексико-семантичні варіанти (*дідько, біс, диявол, нечистий* тощо). На нашу думку, така тенденція пояснюється найперше релігійними уявленнями українців про зв'язок інвектив з нечистою силою, що стало підґрунтям для появи численних лайливих конструкцій. Розглянемо текстові уривки, які репрезентують порушення мовленнєвого табу на вживання такої лексики.

Спостереження за мовним матеріалом засвідчують кількісну перевагу лайливих висловів із формально-опорним компонентом *чорт* у різних модифікаціях. Метою вживання адресантом подібних словосполучень вважаємо вираження обурення, гніву, зневаги й негативного ставлення до особи мовця. Аналіз текстових фрагментів засвідчує наявність конструкцій із зазначеним елементом, побудованих за моделлю прикметник + іменник, на позначення особи, до якої звернений лайливий вираз: ***Чортова мацапура!*** (62, с. 717); ***Чортів жевжик / хрещеник*** (62, с. 717); ***Чортове кодло*** (62, с. 717); ***Чортові ненажери, усе пожерли б!*** (13, с. 73); ***Чортова кров!*** – *крикне так, що аж вікна затремтіли, та пхнув од стола княгиню* (30, с. 139); *Я тобі покажу, **чортова спекулянтка**, який я фашист!* (52, с. 486).

Задля вираження недостатньої поінформованості з певних питань мовці часто послуговуються вставними предикативними структурами зі смисловим компонентом *чорт*, як-от: *А видиш, прийшов! А то, бачу, плентається **чорт** зна куди.. закличу чоловіка!* (68, с. 356); *А ти, куме, що там дочці **чорт***

батька зна що плещеш? (40, с. 273); *Чорт його знає, може це за десять верстов* (48, с. 319); *А може, його сьогодні й не буде, чорт-тього зна!* (59, с. 173).

Роздратування й невдоволення адресанта чиймись діями демонструють конструкції зі спонукальною й побажальною семантикою: *Та геть же к чортам!* – скрикнув несподівано мужик і штовхнув Гордія (13, с. 106); *Може, думаєш, ваша візьме? Чортового батька візьме!* (30, с. 330); *Чорт би вашого батька взяв! ... Чому світла й досі нема!* (38, с. 417); *Чорта з два простромить ножа! А зась йому!* (43, с. 86); *Не ходи, Остапе, ти до мене, бо сором, далєбі, перед людьми! Йди к чортовому батькові, Остапе!* (47, с. 232); *Та йди ти під три чорти! Не дралуй мене* (17, с. 26); *По сто двадцять ягнят не дала б на сотню вівцематок, чорти вашій матері? – дівчина аж ногою притупнула* (11, с. 81); *А наш король, а ми його васали, а чорт візьми, я теж його васал!* (26, с. 149); *Мене, хай йому чорт, іноді розслаблює надмірна фантазія* (72, с. 193); *Чорти би побрали цих ворон. Обнесуть усі персики в сусідів* (37, с. 169); <...> *от вам моє життя, напе, – як мискою об долівку, розіб'ється – чорт із ним* (57, с. 303); *Чорт забирай, казав Антур Пєпа, чорт забирай мене разом із нею в цьому лісі!* (1, с. 124).

Частотними в аналізованих текстах є також лайливі вислови з центральним смисловим елементом *біс* та його дериватами. Якщо адресант виявляє негативне ставлення до певної особи, він удається до вживання словосполучень, утворених за моделлю прикметник + іменник, зафіксованих у поданих нижче ілюстраціях: *Бісові діти* (62, с. 717); *Бісові шелегейдики!* (64, с. 619); *Пан вернувся сердитий. – Треба цього бісового сина у москалі спровадити* (39, с. 612); *Бісове хамське кодро!... Я так і знав, що прийде бісова манія!* (38, с. 39); *Чи не до своєї бісової тещі!* – скрикну в Грицько. – *Ніколи його дома нема. Так і шуляється бісова заволока!* (38, с. 88); *Чого ти, бісова дочко, гризешся з матір'ю?* (43, с. 374); *За що не візьметься, бісів хлопець, все в нього получаєця!* (59, с. 170); *Оця бісова худоба, здавалося, позлазилася з усього села на наше убозтво* (53, с. 74); *Залишається тоді ...*

викинувши **к бісовій мамі** з голови болюче коліно, дертися до наступної станції (2, с. 66); *Аліска, Аліска. Бісова дитина* Аліска, що робила з нього божевільного (15, с. 108); *Вона, ця бісова мулатка, була невловима з лиця* (72, с. 194).

Зауважимо, що задля вираження сильного здивування або безглуздості виконання певних дій адресант так само використовує лайливі вислови із семантичним компонентом *біс*, що репрезентують такі текстові уривки: **На батька бісового я трачу і дні, і пера, і папір!** (71, с. 103); **На бісового батька ти оце завітчала колючками драбину, наче молоду до вінця!** (43, с. 384).

Формально опорний іменниковий компонент *біс* і його лексико-семантичні варіанти входять до складу різноманітних вставних лайливих конструкцій із бажальною і спонукальною семантикою, покликаних демонструвати гнів і невдоволення адресанта: *Гей Іване... де ти, в біса, сховався* (68, с. 366); **Візьміть ік бісовій матері сю людську погань!** (30, с. 288); *Давайте мені боржій коня! Нехай їй біс, сій раді!* (30, с. 301); *Иди за мене заміж, не одказуй, біс матері твоїй!* (47, с. 232); *Моя Тонька як спалахне чого-небудь, так і погрожує: кину к бісу вашу отару, в Чернігівку подамся на полігон!* (11, с. 19); **Ну не бісового ж тобі сина, диявольський прикажчик!..** <...> (55, с. 76); *До біса, ми не якісь там садисти, ми... За дверима хати кольорів забракло теж – біс його розбере, що трапилось* (16, с. 69); *Він був збіса розумний, цей президент благодійного фонду* (73, с. 139); *Достатньо поміряти тиск чи зробити кардіограму. Та біс із ним. Тепер, щоб не втратити глузд і остаточно не впасти в тугу* (37, с. 182).

Щоправда, попри чисельні приклади лайливих висловів з центральними іменниковими номінаціями *чорт* і *біс*, серед текстових фрагментів фіксуємо достатню кількість ілюстрацій, у яких семантичним ядром є іменник *дідько*. Прикметним є те, що конструкції з цим словом уживаються адресантом задля вираження сильного здивування або з'ясування мети виконання певних дій: *Ті чотири, я готовий продати ... А на*

якого дідька мені тих чотирьох? (68, с. 345); *Гвалт! ... Якого ти дідька чіпляєшся до мене, сатано?!* (43, с. 185) *А набріхувати будеш? – Н-не буду!* *На дідька ви мені здались* (53, с. 118); *Та на дідька ж мені ваша війна, як ти виспався та й пішов, а мене вввзавтра повісять. – відрізав дядько* (74, с. 214).

Негативні емоції докору, роздратування мовець так само репрезентує через використання структур із формально-опорним компонентом *дідько*, які представлені конструкціями з негативною бажальною семантикою: <...> *то вона вигадала собі розвагу... Дідько б її взяв з її порадою* (43, с. 144); *І виніс же дідько бабу на великий трахт з вікном в руках!* (43, с. 319); *Готова? ... Так готова, дідько б тебе забрав!* (14, с. 205); *Якби Жакелівна приїхала – вділив би для молодиці, а тому-то дідька лисого, не варт він моєї гузниці!* (18, с. 268); *Іще – нестерпно ждати! І там уже – до дідька, і там уже – хоч лай , а хоч – кори* (56, с. 8); *У тиші скрапувала вода з нецільно закрученого тобою крана. Дідько з ним!* (2, с. 102).

Значно меншу, порівняно з попередніми, продуктивність виявляють лайливі конструкції із субстантивованим прикметником *нечистий*: *Гетьте к нечистій матері.* <...> (30, с. 341); *Якого це ти нечистого так ляпаєш?* *Ще мало сміття в хаті, то нехай буде грязь?* (43, с. 51); *Куди це її нечистий поніс? – почала лаятися Палажка* (43, с. 146).

Кількісно невелику групу складають лайливі вислови, де центральними смисловими одиницями є іменники *сатана* й *диявол*: *Так тобі треба, дияволе! – воркотів Стальський* <...> (69, с. 417); *К дияволу кармазинів! ... Вони тільки вміють бряжчати шаблями* (30, с. 394); *Унадився дияволів син до ковалихи* (30, с. 416); *Геть ненажеро!... Геть, бородатий дияволе!* (49, с. 142); *Пху на тебе, сатано! – плюнув Кайдаш і хрюпнув дверима* (43, с. 61); *Той-таки сатана придумав проти нас «інститут відповідачів» – більшовики розстрілювали селян за зв'язки з лісовиками* <...> (74, с. 325). Адресант послуговується таким структурами задля вираження негативних емоцій або називання певної особи, що дає змогу зрозуміти адресатові несхвальне ставлення мовця.

Зрідка трапляються лайливі конструкції з формально-опорними компонентами, представленими власними назвами, зокрема іменами персоналій із Біблії, а саме *Ірод*, *Юда*, *Каїн*. Адресант удається до використання таких структур, аби репрезентувати своє зневажливе ставлення до співрозмовника, якому адресовані ці вирази. Іноді зазначені конструкції покликані викривати негативні риси адресата через уживання відповідних слів (*ірод* – це «дуже жорстока, люта людина; кат, недолюдок» [192, т. 4, с. 47]; *Юда* – «зрадник, запроданець» [192, т. 4, с. 57]); *Каїн* – «братовбивця, зрадник, злочинець [192, т. 4, с. 72]»: ***Іродова душа!*** – крикне йому *Петро*. – *Так-то оддячив ти пану гетьману за гостину! ... Юда ти беззаконний!* (30, с. 279); *Де ти в іродового батька волочишся!* – з гнівом крикнув батько (43, с. 274); *Говорять одно, а роблять друге, слова гарні, а вчинки погані. Каїнові нащадки* (33, с. 211); *І чого він мовчав, як знав, Ірод проклятий? Може, сам сказав брати, а тепер лице собі робить. Знав! Певно, що знав, але знущається, Ірод-Іскаріот!* (43, с. 68).

Крім стійких словосполучень із центральними іменниковими номінаціями нечистого, зустрічаємо лайливі конструкції, маніфестовані постійними епітетами на позначення належності когось до демонічного світу, як-от: *вразий, гемонський*. Адресант послуговується зазначеними структурами для вираження погроз, роздратування чи обурення, що засвідчують такі текстові уривки: *Ховайтесь, вразі діти, заздалегідь по зачіпках, поки не здобулись лихої години! Бийте його, вразького сина!* <...> *Бийте, батьки, превразького сина!* (30, с. 162); *Жінко, де ти, у вразького сина діла двері? – кричав Кайдаш <...>* (43, с. 122); ***Гемонів / Гидомів син!*** (62, с. 717); ***Гемонські діти!*** *Де б спати, а вони ходять попід чужими вікнами* (38, с. 60); *Торішній парк гемонські кози поїли* (5, с. 288); *Без роботи ні дня – така гемонська робота* (18, с. 117).

Серед лайливих висловів у мовленнєвій практиці українців широко представлені конструкції з формально-опорним іменниковим компонентом *тряся*: *Плювати я хотіла на твоїх людей! Тьфу! Тьфу! Тьфу! Тряся їм*

у пуп! (39, с. 382); *Що вони там думають, іроди? Що вони там роблять, трясця їм у печінки!* (11, с. 165); *Трясця твоїй матері!* – закричав старий іще з вулиці, побачивши сина (53, с. 93); *Тепла? Не мокріють кути? У мене, трясця ма, як поставив [хату–прим. наша. – Ю. Є.] три роки по кутах мокрота стояла* (49, с. 35). Використання адресантом таких виразів репрезентує вияв негативних емоцій мовця, зокрема гнів і злість.

Аналогічний зміст передають структури зі стійким словосполученням *лиха година*: *І пішла та звістка попіднімала людей на ноги й мерцій гнала їх у поле, щоб, бува, яка лиха година не привела пійматися панові на очі* (39, с. 98); *Довіку б я бажала такого життя, Христе! І піднесла ж лиха година цього Загнибіду!* (38, с. 130); *Ой, лиха моя година та нещасна!* – крикнув Кайдаш. – *Це ж мене покарала свята неділя* (43, с. 133); *Христос воскрес, мокрогузи! ... А ну, його к лихій годині... Воістину воскрес. Рятуй, Петре та хоч не смійся* (17, с. 41). Крім згаданих емоційних станів, такі структури демонструють розпач і безнадію мовця.

Спостереження за фактичним матеріалом дають змогу твердити, що лайливими й образливими в українському комунікативному просторі вважаються вислови, семантичним ядром яких виступають номінації хтонічних істот, зокрема змій, гадюк тощо. На підтвердження цих міркувань наводимо приклади текстових уривків, які засвідчують таку комунікативну практику: *Гадюче / зміїне поріддя / виплодок* (50, с. 68); *Ти – змія люта, а не свекруха!* – кричала Мотря (43, с. 195); *Бо твоя жінка таки гадюка, вибачте в цім слові, батюшко* (43, с. 195, 227); *А де ви її [дівчину – прим. наша. – Ю. Є.] діли? Де ви її, гадючі дочки, затасували?* (39, с. 455); *А для когось лихою, впертою, ще для когось відьмою, коброю. А між іншим, відверто, то була я дурною і доброю* (26, с. 332). Послуговуючись цими структурами, адресант здебільшого висловлює роздратування й негативне ставлення до співрозмовника, частіше до осіб жіночої статі.

Чимало зразків демонструють інші варіанти брутальних висловів, які так само використовуються адресантом в якості лайки задля вираження

власних негативних емоцій чи неприязного ставлення до певної особи: *Гаспидська жидова* (64, с. 80); *Гимонів син* (64, с. 187); *Гидомська дочка* (64, с. 187); *Єгипетська баба / мума* (62, с. 342); *Відьомське кодро* (62, с. 648); *Мацапура невіра* (62, с. 717); *Мара тебе бери!* (66, с. 417); *Бач, людське кодро! Я думав, вона вже забула презні норови* (30, с. 189); *О, матері їх дуля з мотузкою! Чого ви, сороки, скрекочете?* (39, с. 279); *Ой Боже мій! Це не Мотря, а бендерська чума. Вона мене з світу зжене!* (43, с. 189); *А Свирид таки тебе не зачепить, гаспидова дочко!* (6, с. 88); *Та хоч би сидів, гаспид, там мовчки, а то почав бешкетувати.... Чи пива йому схотілося, чи в кіно, – та заблудив анахтема* (5, с. 221); *А може, матері твоїй осичина, була ти мною пересичена?* (24, с. 266). Однак зауважимо, що подані вище ілюстрації характеризуються невеликою частотністю використання в мовленні, хоч і вважаються лайливими.

На відміну від прикладів, зафіксованих у класичних творах, аналіз текстових уривків сучасної української літератури маніфестує наявність лайливих висловів, представлених табуйованою жаргонною і пейоративною обценною лексикою. Звертаємо увагу на те, що здебільшого автори експліцитно послуговуються цими одиницями без будь-яких обмежень: *Сашко повертається до мене в купе і каже: «Курва, до самої Праги в одному купе з убивцею їхати!»* (3, с. 377); *А як не подобається, то якого хріна ж ти стрибав сюди?* (2, с. 49); *<...> бандерівське кодро підстрелило його уповноваженого... а ти мені цю курву кажеш узяти з собою в машину?!* (35, с. 109); *Він загинув. Тепер і ти помучся, лярво* (73, с. 163); *Стою, сказав я, думаючи, що за хрін йому треба. Пішли, коротко сказав капітан і повернув до штабу* (19, с. 177).

Хоч зрідка фіксуємо авторські графічні заміщення, інвективних номінацій графічними знаками, наприклад: крапки, дужки. Адресант здогадується про використане мовцем нецензурне слово завдяки початковим літерам: *Ти зобов'язаний думати так завжди. Згідно зі статутом тієї б(...)*

партії, до якої належиш (2, с. 49); *Що за й(..) твою мати?! – тільки встигає подумати машиніст* (2, с. 78).

Захоплення сучасних авторів-постмодерністів уживанням нецензурної лексики в літературних творах пояснюємо тенденцією до демократизації суспільства та зняттям заборон на певні табуйовані аспекти життя. К. Дембська та Л. Клепуц тлумачать використання ненормативної лексики прагненням до повної передачі емоційного спектру почуттів. Л. Клепуц наводить такі міркування: «З погляду суспільства ненормативна лексика є ще одним свідченням розширення наративної свободи автора та наочною демонстрацією свободи слова. <...> Одною з домінантних тенденцій часткової «легалізації» мату в художній літературі і засобах масової інформації є загальне розкріпачення соціального життя в останні кілька років, і лайлива лексика служить своєрідним мірилом цього розкріпачення. <...> Література повинна відображати або інтерпретувати життя <...>» [89, с. 157–158].

Аналіз мовленнєвої практики сучасних українців засвідчує толерантне ставлення до вживання лайливої лексики у спілкуванні. 53% опитаних вважають факт використання комунікантом грубого слова небажаним, але допустимим за певних умов, зокрема в разі сильного емоційного збудження, зумовленого роздратуванням, злістю, радістю тощо. 39% респондентів наголошують на неприпустимості цієї комунікативної поведінки, тоді як 8% називають це нормою сучасного життя.

Окрему групу лайливих виразів становлять прокльони. Прокльони підлягають табуванню, оскільки вважаються грубим порушенням мовленнєвого етикету українців. Табуйованість цих висловів пояснюємо народними уявленнями про те, що сказаний прокльон безпосередньо впливає на життя й здоров'я адресата, а відтак не рекомендується до вживання в мовленні. Проаналізований фактичний матеріал переконливо засвідчує, що використання прокльонів у комунікації умотивоване прагненням адресанта висловити свій негативний психоемоційний стан, зокрема гнів,

роздратування, докір, розчарування тощо, через лайливу манеру спілкування. Хоч подекуди фіксуємо зразки, у яких адресант послуговується прокльонами, аби накликати на адресата певні негаразди.

З-поміж аналізованих проклять виокремлюємо кілька підгруп із різною семантикою, а саме: 1) побажання смерті; 2) накликання хвороби; 3) контактування з нечистою силою; 4) інші негаразди.

Спостереження за дібраними фрагментами дають підстави твердити, що найбільш поширеними в українському комунікативному просторі є прокльони з побажанням смерті. Зауважимо, що в більшості прикладів семантика скорої загибелі представлена імпліцитно через дотичні до смерті образи, а саме: *лава, земля, хрест, куля, ворон: А щоб тебе до вечора на лаві положити* (46, с. 327); *Земелька би свята тебе не прийняла* (46, с. 329); *Щоб тобі дубовий хрест* (64, с. 736); *А бодай би вас перша куля не минула!* (45, с. 9); *Щоб над тобою ворони кракали* (65, с. 633); *Щоб їм гілка висока та яма глибока* (50, с. 146).

Чимало текстових уривків демонструють експліцитне лайливе побажання смерті через уживання адресантом відповідних мовних одиниць, таких як *смерть, пропасти, погібнути, безодня, домовина: <...> Щоб ваш пропав собачий рід! <...> Щоб з потрухом погіб ваш плід <...>* (27, с. 21); *Погана, бо іродів шинкар розводить водою. Бодай йому смерть така, як оця горілка* (43, с. 114); *Де тепер Мелашки шукать? Завела ота стара, бодай їй завело в безодню, – говорила Кайдашиха* (46, с. 330); *І треба було надіти комбінезон, хай він пропаде!* (59, с. 169); *<...> бодай ви, синочки, бодай ви пропали, бо так не карав нас і лях, бусурмен, бузувір* (56, с. 193); *Якби мовчало, чортове опудало, то нічогісінько б і не було: бодай йому отак напорочили наглу смерть, як він мені, не в добрий час, напорочив усе те лихо!..* (55, с. 76); *<...> як ми з татом побудували хату й вибралися, свекруха дуже злилася і сказала мені в дорогу «Щоб ти в тій хаті поставила собі домовину!» Але ж бачиш, я живу <...>»* (21, с. 57); *Бодай ти зозулі не чув!* (50, с. 145).

Так само смертельними вважаємо прокльони, що семантично позначають побажання короткого життя, репрезентовані в пареміях *Щоб ти не діждав гречаної паски їсти* (65, с. 175) і *Щоб тобі віку, як у кози хвіст* (64, с. 192) Адресант імпліцитно наврочує співрозмовнику недовге життя, що засвідчують відповідно конкретизатор часу, виражений сталим словосполученням *гречана паска* (тобто не дожити навіть до несподіваного лиха) і порівняльна конструкція *вік, як кози хвіст* (короткий). Наведені зразки ілюструють негативний психоемоційний стан мовця у процесі спілкування через актуалізацію лайливої комунікативної поведінки.

Дещо меншою за кількісними показниками є підгрупа прокльонів, які засвідчують побажання різноманітних хвороб: *Щоб тебе правцем поставило* (64, с. 592); *Нехай тому тряся, хто зазіхає на наше щастя* (50, с. 145); *Щоб тобі язика сприщило* (50, с. 146); *Були щоб з вами злії болі* (27, с. 21); *Да кажи просто, щоб тобі язик усох!* – крикне Сомко (30, с. 189); <...> *коли панна хорунжівна Олена, що з Безвершого хутора, не буде за тобою* <...> *Щоб мені очі повилазили, щоб мені руки і ноги покорочило, щоб мені тряся, щоб на моїй тварі сіло сімсот пістрячок та болячок, – та усякими відьомськими прокльонами стала проклинатись* (22, с. 236); *А я ходив, бодай йому й кісточки дрібненько рознесло* (9, с. 221). Гадаємо, що використання адресантом означених структур також зумовлене певними негативними емоціями, наприклад, гнів і роздратування. Хоч зауважимо, що іноді мовці умисно вдаються до самопрокльонів, аби запевнити співрозмовника в правдивості власних слів і дотриманні обіцянки.

Серед лайливих прокльонів значне місце посідають лиховісні побажання, де ключовими елементами є варіативні номінації нечистої сили (чорт, лихий, лиха година, невіра, морока), широко представлені в українських пареміях: *Бодай їх невіра знала* (64, с. 739–740); *Бери його лиха година* (64, с. 739); *Нехай тобі сто чортів* (62, с. 76); *Нехай тебе чорт возьме* (65, с. 175); *Побила б їх морока* (64, с. 735); *Щоб вони чортові хвіст чесати пішли* (65, с. 156); *А пекло б тебе саме найменше чортеня*

(46, с. 171); *Нехай іде з димом і чадом на болота, на очерета, на сухий ліс, звідки його лихий приніс* (46, с. 98).

Чимало зразків уживання таких прокльонів фіксуємо й у творах українських письменників: *Мандруй до сатани з рогами, Нехай тобі присниться біс!* (27, с. 21); – *Щоб їх лихий злизав із їх юродством!* (30, с. 143); *Не люби, Христе, нікого й ніколи. Хай йому гаспид!* (38, с. 252); *Бодай ту панщину дідько забрав собі до пекла!* – промовив син зі злістю (43, с. 239); *Хай тебе чорти на тім світі печуть! А в мене інша робота <...> Бодай нечисті їх на тому світі в смолі варили,* – когось кляне дідусь (53, с. 104); <...> *щоб тебе доля побила, а Кирилові, прости Господи,* – крила (18, с. 104); *Чолобитько вагався. – Що ти чухаєшся, хай тобі чорт!* – підвищив я голос (72, с. 155). Зазвичай такі лайливі структури покликані ілюструвати зневажливе ставлення адресанта стосовно осіб, до яких звернене його висловлення, аніж реальне накликання нечистих сил, аби помститися кривднику.

Семантична підгрупа «Інші негаразди» містить низку проклять, які засвідчують негативні почуття комуніканта, зокрема злість, досаду й розчарування. Припускаємо, що мовець послуговується цими конструкціями, аби перенести власний психоемоційний стан на відповідні структури й відчутти певне полегшення. Відсутність одиниць з негативною семантикою, порівняно з попередніми фрагментами, очевидно мотивує адресанта використовувати такі структури, незважаючи на загальну табузованість прокльонів. Подані нижче ілюстрації змістовно, імовірно, є менш загрозливими для адресата, і відтак свідомо використовуються в мовленні, що репрезентують наступні текстові уривки: *Щоб тебе кури загребли!* (50, с. 146); *А щоб тебе дощ намочив!* (50, с. 146); *А щоб тебе дзьобнув індик і прищ на язик!* (50, с. 146); *А щоб тебе кропива попекла!* (50, с. 146); *Щоб тебе снігом замело* (50, с. 146); *Нехай тебе муха покусє* (50, с. 146); *Нехай тобі ворона в рот залетить* (50, с. 146); *Коли покидаєш мене, то бодай ти покинув хліб їсти й воду пити!* – промовила Нимидора

без сліз <...> **Бодай би всі сльози наші впали на того, хто нас розлучає!** (43, с. 224); **Бодай тобі добра не було з твоїм мотовилом <...>** (43, с. 177); <...> **Бодай тобі у печінках так гекнуло, як оце я гекнула,** – сказала Онися (43, с. 329); **Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі речі!** – крикнув з досади Шрам <...> – **Сіль тобі на язик, печина в зуби!** <...> (30, с. 128); **Щоб же тебе побив невітський сором, як ти нашу старість осоромив <...>** **Щоб на тебе образи падали!** <...> **Щоб тебе пекло та морило! Щоб ти не знав ні вдень ні вночі покою!** <...> **Щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротах!** (30, с. 162); <...> **Прокляття на тебе, що наважився піднести руку на слугу Господнього. Хай грім уразить тебе з ясного неба <...>** (48, с. 312); <...> **не поріж, то знов стоятимуть біля панської кам'яниці, хай там тільки одне горе стоїть!** (50, с. 54); <...> **Це ти тут лежиш, а бодай ти не встав!** (17, с. 19); <...> **Щоб ви вже смоли гарячої понапивалися!** <...> **Щоб ви показалися зі своїми язиками!»** (21, с. 204).

На відміну від згаданих вище наступна підгрупа прокльонів демонструє негативні почуття мовця (роздратування, злість, критику), де адресант звертається за помстою не до лихих сил, а навпаки, до Бога, Божої матері й інших святих: **Нехай Бог скарає того, хто навідає на кого** (64, с. 89); **Карай, Боже, тім довіку кожного** (64, с. 244); **Їй-богу бачив! Нехай мене святий хрест поб'є, коли брешу!** (43, с. 378); <...> **Бий тебе сила Божя, ледащо!** – крикнула Мотря (43, с. 188); <...> **Побий того, мамо, сила Божя, хто й здума таке робити!** (39, с. 427); <...> **А щоб тебе побило святе Різдво; Побий його свята паска; Мати божя, царице небесна, побий його, невігласа, святим твоїм омофором.** <...> **повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Миколаю-угоднику, скорий помічнику, святий Юрію, святий Григорію <...> покарайте його... <...>** **Мати божя, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, на ні сьому!...** (17, с. 18, 19, 23, 24); **От хай мене уб'є золотий**

хрест <...> коли не кинуть тебе хвостаті аж на саме днище гесни огненної (53, с. 203). Звертаємо увагу на те, що подібні прокльони в кількісному вимірі складають значно меншу групу. Таку тенденцію пояснюємо тим, що звертання до вищих сил із лихими проханнями є апріорі неприйнятним, оскільки Небесні сили не можуть шкодити людині. Тому вважаємо проілюстровані фрагменти прикладом індивідуально-авторської модифікації лайливої комунікативної поведінки мовця, що засвідчує його негативний психоемоційний стан.

Окремого коментування потребує підгрупа прокльонів, виголошених кровними родичами, зокрема батьками. Згідно з уявленнями українців, материнські й батьківські прокльони є найбільш впливовими: *Батькова та матчина молитва з моря виймає, а проклін в калюжі топить* (62, с. 246); *Батьків проклін не на ліс сухий іде, а на голову паде* (63, с. 246); <...> *у будь-якому разі мати не повинна проклинати сина. Материнське прокляття дитини – це смертельна печать для роду»* (21, с. 98); <...> *мене проплакав і прокляв рідний мій тато. <...> сказав сусідам у палаті: «Бодай би там затратилася у тій хаті, що ні разу не прийшла до мене!».* *І ота вся біда зо мною була на тій стайні <...>* (35, с. 156); *Коли він виходив з подвір'я, вона [мати – прим. наша. – Ю. В.] побажала зі злості: «Щоб ти туди пішов і не повернувся!» Він і не повернувся... Розказували, що він захотів тікати, стрибнув із поїзда, німці його весело розстріляли... Так що, він і не доїхав у ту Німеччину. <...> «То ти віриш, що прокляття діють?» «Мама каже, що особливо діють материнські прокляття. <...>* (21, с. 57). У пропонованих текстових уривках адресант інформує співрозмовника про негативні наслідки, які можуть спіткати людину в разі виголошення батьками прокльонів. Дієвість цих прокльонів виражають предикативні структури, якими послуговується адресант, а саме *Материнське прокляття – це смертельна печать; особливо діють материнські прокляття*. Негативні наслідки необережного слововживання демонструють й описові конструкції *проклін в калюжі топить; проклін на голову паде; Він і не повернувся..., німці*

його весело розстріляли. Зауважимо, що найбільш впливовими батьківські прокльони стають лише за умови їх виголошення в стані афекту або злості, що маніфестують ужиті адресантом уточнення *побажала зі злості, дуже злилася і сказала.*

Отже, проаналізований фактичний матеріал дає підстави твердити про наявність у мовленнєвій практиці українців табу на лайливу манеру спілкування. Однак за умови перебування мовця в негативному психоемоційному стані, викликаному спалахом гніву, злості, роздратування тощо, в українському комунікативному просторі спостерігається недотримання цього мовленнєвого табу, яке виявляється через уживання в мовленні ненормативної лайливої лексики та прокльонів.

Узагальнюючи результати наших спостережень, робимо висновок, що в мовленні українців наявні заборони щодо порушення максим і принципів увічливого спілкування, які представлені мовленнєвими застереженнями щодо використання в мовленні певних слів і висловлень (зокрема, брутального й лайливого характеру), недодержання норм правильної вимови та табуйованих способів ведення розмови, як-от: надмірна балакучість, брехня, поширення пліток, підлабузництво, словесне дошкуляння, лайка. Із-поміж чинників, що зумовлюють появу цих заборон, виокремлюємо почуття соціального такту, а також прагнення уникнути конфліктних ситуацій і негативних наслідків комунікації. Табу актуалізуються через прямі заперечні дієслівні форми наказового способу або містяться в значенні окремих мовних одиниць. Наявність заборон виявляється й в імпліцитних описових конструкціях і фразеологізмах, декодування яких потребує контекстуального супроводу та знання етнокультурних особливостей українського народу.

3.2. Табу, зумовлені сферою сакрального

У минулому поведінка людини в соціумі регламентувалася найперше релігійними догматами й рудиментами язичницьких марновірств. З часом ці постулати трансформуються в морально-етичні норми, принципи та закони, покликані регулювати дії і вчинки індивіда в суспільстві. У людській свідомості закріплені переконання, згідно з якими в реальному світі існує те, що перевищує людські можливості, застерігає та змушує до поклоніння. Ці уявлення стали підґрунтям для формування поняття сакрального [37]. Є. Катаєв слушно наголошує, що джерела сакрального криються у вірі в надприродне [84]. Хоч, на думку багатьох науковців, сакральне не можна зводити суто до релігійного складника, оскільки воно взаємопов'язане з ціннісною системою й соціальними чинниками. Погоджуємося з міркуваннями Т. Вільчинської, яка зауважує, що ключовим аспектом сакрального залишається релігія та містичні вірування окремої лінгвоспільноти [37]. Марновірства, прикмети, ворожіння, віщування, сакральні місця, існування надприродних сил – богів, духів, істот з надприродними можливостями, сприяли появі численних пересторог і заборон.

Аналіз дібраного матеріалу доводить, що в уяві українців наявні заборони, пов'язані з визнанням надприродного, а саме вірою в сакральних образів ірраціонального світу та людей із надприродними можливостями. Крім того, як засвідчують наші спостереження, у свідомості представників українського народу містяться переконання про незвичайність певних місць і сакральний характер окремих часових проміжків, які накладають відбиток на мовленнєву поведінку комуніканта. Зважаючи на це, закономірним є розподіл у межах ТГ «Поведінка людини у сфері сакрального» трьох ТПГ, представлених сукупністю дій і вчинків людини, зумовлених вірою в сакральне, як-от: 1) «сакральні суб'єкти»; 2) «сакральні об'єкти»; 3) «сакральний час». Основою формування пересторог, що функціонують

у зазначених ТПГ, є віра в надприродне, зокрема визнання існування Бога, та містичні забобонні переконання. Розглянемо детальніше вербальну актуалізацію табу, що репрезентують зазначені підгрупи.

3.2.1. Сакральні суб'єкти. Надання статусу сакрального певним особам, місцям, речам тощо виокремлює їх серед буденних об'єктів дійсності, що сприяє появі поведінкових приписів і формуванню низки заборон. Опрацьовані мовні факти маніфестують наявність словесних і контактних заборон, які функціонують у межах ТПГ «Сакральні суб'єкти». Осмислення поняття *сакральні суб'єкти* крізь призму сакрального в українській етнокультурі дає змогу твердити, що у згаданій підгрупі містяться дві диференційні семи, а саме: 1) образи ірраціонального світу (Бог, чорт, духи, демони тощо); 2) чарівники (реальні особи з надприродними можливостями).

Серед сакральних образів ірреального світу в уявленнях представників нашої нації значне місце посідають вищі Небесні сили та сам Творець. Не менш важливу роль у світосприйнятті українців відіграє й образ, полярний Божественному, – нечиста сила.

М. Стахів висловлює думку, що з-поміж рис, характерних для української етноспільноти, першорядне місце належить релігійності й побожності [199, с. 18]. Господь у свідомості нашого народу уособлює добро, вищу справедливість, силу, що оберігає людину, дарує радість і надає життєвих сил. П. Мацьків зазначає, що коло Божих імен є досить обмеженим (Господь, Ісус Христос, Святий Дух) [123, с. 16].

Аналіз фразеологічного й паремійного фонду української лінгвокультури свідчить про часту появу в комунікативному просторі мовних одиниць на позначення вищих Небесних сил. У кількісному вимірі серед них переважають вставні конструкції з формально опорними компонентами *Бог, Божя Мати, Господь, Христос, Спаситель*, представлені дієслівними предикативними структурами наказового способу: *Не / Дай Боже*

(64, с. 218); *Пошли, Боже, з неба, чого вам треба* (64, с. 44); *Прости, Боже, сей раз та ще десять раз* (64, с. 44); *Дай Господи* (51, с. 186); <...> *не дай Божа Мати* (51, с. 186); *Боже помози / помагай* (51, с. 540); *Спаси Боже* (50, с. 111); *Ховай Боже / Крий Боже* (64, с. 218); *Боже вас благослови* (64, с. 226); *Пошли їм, Боже, многа літ* (64, с. 225); *Нехай вам Спаситель помагає* (64, с. 530); *Хай Вам Христос приспоря, чого ви у Бога просите* (64, с. 530); *Нехай вас Господь подержить на цьому світі* (64, с. 225); *Їдьте з Богом у добрий час, та за поворотом не минайте нас* (61, с. 61).

Зауважимо також, що мовці послуговуються вставними конструкціями з формально-опорними іменниковими елементами на позначення Бога задля вираження різних емоційних реакцій та інтенцій. З-поміж них найбільш частотними є такі:

1) підтвердження думок, запевнення в чомусь: *єй-Богу* (64, с. 312); *Ой діду, діду, у нас баба вмерла. Їй же богу, правда, – зукнув я* (17, с. 35);

2) побажання: *Нехай вас Бог любить* (50, с. 83); *Нехай вам Бог дає щастя* (64, с. 225); *Син небесний нехай вас пострічає* (64, с. 530); *Борони Боже! Я й сама маю дочок* (43, с. 59); *Ну хай же вам Бог посилає... та щоб ми ще не раз на нашій землі пироги їли* (58, с. 97); *І «з Богом», як то кажуть, в путь!* (52, с. 135); *Хай Пречиста Мати і всі святі шанують* (49, с. 90); *най Бог боронить!* (35, с. 59); *Крий Боже* (57, с. 344);

3) прохання: *Бога ради* (64, с. 223); *Господи, помилуй грішну душечку* (67, с. 107); *Боже, не допусти* (49, с. 51); *Пріснодіво, зглянься* (48, с. 259); <...> *тільки щоб Павлуша, Боже сохрани, не довідався, бо йому не можна* (59, с. 163);

4) заперечення й докори: *Бог з вами / з ним* (64, с. 208); *Святий дух з вами* (64, с. 694); *Бог з тобою* (22, с. 29);

5) вияв полегшення: *Слава Богу / Ісусу Христу* (64, с. 558); *Хай Бог милує* (48, с. 39); *Ну, а у нас, богу слава, бачите – пундики й кава* (47, с. 68);

6) недостатня поінформованість: *Бог вість що таке. Вели сліпого діда-бандуриста* (33, с. 56); *Бог святий його знає* (49, с. 109);

7) подяка: <...> *хвалити Бога, я вже надбала повні скрині всякого добра* (43, с. 59); *Дякую тобі, Боже* (49, с. 83); <...> *хоча, що правда, то правда, до їхнього села чума, Богу дякувати, таки не дійшла – оминула стороною* (57, с. 314).

Уживання наведених вище сталих конструкцій і художньо модифікованих зразків підтверджує висловлену нами думку про часте слововживання номінацій на позначення Бога. Однак, незважаючи на чисельні приклади використання структур із цим іменниковим компонентом, фіксуємо наявність експліцитно вираженої перестороги щодо вживання в мовленні зазначених репрезентантів, яка маніфестує функціонування часткового словесного табу: *Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно* (4, с. 56). Вербалізацію цієї заборони демонструє заперечення, виражене часткою *не* в препозиції до дієслівного присудка наказового способу (*не призывай*), що повністю заперечує реалізацію мовленнєвої дії, зокрема промовляння слова *Бог*. Категоричність цього табу водночас засвідчують наслідки такої мовленнєвої поведінки, так само представлені дієслівним запереченням *не помилує*. Важливим уточненням стає обставина способу дії, виражена прислівником *надаремно*, яка конкретизує, як саме не можна вживати ім'я Творця («без серйозних підстав, причин, безпідставно, марно» [192, т. 2, с. 211]). Таке застереження сприяє регулюванню мовленнєвої діяльності комунікантів й обмеженню слововживання номенів на позначення Бога в контексті дріб'язкових і беззмістовних розмов, адже Господь і Його святе ім'я нерозривно пов'язані між собою, а зайве використання в мовленні слів, які називають Творця, знецінює його важливість і поєднує його святу сутність з гріховною суетою.

Поряд із частковим словесним табуванням номінації *Бог* у мовленнєвій практиці українців сформована низка мовленнєвих пересторог, що стосуються способу ведення комунікації та інтенцій адресанта. Актуалізацію експліцитно вираженої заборони на несерйозну жартівливу

манеру спілкування з Господом маніфестує безособова конструкція, засвідчена паремією *З Богом нічого жартувати* (46, с. 296). Послуговуючись поєднанням заперечного присудкового слова *нічого* з інфінітивом *жартувати*, адресант прямо застерігає співрозмовника, що з Творцем «не треба говорити несерйозно, необережно, необдумано» [192, т. 2, с. 512; 192, т. 5, с. 430]. Схожий імпліцитний зміст репрезентовано в прислів'ї *Бог чоловікові не брат, аби з ним жартувати* (23, с. 41). Протиставлення, яке демонструє заперечна опозиція *Бог – не брат*, підкреслює вищу сутність Творця порівняно з людиною, а підрядна частина завуальовано уточнює, як саме не можна поводитися у спілкуванні з цим адресатом (*жартувати*).

До мовленнєвих табу належать і перестороги, пов'язані з недобрими інтенціями комуніканта та частотністю звертань, проілюстровані в таких зразках: *Коли зле гадаєш, чому Бога благаєш?* (62, с. 7); *Хто коли тривога, то до Бога, а по тривозі забуде о Бозі – горе тому* (64, с. 42). У структурі складнопідрядного речення умови першого приклада міститься прихована заборона щодо звертання до Бога й отримання від нього підтримки в здійсненні задалегідь лихих намірів. Адресант використовує семантичну опозицію додатків головної і підрядної частин (*зле гадаєш – Бога благаєш*), щоб імпліцитно акцентувати увагу адресата на несумісності Бога з чимось поганим чи злим. Водночас така конструкція радить мовцю уникати подібних прохань. У другому фрагменті представлене застереження від звертань до Бога лише задля виконання власних прохань. Складна синтаксична конструкція із підрядним (*коли тривога, то до Бога*), сурядним (*а по тривозі забуде о Бозі*) і безсполучниковим причинно-наслідковим зв'язком (*горе тому*) репрезентує складні життєві, у яких людина частіше за все просить допомоги в Господа, та демонструє негативний результат такої поведінки, коли, випрохавши допомогу, мовець забуває подякувати Творцеві за підтримку.

Окремого коментування заслуговують зразки, які ілюструють негативне ставлення і знеславлення Бога: *Не піду, мамо, до Києва, не хочу молитись та дурно богові пороги оббивати. Коли є той бог на світі, то він бог панський, а не мужицький. <...> Господи милосердний! Що ти верзеш? Схаменись лишень та подумай, що ти бовкнув? Тим-то нам **Господь долі не дає, що ми таке верземо та богу не молимося!** (43, с. 328); *Хула на бога до добра не доведе, Бог, помагає віруючим. – Бог? Немає бога так само, як немає душі. – **Покарає бог за такі слова** (14, с. 126).**

У першому текстовому уривку адресант пояснює невдачу й нещастя, що спіткають співрозмовника через його необачну манеру спілкування. Послуговуючись дієсловом *верзти* на позначення нісенітниць і пустих балачок [192, т. 1, с. 329], адресант автоматично надає негативної оцінки висловленням комуніканта, у яких міститься відмова від пошани Господа у зневажання молитви. Крім того, фіксуємо пряму актуалізацію неминучих наслідків такої мовленнєвої поведінки, що демонструє конструкція *Господь долі не дає*. У наведеній структурі ключовим семантичним компонентом є слово *доля*, яке в уявленнях українців асоціюється з бажаним щасливим життям [192, т. 2, с. 360], а її відсутність, виражена заперечним присудком *не дає*, зумовлює негаразди й нещастя в житті людини. Експліцитну пересторогу щодо лихослів'я на адресу Бога ілюструє і другий фрагмент. Адресант уживає відповідні мовні одиниці (*хула, покарає*) та граматичні форми (*не доведе до добра*), які дають змогу адресату усвідомити неприйнятність такої мовленнєвої поведінки.

Отже, мовленнєвій практиці українців властиве частоте використання у спілкуванні слів на позначення вищих Небесних сил. Проте частковому обмеженню підлягають номінації імені Бога в разі марного слововживання. Забороненими також вважаються деякі способи ведення комунікації з Творцем, зокрема жартівлива манера спілкування, висловлення недобрих прохань, знеславлення Господа. Зафіксовані перестороги вербально

актуалізуються як прямо, так і приховано через експліцитні й імпліцитні мовні засоби.

Не менш важливим є образ, протилежний Божественному, – *нечиста сила*, який репрезентують розмаїття істот, наприклад: чорт, русалка / нявка, водяник, перелесник, потерчата тощо. Т. Вільчинська справедливо зазначає, що образ *чорта* знаходиться в діалектичному зв'язку з поняттям добра, яке уособлює *Бог*, а отже, також виступає невід'ємною складовою сфери сакрального в українській етнокультурі [37, с. 150–152].

Із нечистою силою пов'язане формування словесних і контактних табу. Розглянемо їх детальніше. На відміну від уживання лінгвоодиноць на позначення Господа, послуговуватися репрезентантами *нечистого* та його похідних суворо забороняється. Зазначимо, що в світосприйнятті українців *чорт* уособлює все зле, нечисте, потворне й мерзенне. Формування цього словесного табу пояснюємо переконаннями про магічний вплив слова на навколишній світ і вірою в магічну функцію мови. Н. Мечковська звертає увагу на те, що віра в силу слова впливає з неконвенційного тлумачення мовного знака. Слово не просто наближується до предмета, який воно називає, а й знаходиться в нерозривному зв'язку, ототожнюється з ним [126, с. 26]. Звідси маємо віру в надприродні можливості та владу над демонічними істотами за умови знання їхніх імен, а також цілу низку забобонів і заборон на використання номінацій, які називають потойбічні сили.

С. Кувичка зауважує, що маніпуляції з іменем-назвою якоїсь речі діють на саму річ, і ще раз підтверджує безпосередній симпатичний зв'язок між словом-поняттям й об'єктом, на який воно вказує [106, с. 82]. Д. Зеленін пояснює таке поєднання віруваннями первісної людини, згідно з якими згадування в мовленні заборонених мовних одиниць наче навмисно викликає носія імені (предмет, людину, явище тощо), ніби закликає його з'явитися перед тим, хто це ім'я промовляє. Відповідна мовна одиниця перетворюється на своєрідний відкритий доступ до позначуваного нею предмета, завдяки

чому можна насилати уроки, хвороби чи смерть через входження в тіло людини «злого духа» здебільшого того, якого «накликали» необачним або навмисним порушенням словесних заборон [71, с. 2].

У мовленнєвій традиції українців образ нечистої сили вербалізується багатьма різноплановими номінаціями, а саме: *чорт, біс, дідько, лукавий, нечистий, диявол, щезник, він, той, домовик, водяник, русалка, мавка* тощо [216, с. 386–388]. Закономірною стає необхідність обмежувати в спілкуванні використання цих слів, а за певних комунікативних ситуацій, зумовлених місцем, часом або учасниками комунікативного акту, узагалі забороняти.

За народними уявленнями, називання в мовленні імені чорта може спричинити його появу в реальному світі, це, безперечно, зашкодить і самому мовцю, і тим людям, що його оточують. Саме тому народна мудрість застерігає: *Дідька не клич, він сам прийде* (46, с. 285); *Не проси дідька в гості, він сам прийде не прошений* (46, с. 286); *Не згадуй чорта проти ночі* (45, с. 91); *Не займай біса, бо лихо займеш, а то й двоє* (46, с. 284); *Той не при хаті згадуючи* (46, с. 326). Адресант, послуговуючись заперечною часткою *не* у препозиції до дієслів наказового способу, які виражають мовленнєву діяльність *не клич, не проси, не згадуй*, експліцитно застерігає адресата від подібної комунікативної поведінки. Окремого коментування потребують приклади, де мовець рекомендує не промовляти номінації нечистого за певних часово-просторових умов. Наведені прислів'я підкреслюють час дії заборони – *проти ночі*, адже за переконаннями нашого народу, активність нечистої сили зростає саме вночі й необачне її викликання може зумовити нещастя. Д. Зеленін зазначає, що не тільки згадування нечистого в пізній час, а й галаслива поведінка мовців (свистіння, гучні крики тощо) може спричинити його появу. За українськими віруваннями, біс приходить і питає, чого хочуть і чого його кличуть [72, с. 89]. Важливим є й місце, де саме відбувається комунікативний акт: ім'я нечистого не можна згадувати *при хаті*, в оселі, тому що хата споконвіку була у великій повазі, виступала символом святості, добра, захисту і допомоги, тому оскверняти її

іменем демонічних створінь суворо заборонялося [191, с. 103]. Забороненим також вважається використання мовних одиниць на позначення чорта в присутності маленьких дітей, особливо новонароджених малят до обряду хрещення. Задля забезпечення малих говорять: *Святий дух при дитині, інакше біси прийдуть і візьмуть дитину собі, або нечистий увійде в саму дитину, або маля захворіє.*

Імовірно, прагнення дотримуватися цього словесного табу слугувало підґрунтям появи значної кількості слів-замінників номінації *чорт*, аби вберегти себе й людей навколо від нечистої сили. Аналіз фактичного матеріалу репрезентує розмаїття евфемістичних заміщень. Найвні лексико-семантичні варіанти демонструють такі ілюстрації:

1) іменники (*анциболот, арідник, бельзебуб, нехрист, щезник* тощо): *А пекло б тебе саме найменше чортеня, як станеш у **бельзебуба** на службу!* (31, с. 176); *Го, го, панове **анциболоти**, ми вам не жаби, щоб в болоті сиділи* (68, с. 250); *Знав, що на світі панує нечиста сила, що **арідник** (злий дух) править усім <...>* (29, с. 201); *<...> коли врешті видобув голос, **щезник** звинувся і пропав раптом у скелі* (29, с. 208); *Далеко в горах до високої стрімкої скелі прикутий залізними ланцюгами страшний **нехрист*** (7, с. 262);

2) субстантивовані прикметники (*куций, лихий, нечистий, рогатий, хвостатий*): *А Кирило-Кнур <...> Христом-богом клявся, що як купався з Остапом укупі, то й хвостика бачив <...> Не при хаті згадуючи – **куций** та й годі!* (41, с. 129); *Краще б з тобою **рогаті** пили!* (53, с. 155); *Бувало, сяде босий та й пальці струнами – бринь-бринь – перебира. Не без **нечистого** були його прояви* (18, с. 75); *<...> коли не кинуть тебе **хвостаті** аж на саме днище геєни огненної* (53, с. 119); *Що заблудився між двох куців у себе під хатою? Чи що **лихий** поплутав і цілу ніч цмокав до тебе з туману?* (74, с. 201);

3) назви з антропонімом (*Гнат безп'ятко*): *<...> мовчи старий гріхороднику. Чого навчаєш дитину проти святої неділі? Докірливо говорить*

бабуся, яка ніколи чорта не назве своїм ім'ям, а тільки – Гнатом-безп'ятком або тим, хто греблі рве (53, с. 164);

4) займенники (*самий, той, він*): *Той, не при хаті згадуючи* (46, с. 326); <...> *не можна так кричати на самого...* [трикрапка тут означає нечистого – прим. наша. – Ю. Є.] *Там всі вигукують лайки, але не на нього* (73, с. 184);

5) словосполучення, утворені за моделлю: компонент на позначення нечистої сили + заклинання-оберег (*той, не при хаті згадуючи; той, цур йому*): *Цур йому! Це не той, що – не при хаті згадуючи?* <...> (27, с. 257);

6) описові конструкції, які уточнюють різновид демонічних істот (*той, що у скалі; той, хто греблі рве*): <...> *бо за непослух забере тебе той, що в скалі сидить* (60, с. 370); <...> *Старшого? Це б того, – що греблі рве?* (27, с. 283).

В українській демонології нечиста сила не обмежується лише образом нечистого, а й окреслена іншими представниками потойбічного світу, яких не варто визивати й контактувати, наприклад: *перелесник, русалка, лісна (мавка), водяник, потерчата* тощо. Зустрічі з цими створіннями в світоуявленнях українців вважаються небезпечними, а тому суворо забороняються.

За народними повір'ями, лісні – це душі померлих нехрещених дітей. Вони приймають подобу гарної, оголеної дівчини з довгим розпущеним волоссям. Ці демонічні істоти співають і зачаровують хлопців своєю вродою, заманюючи в гушавину лісу, щоб погубити [61, с. 347]. Застереження від спілкування з лісними демонструють такі текстові уривки: *Якщо ви зайшли в ліс і заблудили, <...> нараз чуєте голос... Не озивайтеся <...> Якщо озветься, то вона підійде до вас <...> Тоді пропадете!* (7, с. 426); <...> *се його кличе лісна.* (29, с. 227); <...> *Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка, і знав, що Марічки нема на світі, що се хтось інший веде його у безвісті, у недеї, щоб там загубити* (29, с. 241); <...> *Мавко, мавко! Я вже тут <...> Он засміялася одна, але як далеко! Ах, друга, третя! <...>*

Аж на третій день <...> здибали люди маленьку дівчинку під березою. Вона лежала, обнявши міцно березу заков'язлими ручками. Отворені очі не блищали вже, тільки на устах застив розкішний усміх <...> видно, Гандзя тільки що перестала бавитися з мавкою (67, с. 95).

У першому фрагменті адресант прямо застерігає співрозмовника від комунікативної взаємодії з мавкою, послуговуючись заперечною часткою *не* в препозиції до дієслова наказового способу *не озивайтеся*. Небезпечність контактів з лісною засвідчує й складнопідрядна конструкція умови (*Якщо озветися, то вона підійде до вас*) та структура *Тоді пропадете!* Інтонаційне забарвлення, ужите мовцем підсилює необхідність додержання цього контактного табу. Другий приклад імпліцитно ілюструє ризикованість порушення зазначеної контактної заборони. Адресат усвідомлює загрозу, зумовлену мовленнєвою взаємодією з лісною бісицею, через семантику використаних адресантом мовних одиниць, зокрема словосполучення, утвореного займенником *хтось* і субстантивованим прикметником *інший*, та дієслівної конструкції *веде, щоб згубити*. Модель *хтось інший* маніфестує нелюдську природу цього створіння й завуальовано репрезентує смертельну небезпеку, на яку адресат себе наражає. Третій зразок так само непрямо інформує про летальні наслідки контактування з мавками, зумовлені свідомим призиванням цих істот. Адресат здогадується, що мовець накликає на себе біду, завдяки описовим структурам, якими послуговується адресант (*вона лежала, заков'язлі ручки, очі не блищали вже*). Семантика зазначених конструкцій дає змогу зрозуміти, що людина згодом померла.

Не менш загрозливими, а отже, табуйованими, є контакти з водянником і потерчатами, засвідчені такими текстовими уривками: *Той клятий Водяник! Бодай би всох! <...> Ще трохи – затопив би! <...>* (60, с. 389); *<...> Коханий, не лови! То Потерчата! Вони зведуть на безвість! <...>* (60, с. 401–402). Ужиті адресантом лайливі вирази *клятий, бодай би всох* демонструють негативні емоційні реакції мовця, пов'язані з небезпекою його життя. Про близькість смертельних наслідків контакту з водянником адресат

здогадується завдяки дієслову *затопив би*, яким послуговується комуніканти. Аналізуючи окреслені наслідки взаємодії із зазначеною істотою, адресат усвідомлює необхідність дотримання цього контактної табу. Аналогічний зміст міститься й у другій ілюстрації. Використані адресантом слова прямо демонструють небезпечність контактування з потерчатами, а окличне речення підсилює табування такої поведінки.

Отримані результати мовного аналізу переконливо свідчать, що образ *нечиста сила* сприяє формуванню словесних і контактних заборон. У мовленні українців уживання лінгвоодиниць на позначення нечистої сили суворо табується через можливість прикликати потойбічні істоти в цей світ, що зумовлює появу численних заміщень, виражених окремими номінаціями або конструкціями описового характеру. Контактні заборони вербалізуються через експліцитні й імпліцитні структури.

ТПГ «Сакральні особи» охоплює не лише диференційну сему «образи ірраціонального світу», а й сему «чарівники», яка означає групу реальних осіб, наділених надприродними можливостями (відьми, відьмаки, мольфари, знахарки, ворожки тощо). В основі пересторог, пов'язаних із цим поняттям, покладені контактні табу. Згаданий тип заборон передбачає застереження від будь-яких зв'язків, зокрема спілкування з чарівниками, оскільки, за уявленнями українців, така взаємодія потребує надзвичайної обережності, а подекуди є відверто небезпечною.

Згідно з церковними догматами, звертання по допомогу до людей з надприродними властивостями є забороненим: «Не можна вірувати в істинного Бога, поклонятися Йому, звертатися до Нього з молитвою і водночас вірити чаклунам, астрологам, екстрасенсам, окультистам, ворожкам і всій іншій диявольщині» [148, с. 115]. «<...> Церква відкидає окультні знання. Це заборонений плід» [148, с. 246]. «<...> Чародійник – це злий дух, демон <...> не звертайтеся ні до ворожбитів, ні до чародіїв» [148, с. 287].

Аналіз мовних фактів підтверджує наявність у народній свідомості таких застережень, як-от: *Ворожка – на той світ дорожка* (46, с. 292); *Ворожка з бісом накладає* (64, с. 47); *Не так буде як ворожка шепче; а так буде, як Бог дасть* (64, с. 47); *Знахарі й знахарки, замість «во істину воскресє», кажуть: «по болоту ходжу, чашк держу», або інше, що думають заподіяти чарами* (64, с. 621). У першій паремії контактування з ворожкою може призвести до летальних наслідків, про які адресант повідомляє, послуговуючись модифікованим фразеологізмом *на той світ дорожка*, що означає смерть людини. У другому прикладі комунікант знецінює силу дії ворожбитів порівняно з Богом, використовуючи опозицію значень, репрезентовану протиставним сполучником сурядності *а* та заперечною часткою *не* (*не так к ворожка... а так як Бог*). Третя ілюстрація експліцитно розкриває демонологічну природу походження здібностей знахарів. Уживаючи заклинання *по болоту ходжу, чашк держу*, мовець акцентує увагу адресата на тому, що віщуни звертаються по допомогу не до Господа, а до інших сил, імовірно, темних, промовляючи такі закляття. Отже, адресат може зробити висновок, що ці люди виявляються небезпечними й контактів із ними варто уникати.

Чимало схожих прикладів негативного впливу через контактування людини з відьмою фіксуємо й у творах українських письменників: « – *Ввійшла давні в притулу Хима, глянула на ягнята та як сплесне в долоні: «Ій! Які вони файні!» <...> не встигла та за поріг, а двоє ягнят закрутилось на місці – та й вже по них... Ігій на тебе, відьмо!* (29, с. 229); <...> *Та яких жаб? Через відьом, реку вам. – Та цур їм, не споминай їх мені пане писарю! Хоч ще до вечорі і далеко, а як налякаєш мене, то я усю ніч буду жахатися і не спатиму: усе відьом буду жахатися <...>* (22, с. 168); *Домаха Карлючківна <...> стала чаклувати та людям капості робити! <...> Ось тільки не поклонивсь їй звичайненько, або пхни не бачачи, або що-небудь, то і зараз залящить: «Будеш мені, песький сину, тямити, тривай лишень!» То так і є: або, ходячи, спіткнешся, або за обідом подавишся, або п'яний,*

що-небудь загубиш; а вже не минеться так тобі <...> Аж страшно більше про неї розказувати. Цур їй! Щоб не принесло!... (22, с. 178).

У першому фрагменті адресант репрезентує дію пристріту – магічної шкоди, заподіяної самою зустріччю з лихою людиною. У світосприйнятті українців зурочення може спричинити сам факт появи відьми або її погляд, що засвідчують ужиті мовцем дієслова *ввійшла, глянула*. Фраза *Їй! Які вони файні!* непрямо пояснює адресату, що особам із надприродними можливостями, очевидно, не потрібно відверто висловлювати прокльони чи лихі побажання, для того щоб наврочити, їм достатньо промовити звичні семантично нейтральні або навіть приємні слова. Коментарі адресанта щодо наслідків такого контактування засвідчені конструкцією *двоє ягнят закрутилось на місці – та й вже по них*, що семантично позначає нездужання та смерть худоби, і водночас демонструють негативний вплив такої зустрічі.

Другий зразок експліцитно демонструє табу на згадування відьом, виражене заперечною часткою *не* в препозиції до дієслова наказового способу *не споминай*. Осмислити небезпечність такої мовленнєвої поведінки адресату допомагає й декодування словосполучення-оберега *цур їй*, яким послуговується адресант. Нагадаємо, що українській мовленнєвій практиці загалом характерне використання мовних оберегів у спілкуванні, аби убезпечити себе проти нечистої сили. Однією із таких формул є конструкція з центральним антропонімом *цур*, який номінує давньослов'янського бога домашнього вогнища й захисника від темних сил Цура [98, с. 134].

У третій ілюстрації наявне несвідоме порушення контактного табу. Завдяки конструкціям *стала чаклувати, капості робити*, ужитим адресантом, співрозмовник розуміє, що йдеться про жінку з надприродними властивостями – відьму. Небезпеку контактування з нею маніфестує негативна комунікативна реакція ймовірної чаклунки, зумовлена невчасним привітанням або недостатнім виявом поваги до літньої жінки. Лайливий прокльон, *Будеш мені, песький сину, тямити, тривай лишень*, яким послуговується адресант, містить погрозу кривднику, а фраза *вже не*

минеться так тобі репрезентує негативні наслідки, що спіткають цього необережного мовця.

Однак зауважимо, що, в уявленнях українців, люди з надприродними можливостями не завжди асоціюються з нещастям і негараздами, а спілкування з ними не обов'язково спричиняє появу негативних наслідків. Г. Вишневецька, О. Оседелько, В. Скуратівський стверджують, що віщуни, знахарі й мольфари є хранителями сакрального знання та уособлюють дві протилежні сутності: добро і зло [40; 140; 183; 184].

Наведені нижче приклади прямо засвідчують подвійну природу таких осіб: *Що чарівник зіпсує, то знахар направить* (45, с. 85); *Він як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар <...> Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла, як дим, людина, він міг наслати смерть і життя, <...> В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його боялись, але потребували усі* (29, с. 229, 235). «Я це тільки тобі скажу, по секрету: моя бабуся, мамина мама, вміє замовляти...» «Ти хочеш сказати, що ти – внучка сільської відьми?» «Та ні, вона не відьма, а знахарка!» (21, с. 22–23). У першому зразку адресант висловлює семантичне протиставлення дій чарівників і знахарів. Дієслова *зіпсує, направить* конкретизують відповідно позитивну й негативну направленість їхніх учинків. Користь і допомогу знахарки приховано ілюструє третій текстовий фрагмент, де адресант послуговується протиставленням *не відьма, а знахарка* задля вираження безпечності знахарства порівняно з відьмацтвом. Друга ілюстрація демонструє амбівалентний характер взаємодії з мольфаром, який простежується у протиставних дієслівних конструкціях: *його боялись, але потребували, міг наслати смерть і життя*, що маніфестують небезпеку спілкування з ним (*боялись*), проте за необхідності можливість отримання допомоги (*потребували*). Утім, сприятливі наслідки контактів із такими людьми – скоріше поодинокі винятки, ніж загальна тенденція.

Спостереження за мовленнєвою практикою сучасних українців підтверджує тенденцію минулого уникати контактів з людьми, наділеними надприродними можливостями (ворожки, відьми тощо). До категорії табуйованих осіб, згідно з результатами опитування, наразі слід долучити знахарів, цілителів, екстрасенсів і циган. Серед чинників, які зумовлюють відмову від контактування з цими людьми, респонденти називають відсутність зацікавленості та власні релігійні уявлення. Хоч зауважимо, що сучасний масмедійний простір нав'язливо пропагує послуги згаданих осіб через популярні телевізійні шоу та рекламні блоки різного плану.

Отже, у світоуявленні українців чарівники асоціюється з групою людей, наділених надприродними можливостями. З такими особами пов'язане формування контактних табу. Зустрічей із ними намагаються уникати, оскільки ці зв'язки здебільшого супроводжують негативні наслідки. Вербальна актуалізація цих заборон виявляється в експліцитних лексичних репрезентантах та імпліцитних описових складнопідрядних і складносурядних конструкціях різних типів.

3.2.2. Сакральні об'єкти. Зміну комунікативної поведінки зумовлюють не лише уявлення про існування образів й осіб з надприродними властивостями. Певний відбиток на здійснення мовленнєвої діяльності накладає і просторове розташування мовців, що породжує появу пересторог, пов'язаних із сакральними об'єктами. Розглянемо табу, характерні мовленнєвій практиці українців крізь призму священних локусів, які функціонують у ТПГ «Сакральні об'єкти». Основним поняттям зазначеної ТПГ є інтегральна сема «Сакральні об'єкти», пов'язана із сукупністю предметів, споруд або місцевостей, наділених сакральною значущістю для окремої лінгвоспільноти.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує думку про те, що в уявленнях українців сакральними вважаються *церква, хата й піч*.

Специфіка зазначених місць спричиняє появу локаційних табу, покликаних регламентувати мовлення комуніканта, який там перебуває.

Спостереження за мовними зразками дають змогу виокремити мовленнєві й тональні заборони, покликані регулювати спілкування мовців у межах церкви або храму. За церковними догматами, «Храм Божий – це святе місце, дім Божий <...> для християнина бути в храмі Божому все одно, що бути на небі» [148, с. 95, 96]. Небуденність цього місця через переконання його святості спонукає людину дотримуватися певних норм.

У поданих нижче ілюстраціях фіксуємо мовленнєву й тональну заборони, зокрема табування зайвих розмов і галасливої поведінки осіб, які знаходяться в храмі: *Говорити голосно в храмі не прийнято* <...> (42, с. 32); *Найменші розмови чи шепотіння один з одним у Святому храмі недопустимі* <...> (42, с. 39); *Тихо баби! Ту не корчма, а дім божий* <...> (68, с. 330); *Лунає свист на весь собор* <...> – *Не свисти* <...> *Не годиться свистіти в хаті. Мусив би знати звичай батьківський.* – *Це ж не хата!* – <...> – *Тим паче. Храм!* <...> *А ви як у конюшні* <...> (8, с. 154–155).

У першому прикладі актуалізація зазначених табу експліцитно реалізується через використання комунікантом заперечної частки *не* в препозиції до предикативної форми на *-то* (*не прийнято*), що виражає повне заперечення дії, представленої інфінітивним додатком з поширювальним якісно-означальним прислівником (*говорити голосно*). Іменниково-прийменникова обставина місця *в храмі* конкретизує, де саме така мовленнєва поведінка неприйнятна, що підтверджує локаційну зумовленість цього обмеження. Аналогічний зміст має друга фраза, репрезентована оцінним номінативним реченням, у якому адресант ілюструє неможливість здійснення мовленнєвої діяльності через атрибутивне означення із заперечним префіксом *не-* (*недопустимі*).

Другий і третій текстові уривки маніфестують неприйнятність галасливої поведінки мовців у храмі, що прямо засвідчує вживання адресантом численних заперечних часток *не* перед дієсловами (*не свисти, не*

годиться), а також семантичних протиставлень (*не корчма, а храм; не конюшня / хата, а храм*). Крім того, необхідність дотримання цих табу адресат усвідомлює через семантику використаних співрозмовником мовних одиниць, як-от: *тихо* або *батьківський звичай*. Інтонаційне маркування, що демонструють окличні речення, репрезентує негативну оцінку порушення тональних заборон й акцентує увагу адресата на необхідності їх додержання.

Забороненим вважається порушення не лише тональних табу, а й застережень від жартівливої поведінки, які демонструють подані нижче текстові фрагменти: *Розмови, сміх, шум при вході та під час перебування у храмі зневажають святість Божого дому* <...> (75, с. 21); *Та цитьте, не регочіть* <...> *ще батюшка у церкві почує* (38, с. 47).

Перша ілюстрація засвідчує імпліцитну вербалізацію перестороги на жарти і сміх протягом перебування у храмі. Адресат розуміє наявність табу через декодування семантичного значення дієслова *зневажають* («виявляють неповагу до чого-небудь; нехтують чимось, не виявляючи належної уваги чи не надаючи значення чомусь» [192, т. 3, с. 652]), у поєднанні з прямим додатком *святість Божого дому*. Адресант подає перелік заборонених дій, яких необхідно уникати, через однорідні іменникові підмети (*розмови, сміх, шум*).

Другий приклад експліцитно репрезентує неприйнятність реготу й жартів у церкві. Мовець, послуговуючись дієсловом наказового способу *цитьте* та заперечною часткою *не* в препозиції до дієслова на позначення сміху *не регочіть*, прямо застерігає співрозмовників від такої мовленнєвої поведінки. Про локаційну зумовленість перестороги адресат здогадується через підрядне допустове речення (*ще батюшка у церкві почує*).

Мовленнєва заборона на ведення розмов у межах храму поширюється й на форми етикетного спілкування. У пропонованому далі фрагменті фіксуємо приховану заборону невербальної комунікації, а також пряме застереження щодо ведення словесних бесід: *Ставши в храмі, з присутніми вітаємося тільки поклоном, але ніколи за руку. Навіть з близькими в храмі*

не розмовляємо (75, с. 22). Вербалізація табу в першому реченні представлена заперечним предикативним прислівником *ніколи*, який виступає головним носієм заперечної семантики. М. Баган зауважує, що в подібних структурах заперечення виражається імпліцитно, оскільки воно не підкріплене часткою *не* в препозиції до присудка [15, с. 73–75]. Прислівник *ніколи* не заперечує конкретну дію, а характеризує манеру, як саме не можна вітатися. У другому реченні наявність прямої заборони демонструє заперечна частка *не* в препозиції до присудка, вираженого дієсловом першої особи множини, що підкреслює узагальнений характер перестороги. Підсилювально-видільна частка *навіть* уточнює пряме застереження, зумовлене місцем перебування мовців – храмом.

Сакрального значення, згідно з українською традицією, набуває й хата. За уявленнями нашого народу, у хаті не прийнято галасувати, обговорювати неприємні речі, сваритися й лаятися. До неї можна заходити лише з непокритою головою, у ній не можна свистіти, палити, оскільки хата – це уособлення родинного вогнища й благополуччя [61, с. 616].

Подані нижче ілюстрації маніфестують застереження від необачної мовленнєвої поведінки за умови перебування комуніканта в межах хати: *Дух святий при хаті* (64, с. 375); *Чорти їдуть верхом на свинях! <...> А бий вас сила Божя! Дух святий при нас і при хаті* (43, с. 171); *Про антихриста <...> ні вднину, ні під вечір не слід у християнській хаті говорити, – хай ся преч каже!* (31, с. 98); *Не при хаті раки згадують* (64, с. 542); *Не при хаті згадуючи* (61, с. 218). Перший і другий зразки засвідчують неприйнятність згадування в приміщенні імені нечистого, представлене конструкцією-оберегом *Дух святий при хаті*. Третя ілюстрація експліцитно репрезентує наявність табу, зумовленого локусом *хата* через ужиту адресантом заперечну інфінитивну конструкцію *не слід говорити* та поширювальний компонент обставини місця *у християнській хаті*. Останні паремії демонструють заборону певної манери спілкування, спричиненої

просторовим розташуванням мовця, використовуючи заперечну частку *не* до обставини місця, вираженої словосполученням *при хаті*.

Говорити нісенітниці, вимовляти лайливі вирази, згадувати нечистого й обговорювати негативні події суворо забороняється поряд із піччю, яка також набуває у свідомості українців сакрального значення. *Піч* у народній свідомості являє собою святість, оберіг, неперервність життя роду, вона є символом рідного життєдайного вогнища, тому біля печі суворо заборонялося лаятися або плювати в палаючий вогонь, щоб не осквернити домашній оберіг [191, с. 119]. Зазначена мовленнєва поведінка знецінює цей об'єкт і негативно впливає на його охоронну здатність, тому українці свідомо уникають такої мовленнєвої поведінки, що підтверджують наведені нижче приклади: *Мовчи, бо піч у хаті* (62, с. 527); *Для твоєї речі не виносять печі* (64, с. 281); *Я б сказав, та піч у хаті* (61, с. 95). Пропоновані прислів'я описують заборону на спілкування, зумовлену екстралінгвальними чинниками місця комунікативної ситуації, зокрема близьке розташування мовців до печі. Перша паремія експліцитно репрезентує зазначену заборону. Адресант послуговується дієсловом наказового способу *мовчи*, що позначає припинення мовленнєвої діяльності [192, т. 4, с. 771], а підрядне речення причини конкретизує локаційні умови спілкування (*бо піч у хаті*). У другій ілюстрації адресант послуговується описовою імпліцитною конструкцією, аби натякнути на неприйнятність того, про що говорить співрозмовник. Декодуючи конструкцію *не виносять печі*, адресат розуміє, що йдеться про щось настільки неприємне, коли необхідно навіть виносити піч з приміщення. Складносурядна протиставна конструкція третього зразка демонструє інтенцію мовця говорити заборонені речі. Однак, уживаючи протиставний сполучник *та* (у значенні *але*) адресант інформує про переривання мовленнєвої діяльності, оскільки усвідомлює наявність цього табу і прагне його дотриматися.

Тенденції сучасного українського суспільства засвідчують залежність манери спілкування комуніканта, зважаючи на місце його перебування під

час мовлення. Особливо значущими для наших співвітчизників стають сакральні локуси, як-от: церква, кладовище, власна оселя, де мовці дотримуються згаданих вище застережень. Окремого коментування потребують різнопланові установи й заклади, де мовленнєва поведінка особи залежить від суспільно значущих характеристик (вік, соціальний статус, посада тощо).

Отже, у мовленнєвій практиці українців наявні локаційні табу, зумовлені просторовим розташуванням мовців, зокрема перебуванням комунікантів у приміщеннях чи поряд з об'єктами, які набувають сакрального значення. Вербальна актуалізація цих заборон представлена категорією заперечення в різних модифікаціях або імпліцитними конструкціями описового характеру.

3.2.3. Сакральний час. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу твердити про наявність у межах ТПГ «Сакральний час» темпоральних табу, які регулюють процес спілкування між комунікантами. Інтегральна сема цієї підгрупи витлумачує *сакральний час* як «наділений сакральним смислом момент або послідовність однакових за тривалістю інтервалів існування подій, явищ і предметів чи період, відведений для виконання певної діяльності [192, т. 11, с. 274]. Спостереження за дібраними мовними фрагментами заборон спонукають до виокремлення двох основних типів сакрального часу, а саме: 1) сакральні години; 2) сакральні дні. Розглянемо їх детальніше.

За віруваннями українців, існують несприятливі лихі години, протягом яких говоріння або згадування когось (особливо померлих або представників і прибічників нечистої сили) стає надзвичайно загрозливим не тільки для самого мовця, а і для тих, хто його оточує, через те, що може викликати демонічні сили. Закономірною є поява відповідних пересторог, засвідчених такими ілюстраціями: *Не тепер споминки* (61, с. 349); *Не нині зі споминками* (61, с. 349); *В добрий час говорити, а в лихий мовчати*

(23, с. 77); <...> *бодай йому так напорочили наглу смерть, як він мені, не в добрий час, напорочив усе те лихо!* (55, с. 76).

Перші дві паремії прямо демонструють припинення мовленнєвої діяльності комуніканта, зумовлене недоречним для цього періодом, що засвідчує вжита адресантом заперечна частка *не* в препозиції до прислівників часу *тепер, нині*. Третій текстовий уривок ілюструє зурочення співрозмовника через промовляння ймовірних негативних подій, які пізніше відбулися з мовцем. Про несприятливий час ведення розмови адресат здогадується завдяки використаній адресантом заперечній конструкції, побудованій за моделлю прикметник + іменник (*не добрий час*). Негативна емоційна реакція адресанта підсилюється окличним реченням і прокльоном *бодай йому так напорочили наглу смерть*, якими послуговується комунікант.

Подекуди фіксуємо вербалізацію заборон на здійснення мовленнєвої діяльності в окремі строки, зокрема небезпечним вважається нічний відрізок часу. Застереження на спілкування в цей період представлені в таких зразках: *Цур йому, не проти ночі згадуючи!* (64, с. 374); *Не під ніч згадуючи* (46, с. 326); *Кажуть, що в чорта на одній нозі копито <...> От знайшли про що балакати проти ночі* (31, с. 179); <...> *Вітер ухопив якийсь сніпок і крутив ним <...> Чорт весілля справляє <...> Не згадуй чортів серед ночі!* *Хрестилися тричі й відрікалися сатани і всіх діл його* (31, с. 179).

У першій ілюстрації адресат усвідомлює загрозу обговорення чогось у темні проміжки часу через формулу-оберіг *Цур йому*, ужитою адресантом. Нагадаємо, що такі конструкції покликані вбезпечити мовця від негативних наслідків необачної мовленнєвої поведінки, зокрема від дії нечистої сили. Заперечний дієприслівниковий зворот *не проти ночі згадуючи* конкретизує, який саме момент, на думку адресанта, є небезпечним. Аналогічний зміст передає і другий приклад, засвідчений приказкою *Не під ніч згадуючи*. У третьому текстовому фрагменті бачимо репрезентацію заборони називати ім'я нечистого вночі. Зауважимо, що в українській мовленнєвій практиці

промовляння слів на позначення демонів загалом табується, про що йшлося вище. Порушення цієї перестороги в нічну пору є взагалі неприпустимим, що імпліцитно засвідчує вжита адресантом конструкція *От знайшли про що балакати проти ночі*. Вказівна частка *от*, яку використовує адресант, семантично застерігає необачних мовців від такої мовленнєвої поведінки у відповідний часовий проміжок (*проти ночі*). Експліцитну актуалізацію табу на згадування чорта демонструє остання ілюстрація. Наявність заборони адресат розуміє через уживання співрозмовником заперечної частки *не* в препозиції до дієслова наказового способу *не згадуї*. Поширювальні компоненти *чортів* і *серед ночі* конкретизують, кого саме й коли не варто згадувати. Оклична форма речення сприяє усвідомленню адресатом необхідності дотримання цієї заборони, аби уникнути негативних наслідків.

Сакрального значення набувають не лише короткі проміжки часу (година, частина доби), а й окремі дні. За віруваннями українців, специфічні темпоральні табу накладаються на процес спілкування в свята. Наприклад, на Пасху люди замість звичних формул привітання вживають *Христос Воскрес!* – *Воістину воскрес!* Припускаємо, що подані зразки покликані прославляти Господа і шанувати день його воскресіння, тому повсякденних привітань уникають. Так само священними в світоуявленнях нашого народу вважаються Різдво, Свята П'ятниця, Свята Неділя. Гадаємо, сакралізація цих часових періодів зумовлена церковними догматами, які очевидно сприяли появі певних табу.

У святий день забороняється сваритися чи лаятися, що експліцитно маніфестують такі текстові уривки: *А, ти, нечестива! Зараз мені повішай образи, бо я отих твоїх протопопи з котиками та собаками геть к бісу повкидаю в піч.* <...> *Довго лаялась Онися, не вважаючи на неділю* <...> (43, с. 232); *Ой Господи! Доведеться лаятися на Різдво до служби* <...> *через тебе нема ні празника, ні неділі* (43, с. 163); *Господи! Чи в вас Бога нема в серці, що ви в таку святу п'ятницю наскудите язики?!* (43, с. 115); <...> *Діду, а як це чорти б'ються навкулачки? – Так само, вважай, як і люди*

<...> – *Ой мовчи, старий гріхпроводнику. Чого навчає дитину **проти** святої неділі?* (53, с. 86).

У першому фрагменті адресант репрезентує заборону лаятися в сакральний період, послуговуючись дієприслівниковим зворотом *не вважаючи на неділю*. Декодуючи семантику дієприслівника із заперечною часткою *не* (*не вважаючи* – не звертаючи уваги, не враховуючи [192, т. 3, с. 457]), адресант розуміє, що відбувається порушення правил мовленнєвої поведінки комуніканта. Аналогічний зміст представляє й другий зразок, у якому подібна поведінка є неприйнятною на Різдво. Третій приклад засвідчує порушення норм спілкування в п'ятницю. Зокрема, тут фіксуємо негативну оцінку дій співрозмовників, виражену риторичним запитанням. Зауважимо, що адресант здогадується про негідну манеру спілкування мовців завдяки вжитому адресантом фразеологізму *паскудити язиками* (чорнити, соромити когось [192, т. 6, с. 86]). Емоційного забарвлення висловленню надає й оклична форма речення, яка додатково підкреслює неприйнятність такої поведінки в зазначений час (*свята п'ятниця*). Остання ілюстрація застерігає від згадування нечистого в неділю, що демонструє негативне ставлення адресанта, засвідчене іменником *гріхпроводник* і риторичним запитанням *Чого навчає дитину проти святої неділі?*

Викладене вище, дає підстави твердити, що в мовленнєвій практиці українців наявні темпоральні табу на здійснення мовленнєвої діяльності, зумовлені сакральним характером цих часових проміжків. Актуалізація заборон відбувається через експліцитні лексичні та граматичні засоби, а також імпліцитні конструкції описового характеру.

Узагальнюючи табу, вважаємо, що в сфері сакрального причиною появи таких пересторог насамперед є неконвенційне тлумачення мовного знака, ототожнення предмета зі словом, що його номінує. У результаті формується низка словесних, хронотопних і контактних заборон, дотичних до сакральних реалій української лінгвокультури. Віра у здатність слова призвести до негативних наслідків через його промовляння спонукає мовців

уникати слів на позначення Вищих і темних сил. Неприпустимими стають і контакти з особами, наділеними надприродними здібностями, оскільки зв'язки з ними так само несуть негативні наслідки для людини. Забороненим є ведення комунікації за певних екстралінгвальних умов, зокрема місця розташування мовців і час спілкування. У мовному оформленні зазначені табу представлені прямо вираженими заперечними дієслівними конструкціями чи номінаціями, які мають семантичне значення заборони, а також приховано через уживання перифразів, фразеологізмів, риторичних запитань тощо.

Висновки до розділу 3

Формування табу передусім покликане регулювати поведінку людини в суспільстві й сприяти гармонійному існуванню та розвитку соціуму загалом. Спостереження за українською мовленнєвою практикою в межах ЛСП «Суспільна поведінка людини» дає змогу зробити висновок про наявність словесних, мовленнєвих, контактних і хронотопних (локаційних, темпоральних) типів табу, що регламентують процес спілкування, які нерівномірно розподілені за ТГ «Міжособистісна поведінка людини в соціумі» і «Поведінка людини в сфері сакрального». Дібраний ілюстративний матеріал переконливо доводить, що в мовленні українців частково або повністю табуються лінгвальні репрезентанти номінацій на позначення аморального способу життя (розпуста, згубні звички) і ненормативного способу спілкування (неправильна вимова, балакучість, брехня і плітки, лайка, лестощі, підлабузництво). Окрему групу утворюють заборони, пов'язані із сакрально значущими реаліями, властивими українському світосприйняттю, як-от: сакральні суб'єкти (образи ірраціонального світу, реальні особи з надприродними можливостями), сакральні об'єкти (священні місця і споруди), сакральний час (священні години, святкові дні).

Виникнення й функціонування зазначених заборон зумовлене вірою в сакральне й бажанням комуніканта дотримуватися усталених традицій, характерних для представників української нації, а також керуванням морально-етичними засадами спілкування, притаманними сучасному українському суспільству.

Вербальна актуалізація пересторог має імпліцитний та експліцитний план вираження. Уникання або заміщення лексичних номінацій табуйованих об'єктів, станів, осіб і манери спілкування пояснюється тенденцією дотримуватися згаданих заборон і прагненням адресанта зберегти «позитивний образ мовця» через почуття такту й пристойності. Подекуди

свідома мовна трансформація спричинена віруваннями в надприродне, навіяними народними звичаями й забобонами.

У мовному оформленні виокремлені табу представлені імпліцитно фразеологізмами, метафорами, багатокomпонентними описовими конструкціями та індивідуально-авторськими перифразами. Пряме вираження заборон маніфестують слова з відповідною семантикою і категорія заперечної модальності в різних модифікаціях.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує наявність процесів детабуїзації, зафіксованих через свідоме порушення словесних і мовленнєвих табу, що функціонують у ЛСП «Суспільна поведінка людини». Зазначена мовленнєва поведінка пояснюється специфічним негативним психоемоційним станом, у якому перебуває комунікант у процесі спілкування (гнів, роздратування, розпач тощо).

ВИСНОВКИ

Найбільш продуктивним і перспективним для вивчення табу є інтердисциплінарний підхід, що характеризується поєднанням різних аспектів аналізу репрезентантів табуйованих смислів й уможливорює всебічне вивчення цього феномена.

Табу являє собою заборону, накладену на об'єкти дійсності (предмети побуту, їжу, місця перебування) і певні види діяльності. У мовознавчому аспекті табу – це будь-яке ситуативне обмеження або застереження щодо вживання в мовленні певних мовних одиниць (слів, словосполучень і т. ін.), несегментних фонетичних одиниць (тону, висоти голосу, тембру, інтонації тощо), тактик, а також уникання спілкування з окремими особами або ведення комунікації як такої за певних часово-просторових умов, що детерміноване різними причинами, зокрема релігійними, магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними. Табу з позиції лінгвістики властива низка ознак, а саме: аксіоматичність, ступінь категоричності, універсальний та ситуативний характер, динамічність, зумовленість екстралінгвальними чинниками (хронотоп, індивідуальні характеристики мовців).

Першоджерела появи табу криються в усталених традиційних віруваннях і забобонах первісних суспільств. Табування об'єктів дійсності, явищ природи й осіб у минулому часто позбавлене логічного пояснення та пов'язане з особистісними побоюваннями й психологічними настановами комуніканта. Лексичні репрезентанти, що номінують певні об'єктивні реалії, набувають статусу табу через неконвенційне тлумачення мовного знака й віру в магічну функцію слова. Наразі рудименти первісних уявлень частково збережені у формі сучасних релігійних заборон і традиційних етнокультурних марновірств. Іншими чинниками виникнення табу є емотивно-етикетні, що виявляються в почутті соціального такту, прагненні зберегти «позитивний образ мовця», а також уникнути конфліктних ситуацій і негативних наслідків комунікації.

Основне завдання пересторог – регламентація поведінки індивіда в соціумі. Табу в спілкуванні є своєрідним захисним бар'єром, який перешкоджає нанесенню моральної шкоди співрозмовникові. Заборона стає певним правилом, покликаним регулювати мовленнєву поведінку комуніканта. Додержання пересторог виражає дбайливе ставлення до почуттів та емоцій співрозмовника. Дотримання заборон поряд із принципами ввічливості й кооперації сприяє успішному протіканню комунікації.

Порушення будь-яких табу призводять до несприятливих наслідків, які зумовлюють негативні психоемоційні реакції комунікантів (образа, роздратування, біль) і спричиняють повне або часткове переривання мовленнєвої взаємодії, що істотно позначається на кінцевому результаті спілкування. Свідомі та несвідомі порушення табу викликають суспільний осуд, соціальне відсторонення, а подекуди й соціальну ізоляцію.

Лексико-семантична актуалізація заборон, властивих мовленнєвій практиці українців, передбачає розмежування лінгвальних репрезентантів різних типів пересторог (часткові словесні, мовленнєві, хронотопні, контактні) у двох лексико-семантичних полях: 1) біологічна природа людини; 2) суспільна поведінка людини. Лексико-семантичне поле «Біологічна природа людини» охоплює застереження, згруповані за семантичним принципом у тематичних групах «Життєдіяльність людського організму» і «Смерть людини», тоді як у лексико-семантичному полі «Суспільна поведінка людини» мовні репрезентанти застережень представлені в тематичних групах «Міжособистісна поведінка людини в соціумі» і «Поведінка людини у сфері сакрального».

Структурна організація й лексико-семантична маніфестація заборон у мовленні засвідчують різний ступінь категоричності табу, почасти зумовлений зовнішніми умовами комунікативної ситуації. Задля вербалізації категоричних пересторог мовець активно послуговується запереченням в різних модифікаціях, що підтверджують численні зразки, у компонентному

складі яких зафіксовано заперечні частки, дієслівні форми наказового способу, модальні компоненти тощо. Посилюють значення заборони й додаткові лінгвальні елементи, представлені мовними одиницями з відповідною негативною семантикою. Конструкції, що репрезентують категоричні табуйовані смисли, зазвичай постають у спеціалізованій інтонаційній формі окличного речення, у якому висловлюється спонукання або заклик до припинення виконання певної дії. Заборони, що мають рекомендаційний або частковий характер, у мовному плані реалізуються імпліцитно через багатокомпонентні описові перифрастичні конструкції евфемістичного чи дисфемістичного змісту, фразеологізми й індивідуально-авторські стилістичні засоби. Використання в мовленні таких заміників сприяє установленню специфічних національно-культурних особливостей, характерних для української мовленнєвої традиції. Непрямі структури приховано натякають співрозмовникові на табуйовані аспекти й демонструють прагнення адресанта утриматися від порушення пересторог, зумовленого комунікативно-прагматичними особливостями ситуації спілкування.

Явищу табу в мовленнєвій практиці українців властивий певний динамізм, породжений зрушеннями в суспільно-політичному й культурному плані, який закономірно сприяє процесам табуїзації та детабуїзації. Зміни ціннісних орієнтацій і морально-етичних стандартів, які впливають на тенденції життя сучасного українського соціуму, знімають високий ступінь категоричності з одних табу й утворюють нові заборони, що робить табу невід'ємним елементом соціального розвитку та важливим структурним складником мовленнєвої практики.

Проведене дослідження репрезентує об'єктивну картину динаміки феномена «табу» в мовленні українців. Перспективними напрямками подальшого дослідження вважаємо студіювання лексико-семантичних, структурних та прагматичних особливостей лінгвальних репрезентантів табу, що залишилися поза увагою запропонованої праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Т. В. Национальная специфика культуры речевого общения в косвенных речевых актах / Т. В. Абрамова // Язык и социальная среда : [науч. журн.]. – 2000. – Вып. 2. – С. 127–136.
2. Акбаров А. А. Табу и эвфемизмы в таджикском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.22 «языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (таджикский язык)» / А. А. Акбаров. – Худжанд, 2011. – 24 с.
3. Александров А. В. О терминах «табу» и «эвфемизмы» / А. В. Александров // Иноземна філологія : [зб. наук. пр.]. – 1966. – Вип. 8. – С. 25–32.
4. Александрова О. В. Особенности функционирования табуированной лексики в современной речи / О. В. Александрова // Культура народов Причерноморья : [науч. журн.]. – 2006. – № 82. – Т. 1. – С. 12–14.
5. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : [монография] / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Флинта, 2005. – 412 с.
6. Аллен Дж. Ф. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании / Дж. Ф. Аллен, Р. Перро // Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 322–362.
7. Антошкіна Л. Соціолінгвістика : [підруч.] / Л. Антошкіна, Г. Красовська, П. Сигера, О. Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. – 360 с.
8. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пособ.] / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
9. Артаев С. Н. Роль табу и эвфемизмов в коммуникативном поведении калмыков / С. Н. Артаев // Гуманитарные исследования : [науч. журн.]. – 2010. – № 1 (33). – С. 6–9.

10. Арутюнова Н. Д. Язык и мир / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Школа «Язык русской культуры», 1998. – 896 с.
11. Афанасьев А. Н. Живая вода и вещее слово : [сб. науч. статей] / Александр Николаевич Афанасьев – М. : Советская Россия, 1988. – 508 с.
12. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : «Сов. энциклопедия», 1966. – 608 с.
13. Ахметов А. К. Табу и эвфемизмы в казахском языке : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук. спец. : 10.02.06 «тюркские языки» / А. К. Ахметов. – Алма-Ата, 1986. – 24 с.
14. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологический картин мира : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград, 2004. – 438 с.
15. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : [монографія] / Мирослава Петрівна Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 367 с.
16. Багмут І. В. Лексико-семантичне звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (склад, структура, парадигматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / І. В. Багмут. – К., 2007. – 23 с.
17. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худ. лит., 1979. – 341 с.
18. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підруч.] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
19. Беляева Е. В. Во что превратились табу? / Е. В. Беляева / Человек : [науч. журн.]. – 2010. – № 1. – С. 58–65.
20. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Караулова и др.]. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.

21. Білозерська Л. П. Табування теми смерті у сучасній німецькій мові / Л. П. Білозерська // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки : [зб. наук. пр.]. – 2011. – № 4. – С. 11–15.
22. Близнюк О. О. Концети *життя* і *смерть* : лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. О. Близнюк. – К., 2008. – 24 с.
23. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / Світлана Калениківна Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
24. Богданов В. В. Речевое общение : прагматический и сематический аспекты / Валентин Васильевич Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 88 с.
25. Бойко О. П. Соціальна міфотворчість як прояв сучасності / О. П. Бойко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки : [зб. наук. пр.]. – 2009. – Вип. 19. – С. 53–56.
26. Бокова О. В. Невербальные символы как средство отображение запретов / О. В. Бокова // Язык, коммуникация и социальная среда : [науч. журн.]. – 2007. – Вып. 7. – С. 274–283.
27. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Георгій Онисимович Булашев. – К. : Фірма «Довіра», 1992. – 415 с.
28. Брунова Е. Г. Слово как магический инструмент / Е. Г. Брунова // Лингвистика : [науч. журн.]. – 2013. – № 2. – С. 33–38.
29. Брунова Е. Г. Табу как моделирующий фактор языка и культуры / Е. Г. Брунова, М. А. Елесина // Естественный и виртуальный дискурс : когнитивный, категориальный и семиолингвистический аспекты : [науч. журн.]. – Тюмень : Вектор Бук, 2009. – С. 23–26.

30. Брунова Е. Г. Архаичные пространственные отношения в англосаксонской языковой модели мира : дисс. ... д-ра. филол. наук : 10.02.04 / Елена Георгиевна Брунова. – Тюмень, 2007. – 377 с.
31. Варфоломеева И. В. Коммуникативный акт и его структура в дискурсе / И. В. Варфоломеева, К. В. Кулёмкина // Альманах современной науки и образования : [науч. журн.]. – 2009. – № 2 (21). – Ч. II. – С. 26–27.
32. Васильева І. В. Міфологічна свідомість, міф, ритуал : методологічні аспекти дослідження / І. В. Васильева // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : [зб. наук. пр.]. – 2009. – № 2. – С. 42–45.
33. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. Е. В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.–Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
35. Веньчжан М. Языковые табу : эвфемизм в современном русском языке / Мэй Веньчжан // Язык и коммуникация. Гуманитарные исследования : [науч. журн.]. – 2012. – № 3 (43). – С. 49–56.
36. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля / С. Видлак // Этимология. 1965 : Материалы и исследования по индоевропейским языкам : [науч. журн.]. – М. : Наука, 1967. – С. 267–285.
37. Вільчинська Т. Концептосфера сакрального в сучасній науковій парадигмі / Т. Вільчинська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. 3. – С. 150–159.
38. Виноградов С. М. Вам сквернословие не к лицу / С. М. Виноградов // Наука и жизнь : [науч. журн.]. – 1993. – № 4. – С. 32–33.
39. Винокурова А. А. Магическая функция слова в традиционных культурах (на материале эвенского и якутского языков) // А. А. Винокурова, И. П. Павлова // Современная наука : [науч. журн.]. – 2013. – № 03–04. – С. 43–52.

40. Вишневська Г. Вербальне втілення концепту «відьма» у творчій спадщині Тараса Шевченка та Олександра Олеся / Г. Вишневська // Шевченкознавчі студії : [зб. наук. пр.]. – 2011. Вип. 13. – С. 209–211.
41. Газизов Р. А. Коммуникативные табу в немецкой лингвокультуре / Р. А. Газизов // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение : [науч. журн.]. – 2011. – № 51. – С. 37–40.
42. Герчанівська П. Е. Варіативність й інваріантність міфологічної свідомості / П. Е. Герчанівська // Культура і сучасність : [зб. наук. пр.]. – 2013. – № 1. – С. 33–39.
43. Голованова Е. Ю. Эвфемизация табуированных соматизмов : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Елена Юрьевна Голованова. – Уфа, 2005. – 216 с.
44. Голянич М. І. Словник лінгвістичних термінів : лексикологія, фразеологія, лексикографія / [М. І. Голянич, Р. І. Стефурак, І. О. Бабій та ін.]. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 272 с.
45. Грайс Г.–П. Логика и речевое общение / Г.–П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике : [науч. журн.]. – 1985. – Вып. XVI. – С. 217–237.
46. Гренджа І. М. Реалізація магічної функції в англійській та українській мовах / І. М. Гренджа // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 9 : Сучасні тенденції розвитку мов : [зб. наук. пр.]. – 2006. – Вип. 1. – С. 187–191.
47. Гринев-Гриневиц С. В. К вопросу о методах лингвистических исследований / С. В. Гринев-Гриневиц, Э. А. Сорокина // Лингвистика : [сб. науч. статей]. – 2011. – № 3. – С. 57–67.
48. Гришаева Л. И. Культурные табу и их влияние на результат коммуникации / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова // Вестник Воронежского государственного университета : Серия : Гуманитарные науки : [науч. журн.]. – 2005. – № 2. – С. 282–297.

49. Губін С. О. Філософсько-правовий аналіз феномена табу як соціального явища / С. О. Губін // Актуальні проблеми держави і права : [зб. наук. пр.]. – 2004. – Вип. 22. – С. 754–759.
50. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем. Г. В. Рамишвили, А. В. Гулыги, В. А. Звегинцева и др.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
51. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Тён Адрианус ван Дейк ; [пер. с англ. О. А. Гулыги, С. А. Ромашко, М. А. Дмитриховской и др.]. – М. : Прогресс, БГК им. И. А. Бодуэна де Куртене, 1989. – 308 с.
52. Дембска К. Языковые табу : эвфемизмы в современном русском языке / Катажина Дембска // Rosica. – Olomouci. – 1994. – № 38. – С. 235–239.
53. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения: (Интерпретирующий подход к аргументации) / В. З. Демьянков // Известия АН СССР : Серия : Литературы и языка : [науч. журн.]. – 1982. – Т. 41. – № 4. – С. 327–337.
54. Доброва В. В. Речевое общение и коммуникация [Электронный ресурс] / В. В. Доброва // Филологические науки. – Филологические науки 7. Язык, речь, речевая коммуникация : [науч. журн.]. – Режим доступа к журналу: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Philologia/7_116942.doc.htm (дата обращения 12.03.2013 г.). – Название с экрана.
55. Донской В. Ф. О табу и эвфемизмах / В. Ф. Донской // Проблемы стилистики, лексикологии и фразеологии : нем., англ. и франц. яз. : [сб. статей]. – Иркутск : [Б. и.], 1976. – С. 119–127.
56. Дорога А. Естетичні засади української народної педагогіки / А. Дорога // Вісник інституту розвитку дитини : Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 17. – С. 5–10.
57. Дуглас М. Чистота и опасность. Анализ представлений об осквернении и табу / Мери Дуглас. – М. : Канон-пресс Ц ; Кучково поле, 2000. – 85 с.

58. Евсеєва Н. А. Культура и языковые запреты / Н. А. Евсеєва // Вестник Московского университета : [науч. журн.]. – 2000. – № 2. – С. 43–47.
59. Євтушина Т. Когнітивна дефініція концепту «смерть» у мовній картині світу В. Стефаніка / Т. Євтушина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Лінгвістика» : [зб. наук. пр.]. – 2006. – Вип. 4. – С. 152–156.
60. Єловська Ю. В. Контактні табу в комунікативній поведінці українців (на матеріалі повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків») / Ю. В. Єловська // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : [зб. наук. пр.]. – Вип. 7. – Ч. 2. – 2012. – С. 143–150.
61. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
62. Жельвис В. И. Поле брани : Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира : [монография] / Владимир Ильич Жельвис. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ПИЦ «Ладомир», 2001. – 349 с.
63. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Татьяна Васильевна Жеребило. – Назрань : Изд-во «Пилигрим», 2010. – 486 с.
64. Забродська Н. В. Передумови успішної комунікації / Н. В. Забродська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка : [зб. наук. пр.]. – 2005. – № 22. – С. 113–115.
65. Завадська О. В. Пейоративний аспект політкоректності / О. В. Завадська // Studia Linguistica : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 5. – С. 350–356.
66. Заводчикова А. А. Категорія вежливості в аспекте міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / А. А. Заводчикова // Язык и текст : [науч. журн.]. – 2014. – № 3. Режим доступу к журналу : <http://langpsy.ru/journal/2014/2/Zavodchikova.phtml> (дата обращения 07.12.2014 г.). – Название с экрана.
67. Заза Ю. Теми-табу мовленнєвого жанру привітання (на матеріалі арабської мови) / Ю. Заза // Вісник Львівського університету : Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. 45. – С. 107–111.

68. Зазнобин В. М. «Магия слова»: в понимании физиков / В. М. Зазнобин // Отражение русской ментальности в языке и речи. – Липецк, 2004. – С. 27–44.
69. Замерченко Н. И. Коммуникативные табу в немецкой и русской лингвокультурах / Н. И. Замерченко // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : [науч. журн.]. – 2015. – № 49. – С. 23–31.
70. Заніздра Н. О. Напрями сучасного мовознавства / Н. О. Заніздра, В. В. Заніздра // Вісник КДПУ ім. Михайла Остроградського : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. № 2 (49). Ч. 1. – С. 21–24.
71. Зеленин Д. К. Табу слов у народів Восточної Європи і Північної Азії / Д. К. Зеленин // Сб. музею антропології і етнографії. – 1929. – Т. VIII. – 152 с.
72. Зеленин Д. К. Табу слов у народів Восточної Європи і Північної Азії / Д. К. Зеленин // Сб. музею антропології і етнографії. – 1930. – Т. IX. – 164 с.
73. Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле *добро* в українській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. В. Іваненко. – К., 2007. – 24 с.
74. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «Життя / смерть» : національні стереотипи та їх кореляція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / І. Б. Іванова. – К., 2008. – 23 с.
75. Іванова Л. П. Методи лінгвістических досліджень : [учеб. пособ.] / Людмила Петровна Іванова. – К. : УДПУ, 1994. – 87 с.
76. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.

77. Кадырбекова П. Лингвокультурологические вербальные аспекты межкультурной коммуникации (на материале немецкого и кыргызского языков : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / П. Кадырбекова. – Бишкек, 2014. – 39 с.
78. Кастро Ж. Де Физиология табу / Ж. Де Кастро // Вопросы философии : [науч. журн.]. – 1956. – № 3. – С. 192–201.
79. Карасик В. И. Запрет и нарушение запрета как коммуникативные действия / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // «Злая материя ...» : [сб. науч. статей]. – М. : Ладомир, 2005. – С. 17–33.
80. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1976. – 335 с.
81. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : ЛКИ УРСС Эдиториал, 2010. – 264 с.
82. Кардашук О. В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу / О. В. Кардашук // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили : Філологія. Мовознавство : [зб. наук. пр.]. – 2009. – Т. 98. – Вип. 85. – С. 35–38.
83. Кассирер Э. Сила метафоры // Теория метафоры / Эрнст Кассирер ; [пер. с нем. Т. В. Топоровой и др.]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 33–43.
84. Катаев С. Л. Сакральне у повсякденному житті [Електронний ресурс] / С. Л. Катаев // Соціальні технології. – 2011. – № 50 С. 312–319. Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Startp/2011_50 (дата звернення 10.02.2015 р.). – Назва з екрана.
85. Кацев А. М. Языковые табу и эвфемия : [учеб. пособ.] / Анри Матвеевич Кацев. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. – 80 с.
86. Кашкин В. Б. Коммуникация, текст и перевод / В. Б. Кашкин / Вестник ВГУ. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация : [науч. журн.]. – 2013. – № 1. – С. 140–144.

87. Кашкин В. Б. Этностереотипы и табуированные темы в межкультурной коммуникации / В. Б. Кашкин, Е. М. Смоленцева // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 246–252.
88. Киклевич А. К. Притяжение языка / А. К. Киклевич // Olsztyn : Функциональная стилистика. – 2008. – Т. 2. – С. 96–97.
89. Клепуц Л. Эстетика художнього слова та соціокультурні табу / Л. Клепуц // Вісник Львівського державного університету : Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 155–161.
90. Ключев Р. В. Речевая коммуникация : [учеб. пособ.] / Р. В. Ключев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
91. Ключка Н. Я. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення / Н. Я. Ключка // Наукові записки. Серія «Філологія» : [зб. наук. пр.]. – 2012. – Вип. 24. – С. 129–131.
92. Ковальчук Е. Г. Лексико-семантическое поле «умереть» в русском языке и в разговорной речи : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Е. Г. Ковальчук. – Саратов, 2003. – 167 с.
93. Кодухов В. И. Общее языкознание : [учеб. пособ.] / Виталий Иванович Кодухов. – М. : Просвещение, 1987. – 291 с.
94. Кожина М. Н. Речеведческий аспект теории языка / М. Н. Кожина // Stylistyka Slowianska. – Opole, 1998. – V. VII. – S. 5–31.
95. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : [учеб. пособ.] / Зоя Ивановна Комарова. – М. : ФЛИНТА, 2014. – 820 с.
96. Конецкая В. П. Социология коммуникации : [учеб. пособ.] / Вера Петровна Конецкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
97. Кононенко Б. И. Культурология : большой толковый словарь / Борис Иванович Кононенко. – М. : Вече, 2003. – 512 с.

98. Кононенко В. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с.
99. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : [тлумачний словник нового типу] / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
100. Кострова О. А. Дискурсивные табу в межкультурной научной коммуникации / О. А. Кострова // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации : [сб. науч. трудов]. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 252–262.
101. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підруч.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавнич. центр «Академія», 2006. – 464 с.
102. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек, сознание, коммуникация) : [монография] / Виктория Владимировна Красных. – М. : Диалог – МГУ, 1998. – 352 с.
103. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – 1996. – М. : Языки русской культуры. – С. 384–408.
104. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века : [науч. журн.]. – М. : РГГУ, 1995. – С. 144–238.
105. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знания о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
106. Кувичка С. О. Види релігійних символів / С. О. Кувичка // Грані. – 2010. - № 4. – С. 81-85.
107. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы и методы ее исследования / Ариадна Ивановна Кузнецова. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 56 с.

108. Культура русской речи : [учебн.] / под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. – М. : Изд. группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 560 с.
109. Куницына О. М. Детабуизация в рекламном дискурсе / О. М. Куницына // Вестник МГЛУ : [сб. науч. статей]. – 2012. – Вып. 5 (638). – С. 246–255.
110. Курагіна Л. Н. Особливості шляхів табування тематичної групи «Гроші» / Л. Н. Курагіна // Наукові записки. Серія «Філологічна» : [зб. наук. пр.]. – 2012. – Вип. 23. – С. 71–74.
111. Ларин Б. А. Об эвфемизмах / Б. А. Ларин // Проблемы языкознания : [сб. статей, посвященный 75-летию акад. И. И. Мещанинова]. – 1961. – № 301. – Вып. 60. – Л. : Изд-во ЛГУ. – 358 с.
112. Леві-Строс К. Первісне мислення / Клод Леві-Строс ; [пер. з фр. С. Йосипенка]. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
113. Леонтьєв О. О. Мовленнєва комунікація та мистецтво мовлення / О. О. Леонтьєв, А. П. Овчінніков. – Одеса : Маяк, 1998. – 122 с.
114. Ложкина А. И. Табу и десакрализация ценностей в современной журналистике / А. И. Ложкина // В мире науки и искусства : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : материалы Международ. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 10.12.2012 г.). – Новосибирск, 2012. – С. 152–159.
115. Лосев А. В. Диалектика мифа / Алексей Фёдорович Лосев. – М. : Академический проект, 2008. – 303 с.
116. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / Алексей Фёдорович Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с.
117. Маковский М. М. Феномен табу в традициях и языке индоевропейцев : Сущность – формы – развитие / Марк Михайлович Маковский. – М. : Азбуковник, 2000. – 268 с.

118. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М. : Изд-во «Русские словари», 1996. – 330 с.
119. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Юрий Сергеевич Маслов. – [2-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1987. – 272 с.
120. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику : [учеб. пособ.] / Алина Юрьевна Маслова. – [3-е изд.]. – М. : Флинта; Наука, 2010. – 152 с.
121. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособ.] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Издат. центр «Академия», 2001. – 208 с.
122. Матвеева Т. В. Нормы речевого общения как личностные права и обязанности / Т. В. Матвеева // Юрислингвистика–2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии : [межвуз. сб. науч. трудов]. – 2000. – Барнаул. – С. 46–55.
123. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу : біблійний, фольклорний, словниково-діахронічний дискурси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / П. В. Мацьків. – К., 2008. – 31 с
124. Мельникова Н. Функціонування міфологічної свідомості у політичній сфері : міфологічний час і простір / Н. Мельникова // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 23. – С. 26–32.
125. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Нина Борисовна Мечковская. – М : Аспект Пресс, 2000. – 207 с.
126. Мечковская Н. Б. Язык и религия : лекции по философии и истории религии / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Агенство ФАИР, 1998. – 352 с.
127. Мілева І. В. Мовне табу на Слобожанщині / І. В. Мілева // Лінгвістика : [зб. наук. пр.]. – 2010. – № 3 (21). – Ч. I. – С. 192–199.

128. Митина Е. А. К вопросу о структуре лексико-семантического поля «Смерть» / Е. А. Митина // Вестник Челябинского государственного педагогического университета : [науч. журн.]. – 2010. – № 12. – С. 291–302.
129. Михайленко В. М. Табуирована лексика в текстах рекламы / В. М. Михайленко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. пр.]. – 2009. – Вип. 16. – С. 315–321.
130. Михайлова М. С. Приемы табуизации именованных лиц в мультикультурной коммуникации / М. С. Михайлова // Филологические науки. Вопросы теории и практики : [науч. журн.]. – 2013. – № 6 (24). – Ч. II. – С. 135–139.
131. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / Василий Павлович Москвин. – М. : ЛЕНАНД, 2007. – 264 с.
132. Мухамедьянова Г. Н. Табу и эвфемистические способы выражения в разноструктурных языках / Г. Н. Мухамедьянова // Теория поля в современном языкознании : [науч. журн.]. – Уфа : БашГУ, 2002. – С. 128–139.
133. Никитина И. Н. Эвфемия в зарубежной и отечественной лингвистике : история вопроса и перспектива исследования / И. Н. Никитина // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева : [науч. журн.]. – 2009. – № 1. – С. 175–187.
134. Новая философская энциклопедия / [под ред. В. С. Стёпина]. – М. : Мысль, 2010. – 744 с.
135. Новейший философский словарь / [сост. и гл. н. ред. А. А. Грицанов]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
136. Обвинцева О. В. Некоторые аспекты взаимодействия слова-табу и эвфемизма / О. В. Обвинцева // Перевод и межкультурная коммуникация : четв. междунар. науч.-практ. конф. : тезисы, докл. – Екатеринбург, 2002. – С. 57–59.

137. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1997 – 944 с.
138. Олешков М. Ю. Моделирование коммуникативного процесса : [монография] / Михаил Юрьевич Олешков. – Нижний Тагил, 2006. – 336 с.
139. Омеляненко О. В. Етнокультурні танатологічні особливості та їх рефлексії в українській фразеології / О. В. Омеляненко // Мова і культура : [зб. наук. пр.]. – 2002. – Вип. 5. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 82–87.
140. Оселедько К. Концепт «Відьма» у романі братів Капранових «Кобзар 2000» / К. Оселедько // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 15. – С. 199–201.
141. Осіпова Т. Ф. Прагматика табу в сучасному дискурсі українців і його репрезентація в традиційному паремійному дискурсі / Т. Ф. Осіпова // Мова. Культура. Взаєморозуміння : [зб. наук. пр.]. – 2012. – Вип. 2. – С. 115–122.
142. Осиянова О. М. Культура речевого общения в аспекте лингвистических исследований / О. М. Осиянова // Вестник Оренбургского государственного университета : [науч. журн.]. – 2009. – № 11 (105). – С. 160–165.
143. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 22–130.
144. Остроушко О. А. Аспекти реалізації магічної функції мови / О. А. Остроушко // Мандрівець : [зб. наук. пр.]. – 2002. – № 3. – С. 41–45.
145. Остроушко О. А. Комунікативні магічні табу в духовній культурі сучасних українців / О. А. Остроушко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. пр. : у 2-х ч.]. – Вип. 18 : [матеріали IV Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська література : духовність і ментальність»] (Кривий Ріг, 5–6 листопада 2004 р.) / М-во освіти і науки України ; Криворізький державний педагогічний університет / А. В. Козлов

(відп. ред.) та ін. – Ч. 2 : Питання менталітету в українській літературі. – К. : Акцент, 2004. – С. 353–361.

146. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Андріївна Остроушко. – Кривий Ріг, 2002. – 201 с.

147. Панасюк И. Л. Семантические и коммуникативные особенности феномена табу / И. Л. Панасюк // «Злая материя ...» : [сб. науч. статей]. – М. : Ладомир, 2005. – С. 54–67.

148. Патріарх Філарет Проповіді / Патріарх Філарет. – К. : Видавничий дім УПЦ Київського Патріархату. – 2000. – 447 с.

149. Пелепейченко Л. М. Чинники успішної комунікації майбутніх викладачів / Л. М. Пелепейченко, В. В. Місеньова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : [зб. наук. пр.]. – 2009. – № 15. – С. 102–108.

150. Півнюк В. М. Комунікативний антиетикет в українському суспільстві / В. М. Півнюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : [зб. наук. пр.]. – Вип. 24. – 2010. – С. 208–214.

151. Пивоев В. М. Мифологическое сознание как способ освоения мира / В. М. Пивоев. – Петрозаводск : Карелия, 1991. – 111 с.

152. Пономарьов А. П. Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / А. П. Пономарьов, Т. В. Косміна, О. О. Боряк. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.

153. Покровський М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / Михаил Михайлович Покровский. – М. : Изд-во «КомКнига», 2006. – 136 с.

154. Попова Я. В. Коммуникативная обработка табуированных речесмыслов в институциональном дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Яна Викторовна Попова. – Красноярск, 2014. – 240 с.

155. Попова Я. В. Табу в сфере коммуникативно-языковой актуализации [Электронный ресурс] / Я. В. Попова // Язык. Культура.

Общество. – 2010. – Вып. 2. – Электронные данные. – Режим доступа к журналу : <http://yazik.info/2010-14.php> (дата обращения 16.01.2012 г.) – Название с экрана.

156. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.

157. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 613 с.

158. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 2001. – 656 с.

159. Прудывус А. Н. Эвфемизмы в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Н. Прудывус. – СПб., 2006. – 21 с.

160. Пугачева О. В. Условия успешности речевого акта и стратегии поведения в условиях коммуникативного дискомфорта / О. В. Пугачева // Вестник Новгородского государственного университета : [науч. журн.]. – 2008. – № 47. – С. 93–96.

161. Пушкар О. І. Явище евфемії та дисфемії в сучасному українському політичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олександра Іванівна Пушкар. – Запоріжжя, 2014. – 219 с.

162. Рабенко Т. Г. Клятва как фидеистический жанр / Т. Г. Рабенко // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение : [науч. журн.]. – 2010. – Вып. 43. – С. 122–126.

163. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування / Ярослав Костянтинів Радевич-Винницький. – Л. : Вид-во «СПОЛОМ», 2001. – 220 с.

164. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Александр Александрович Реформатский – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.

165. Ригованова В. Языковая личность в аспекте современных лингвистических теорий / В. Ригованова // Наукові записки : Серія :

Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, – 2010. – Вип. № 89 (1). – С. 346–350.

166. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1985. – 357 с.

167. Русский язык : энциклопедия / [под ред. Ф. П. Филина]. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 432 с.

168. Русский язык. Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Большая российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 703 с.

169. Рутер О. А. Табу в фольклорных поэмах М. Цветаевой : лингвистический аспект : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ольга Александровна Рутер. – Р. н / Д., 2007. – 259 с.

170. Рутер О. А. Табу в фольклорных поэмах М. Цветаевой : лингвистический аспект : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. А. Рутер. – Р. н / Д., 2007. – 27 с.

171. Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функции в примитивном обществе. Очерки и лекции / Альфред Реджинальд Рэдклифф-Браун ; [пер. с англ. О. Ю. Артемовой] – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 304 с.

172. Садыкова И. А. Классификация этноречевых запретов (на материале русского языка) / И. А. Садыкова // Русская и сопоставительная филология : [науч. журн.]. – 2003. – Казань : КГУ. – С. 112–118.

173. Садыкова М. А. Сопоставление понятий «картина мира» и «модель мира» : архетип – миф – религия – наука / М. А. Садыкова // Современные проблемы науки и образования : [науч. журн.]. – 2007. – № 3. – С. 118–121.

174. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : [підруч.] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

175. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
176. Семенюк І. С. Базові поняття комунікативної лінгвістики (лінгвокогнітивний аспект) / І. С. Семенюк // Вісник Житомирського державного університету : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. 42. – С. 184–184.
177. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / Олег Анатолійович Семенюк. – К. : ІнЮре, 2009. – 276 с.
178. Сеничкина Е. П. Словарь эвфемизмов русского языка / Елена Павловна Сеничкина. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 464 с.
179. Серегина М. А. Прагматическая модель реализации немецких паремий / М. А. Серегина // Весник Челябинского государственного университета : [науч. журн.]. – 2013. – № 35 (326). – С. 114–119.
180. Сёрль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Сёрль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195–283.
181. Скаб М. Формування етикетного складника комунікативної компетенції при вивченні української мови як іноземної / М. Скаб // Тека Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. – 2010. – Т. V. – S. 185–192.
182. Скрипник Н. І. Народно-мовна символіка у творенні концептосфери «мораль» / Н. І. Скрипник // Вісник Дніпропетровського університету : Серія : Мовознавство : [зб. наук. пр.]. – 2009. – № 11. – Вип. 15. – Т. 2. – С. 130–135.
183. Скуратівський В. Т. Покуть / Василь Тимофійович Скуратівський. – К : Довіра, 1995. – 235 с.
184. Скуратівський В. Т. Вінець / Василь Тимофійович Скуратівський. – К. : Вид-во УСГА, 1994. – 240 с.
185. Славянская мифология : энциклопедический словарь [отв. ред. С. М. Толстая]. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 512 с.
186. Словарь исторических терминов / под ред. В. С. Симакова, А. П. Крюковских. – СПб. : Лита, 1998. – 464 с.

187. Словарь по этике / [под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона]. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
188. Словарь социолингвистических терминов / [под ред. В. Ю. Михальченко]. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 315 с.
189. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : «Українська радянська енциклопедія», 1974. – 776 с.
190. Словник іншомовних соціокультурних термінів [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Режим доступу до словника : <http://slovopedia.org.ua/> (дата звернення 11.10.2011 р.). – Назва з екрана.
191. Словник символів / [упоряд. О. І. Потапенко та ін.]. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
192. Словник української мови : в 11-ти т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.
193. Соковнин В. М. О природе человеческого общения (опыт философского анализа) / Владимир Михайлович Соковнин. – Фрунзе : Мектеп, 1973. – 116 с.
194. Соколова Н. В. Механізми дії первісного світосприйняття практика / Н. В. Соколова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. пр.]. – 2012. – Вип. 28 (41). – С. 194–200.
195. Социология : Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
196. Ставицька Л. О. Українська мова без табу : [словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми] / Леся Олексіївна Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.

197. Ставицька Л. О. Український жаргон : [словник] / Леся Олексіївна Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
198. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь / Василий Денисович Стариченок. – Ростов : Феникс, 2008. – 811 с.
199. Стахів М. О. Український комунікативний етикет : [навч. посіб.] / Марія Олексіївна Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
200. Стернин И. А. Коммуникативное и когнитивное создание / И. А. Стернин // С любовью к языку. – Москва–Воронеж. – 2002. – С. 44–51.
201. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1985. – 170 с.
202. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования / И. А. Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2000. – С. 4–20.
203. Стернин И. А. Проблемы описания национального коммуникативного поведения / И. А. Стернин // Русское и немецкое коммуникативное поведение. – 2002. – Вып. 1. – Воронеж : Изд-во ВГУ. – С. 4–20.
204. Сто найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
205. Сусов И. П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / И. П. Сусов, С. А. Аристов // Лингвистический вестник : [науч. журн.]. – 1999. – Вып. 1. – С. 5–10.
206. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
207. Сухих С. А. Табу и эволюция сознания / С. А. Сухих // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2005. – С. 9–16.
208. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Эдвард Бёрнетт Тайлор : [пер. с англ. Д. А. Коропчевского]. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.

209. Таценко Н. В. Лексико-семантические особенности эвфемизмов в англоязычном политическом дискурсе (на материале речей Барака Обамы) / Н. В. Таценко, Л. С. Кравец // *Lingua Mobilis* : [науч. журн.]. – 2013. – № 1 (40). – С. 89–98.
210. Токтарова Т. Ж. К вопросу о табуированности коммуникативного поведения казахов / Т. Ж. Токтарова // *Sworld* : [сб. науч. трудов]. – 2011. – Т. 24. – № 3. – С. 56–59.
211. Толковый словарь русского языка / [под ред. Д. В. Дмитриева]. – М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 1582 с.
212. Торопцева Е. Н. Эвфемистические наименования в аспектах языка, истории и культуры : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. Н. Торопцева. – М., 2003. – 22 с.
213. Тульнова М. А. Табу в контексте глобализации / М. А. Тульнова // *Политическая лингвистика* : [науч. журн.]. – 2010. – № 4 (34). – С. 176–181.
214. Уварова Е. А. Системная семантика английского эвфемизма : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Уварова. – М., 2012. – 29 с.
215. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
216. Українська минувшина : Ілюстративний етнографічний довідник / [за ред. А. П. Пономарьова та ін.]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
217. Українська мова : енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
218. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / під ред. С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

219. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
220. Флоренский П. А. Имена / П. А. Флоренский // Опыты : литературно-философский ежегодник. – М. : Сов. писатель, 1990. – С. 351–412.
221. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
222. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / Ольга Михайловна Фрейденберг. – М. : Наука, 1978. – 605 с.
223. Фроляк Л. Вербалізація поведінкових табу в українських східностепових говірках / Л. Фроляк // Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich. – Lublin, 2008. – S. 55–68.
224. Фроляк Л. До питання про вербалізацію поведінкового табу в українських підляських говірках / Л. Фроляк // Тека Ком. Pol. – Ukr. ZwiązKult. – Ol Pan. – 2010. – S. 38–56.
225. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрэзер ; [пер. с англ. М. К. Рыклина]. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 703 с.
226. Фрэйд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / Зигмунд Фрэйд ; [пер. с нем. М. В. Вульфа] . – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 222 с.
227. Хобзей Н. В. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Наталя Василівна Хобзей. – Л. : [б. в.], 2002. – 216 с.
228. Хомік О. Є. Український вербальний оберег: семантика і структура : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / О. Є. Хомік. – Х., 2005. – 22 с.
229. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова / Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение : [сб. науч. статей]. – 2009. – Вып. 37. – С. 142–151.

230. Черникова Е. М. Эвфемизация теонимов и демонимов : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Елена Михайловна Черникова. – Челябинск, 2007. – 194 с.
231. Шамшин И. В. Табу, эвфемизмы [Электронный ресурс] / И. В. Шамшин // Вестник Олимпиады «Светозар» : [науч. журн.]. – 2004. – № 12. – Режим доступа к журн. : <http://www.svetozar.ru/index/id/38484/index.html> (дата обращения 27.09.2012 г.). – Название с экрана.
232. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Георгий Семенович Щур. – М. : Из-во « Наука», 1974. – 256 с.
233. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2-х т. / [под ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова]. – Т. 1. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 840 с.
234. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
235. Яковлев Д. Социальные табу / Д. Яковлев // Бренное и вечное : Материалы Всерос. науч. конф., посвященной 10-летию философского факультета Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого (Новгород, 28–29 сентября 2004 г.). – Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 24–46.
236. Януш О. Б. Евфемія і суміжні явища в українській і російській мовах : дис.. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; 10.02.02 / Олег Богданович Януш. – К., 1997. – 189 с.
237. Allan K. Euphemism and Dysphemism : Language Used as Shield and Weapon / Keith Allan, Kate Burridge. – New York : Oxford University Press, 1991. – 263 p.
238. Allan K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language Keith Allan, Kate Burridge. – Cambridge. : Cambridge University Press, 2006. – 303 p.
239. Apte M. L. Taboo Words // The encyclopedia of language and linguistics. – Vol. 9. – Oxford : Pergamon Press, 1994. – P. 4512–4514.

240. Bailey L. M. Still more on «x word» / L. M. Bailey // *American speech*. – Tuscaloosa, 1995. – Vol. 70. – № 2. – P. 222–223.
241. Bakhtiar M. Assesing the offensiveness level of taboo words in Persian / Mohsen Bakhtiar // *The Journal of International Social Research*. – 2011. – Vol. 3. – Issue : 19. – P. 15–22.
242. Balle Ch. *Tabus in der Sprache* / Christel Balle. – Frankfurt / M. Bern, New York, Paris : Peter Lang, 1990. – 204 s.
243. Bloomfield L. *Language* / Leonard Bloomfield. – Chicago : London : The University of Chicago press, 1984. – 564 p.
244. Brown P. *Politeness : Some universals in language usage* / Penelope Brown, Stephen C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
245. Bühler K. *Die Axiomatik der Sprachwissenschaften* / Karl Bühler. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1969. – 502 s.
246. Burrige K. *Euphemism with Attitude: Politically Charged Language Change* / K. Burrige // *Historical Linguistics*. – Amsterdam, 1998. – P. 57–76.
247. Clark H. *Conversation : Linguistic aspects* / H. Clark // *International encyclopedia of social and behavioral sciences*. – Stanford : Elvsevier Science Ltd, 2001. – P. 2744–2747.
248. Cook J. *The three voyages of Capitan James Cook around the world* / James Cook. – Book 5. – London : Longman, 1821. – 472 p.
249. Dewaele J.–M. The emotional force of swearwords and taboo words in the speech of multilinguals / Jean-Marc Dewaele // *Journal of multilinguals and multicultural development*. – 2004. – Vol. 25. – No. 2–3. – P. 204–221.
250. Douglas M. *Natural symbols : Explorations in cosmology* / Mary Douglas. – New York : Pantheon. – 1970. – 230 s.
251. Harris C. L. Taboo words and reprimands elicit greater autonomic reactivity in a first language than in a second language / Catherine L. Harris, Jean Berko Gleason // *Psycholinguistics*. – 2003. – № 24. – P. 561–579.

252. Humphrey C. Women, taboo and superstition of attention // C. Humphrey // *Defining females: the nature of women society*. Oxford: Providence, 1993. – P. 73–92.

253. Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen. «Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft» / G. Ipsen // *Festschrift für W. Streitberg*. – Heidelberg, 1924. – S. 89–167.

254. Jay T. The utility and ubiquity of taboo words / Timothy Jay // *Perspectives on psychological science*. – 2009. – Vol. 4. – No 2. – P. 153–160.

255. Jung Chen Wu Taboos and English Language Teaching – an Intercultural Perspective [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : <http://tw.myblog.yahoo.com/jw!XgGiJniFBQOJGYBAUITW.Iqto4Z.gjCo8HU-/article?mid=396> (viewed on June 23, 2012). – Title from the screen.

256. Kaltenbrunner G.–K. Der innere Zensor. Neue und alte Tabus in unserer Gesellschaft / Gerd-Klaus Kaltenbrunner. – Freiburg/B. ; Wien : Herder, 1978. – 191 p.

257. Kuhn F. Tabus / Fritz Kuhn // *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*. –1987. – № 60. – P. 19–35.

258. Lakoff R. Language and Women's Place / Robin Lakoff. – New York : Harper & Row, 1975. – P. 45–79.

259. Lakoff R. The logic of politeness / Robin Lakoff // *Papers from the 9th regional meeting of the Chicago linguistic society*. – 1976. – P. 19–36.

260. Lasswell H. Structure and Function of Communication in Society [Bryson J. (ed.) *The Communication of Ideas*] / Harold Lasswell. New York. : The Free Press, 1948. – P. 216–227.

261. Leech G. Principles of Pragmatics / Geoffrey Leech. – London, New York: Longman, 1983. – 257 p.

262. Lehmann H–Thies: Ästhetik des Risikos. Notizen über Theater und Tabu / Hans-Thies Lehmann // *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*. –1987. – № 60. – P. 55–61.

263. Liddcoat A. J. An introduction to conversational analysis / Anthony J. Liddcoat. – London; New York : Continuum, 2007. – 319 p.
264. Man-ping Chu Chinese culture taboos that affect their language and behaviour choices / Man-ping Chu // Asian Culture and History. – 2009. – Vol. 1. – No 2. – P. 122–139.
265. Nida E. A. Towards a theory of translating / E. A. Nida // Studies in Chinese Thought. – 1953. – P. 247–262.
266. Northcote W. T. Taboo / Thomas W. Northcote. / Encyclopaedia Britannica. – Toronto–London–Chicago. 1957 (reprint of 1768). – Vol. 21. – P. 732–733.
267. Obeng S. G. Language and Politics : Indirectness in Political Discourse / S. G. Obeng // Discourse and Society. – 1997. – Vol. 8. – No. 1. – P. 48–83.
268. Trier J. Deutsche Bedeutungsforschung / J. Trier // «Germanische Philologie Ergebnisse und Aufgaben». – Festschrift für O. Behagel. – 1934. – S. 188.
269. Rada R. Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Eigenschaften von Euphemismen / Roberta Rada. – Akad. Kiado. Budapest, 2001. – 212 s.
270. Register N. Second–Language Learners and Taboo Words in American English / N. Register // English Today. – 1996. – Vol. 12 / 3. – P. 44–49.
271. Reinmann H. Tabu / H. Reinmann // Staatlexikon. Recht Wirtschaft Gesellschaft in 5 Bänden. – Freiburg : Görres- Gesellschaft, 1989. – 812 s.
272. Reutner U. Sprache und Tabu. Interpretationen zu französischen und italienischen Euphemismen. / Ursula Reutner. – M. Niemeyer : Tübingen, 2009. – 467 s.
273. Saville–Troike M. The ethnography of communication : an introduction / Muriel Saville-Troike. – [3rd ed.]. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2003. – 325 p.

274. Schröder H. Phänomenologie und interkulturelle Aspekte des Tabus / H. Schröder // [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://www.kakanien.ac.at/beitr/verb_worte/HSchroeder1.pdf (viewed on July 23, 2011). – Title from the screen.
275. Schröder H. Tabuforschung als Aufgabe interkultureller Germanistik / H. Schröder // Deutsch als Fremdsprache. Intercultural German Studies. – Band 21. – München IUDICIUM Verlag, 1995. – S. 15–35.
276. Scott F. N. Verbal Taboos / F. N. Scott // The Standard of American Speech and other Papers. – Boston, 1926. – 138 p.
277. Steadman J. M. A Study of Verbal Taboos / J. M. Steadman // American Speech. – 1935. – vol. X. – № 2. – P. 164.
278. Steiner F. Taboo / Franz Steiner. – New York : Philosophical Library. – 1956. – 154 p.
279. Wagner H. Medien-Tabus und Kommunikationsverbote : Die manipulierte Wirklichkeit / Hans Wagner. – München : Olzog Verl., 1991. – 311 s.
280. Warren B. What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of World / B. Warren // Studia Linguistica. – 1996. – Vol. 46. – P. 128–142.
281. Webster H. Taboo : A Sociological Study / Hutton Webster. – Stanford : Stanford University Press, 1942. – 393 p.
282. Webster's Dictionary of English Usage. – Springfield, Massachusetts : Merriam-Webster's Inc., Publishers, 1989. – 994 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с.
2. Андрухович Ю. Московіада : [роман] / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2000. – 152 с.
3. Андрухович Ю. Таємниця : замість роману : [роман] / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
4. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту : в українському перекладі з паралельними місцями ; [перекл. Патріарха Філарета (Денисенка)]. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
5. Вишня О. Вибране / Остап Вишня. – К. : Державне вид-во худ. літератури. – 1954. – 431 с.
6. Вовчок М. Вибрані твори / Марко Вовчок. – К. : Шанс, 2013. – 224 с.
7. Воропай О. І. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. І. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 590 с.
8. Гончар О. Т. Твори : в 2 т. / Олесь Терентійович Гончар. – Т. 2. : Романи. – К. : Наукова думка, 1993. – 752 с.
9. Гончар О. Т. Твори в 7 т. / Олесь Терентійович Гончар. – Т. 1. : Фронтіві поезії ; Прапорonoсці ; Трилогія ; Новели. – К. : Дніпро, 1987. – 550 с.
10. Гончар О. Т. Твори в 7 т. / Олесь Терентійович Гончар. – Т. 3. : Земля гуде : повість ; Партизанська іскра : кіноповість ; Микита Братусь : повість ; Щоб світився вогник : повість ; Оповідання з циклу «Південь». – К. : Дніпро, 1988. – 487 с.
11. Гончар О. Т. Твори в 7 т. / Олесь Терентійович Гончар. – Т. 5. : Тронка : Роман у новелах ; Бригантіна : повість. – К. : Дніпро, 1988. – 487 с.
12. Грінченко Б. Д. Вибрані твори / Борис Дмитрович Грінченко. – К. : Дніпро, 1987. – 461 с.

13. Грінченко Б. Д. Твори : в 2 т. / Борис Дмитрович Грінченко. – Т. 1. : Оповідання. – К. : Наук. думка, 1990. – 642 с.
14. Гуцало Є. П. Повісті / Євген Пилипович Гуцало. – К. : Молодь, 1986. – 238 с.
15. Дереш Л. Культ : [роман] / Любко Дереш. – Х. : Фоліо, 2010. – 218 с.
16. Дереш Л. Поклоніння ящірці : [роман] / Любко Дереш. – Х. : Фоліо, 2007. – 190 с.
17. Довженко О. П. Вибрані твори / Олександр Петрович Довженко. – Одеса : Маяк, 1976. – 147 с.
18. Драч І. Ф. Твори : у 3 т. / Іван Федорович Драч. – Т. 1. – К. : Фенікс, 2010. – 335 с.
19. Жадан С. Anarchy in the UKR : [роман] / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2005. – 223 с.
20. Жадан С. Месопотамія : [роман] / Сергій Жадан. – Х. : Книжковий клуб, 2014. – 368 с.
21. Зборовська Н. Українська реконкіста : [антироман] / Ніна Зборовська. – Тернопіль. – Джура, 2003. – 304 с.
22. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Конотопська відьма. Сватання в Гончарівці та інші твори / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 416 с.
23. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : [тлумачний словник нового типу] / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
24. Костенко Л. В. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 157 с.
25. Костенко Л. В. Маруся Чурай : [історичний роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.

26. Костенко Л. В. Триста поезій : вибране / Ліна Василівна Костенко ; [упоряд. : О. Пахльовська, І. Малкович]. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 415 с.
27. Котляревський І. П. Енеїда : Поема, п'єси / Іван Петворич Котляревський. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
28. Коцюбинський М. М. Твори : у 2 т. / Михайло Михайлович Коцюбинський. – Т. 1. : Повісті та оповідання. – К. : Наук. думка, 1988. – 584 с.
29. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків : Повість та оповідання / Михайло Михайлович Коцюбинський. – Львів : Каменяр, 1987. – 160 с.
30. Куліш П. О. Вибрані твори / Пантелеймон Олександрович Куліш. – К. : Дніпро, 1969. – 560 с.
31. Лепкий Б. Вибрані твори : у 3-х т. / Богдан Лепкий. – Т. 1 : Мотря : [історична повість]. – Тернопіль : Збруч, 2004. – 350 с.
32. Лепкий Б. Вибрані твори : у 3-х т. / Богдан Лепкий. – Т. 2 : Мотря : [історична повість]. – Тернопіль : Збруч, 2006. – 399 с.
33. Лепкий Б. Вибрані твори : у 3-х т. / Богдан Лепкий. – Т. 3 : Не вбивай. Батурин : [історичні повісті]. – Тернопіль : Збруч, 2008. – 487 с.
34. Лепкий Б. З-під Полтави до Бендер : [історична повість] / Богдан Лепкий – К. : Дніпро, 1992. – 266 с.
35. Матіос М. Нація : [роман] / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2002. – 216 с.
36. Матіос М. Чотири пори життя : [роман] / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2011. – 192 с.
37. Матіос М. Щоденник страченої : [роман] / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2005. – 216 с.
38. Мирний П. Повія : [роман] / Панас Мирний. – Донецьк : БАО, 2008. – 512 с.

39. Мирний П. Твори : в 2 т. / Панас Мирний. – Т. 1 : Оповідання. Повісті. Романи. Драматичні твори (1872–1898). – К. : Наук. думка, 1989. – 752 с.
40. Мирний П. Твори : в 2 т. / Панас Мирний. – Т. 2 : Повість та оповідання. Роман (1897–1918). – К. : Наук. думка, 1989. – 640 с.
41. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : [роман] / Панас Мирний. – К. : Держлітвидав України, 1957. – 340 с.
42. Митрополит Іларіон Як поводитися в Божому храмі. Підручна книжка для української молоді та для широкого громадянства / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання Української Православної Церкви в Канаді, 1955. – 73 с.
43. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори : [збір. творів у десяти томах] / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1967. – 486 с.
44. Олійник О. Б. Світ українського слова / О. Б. Олійник. – К. : Хрещатик, 1994. – 416 с.
45. Прислів'я та приказки [упоряд. М. К. Дмитренко]. – К. : Вид. М. Дмитренко, 2008. – 176 с.
46. Прислів'я та приказки : Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
47. Рильський М. Вибрані твори : лірика та поеми / Максим Рильський. – К. : Дніпро. – 1977. – 351 с.
48. Розстріляне Відродження. Шедеври української репресованої прози. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО». – 2008. – 416 с.
49. Самчук У. Марія : хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук. – К. : Український письменник – 2000. – 189 с.
50. Северинюк В. М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок / Валентин Матвійович Северинюк. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан. – 2014. – 176 с.
51. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

52. Сосюра В. М. Вибрані твори : в 2 т. / Володимир Миколайович Сосюра. – Т. 2 : Поєми. Роман. – К. : Наук. думка, 2000. – 552 с.
53. Стельмах М. П. Вибрані твори : у 2 т. / Михайло Панасович Стельмах. – Т. 2 : Гуси-лебеді летять ; Щедрий вечір. – К. : Український письменник, 2003 – 266 с.
54. Сто найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
55. Стороженко О. П. Закоханий чорт : [історико-фантастичні повісті та оповідання] / Олександр Петрович Стороженко. – К. : Дніпро, 2001. – 336 с.
56. Стус В. С. Вибрані твори / Василь Семенович Стус. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 352 с.
57. Сучасна українська література кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. / [упоряд. текстів І. М. Андрусак]. – К. : Школа, 2006. – 464 с.
58. Тичина П. Вибрані твори : у 2 т. / Павло Тичина. – Т. 1. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2011. – 606 с.
59. Тютюнник Г. М. Твори. Оповідання / Григій Михайлович Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – 328 с.
60. Українка Л. Вибрані твори : поезії ; поеми ; драматичні твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1974. – 630 с.
61. Українські народні прислів'я і приказки / [упоряд. Т. М. Панасенко]. – Х. : Фоліо, 2004. – 351 с.
62. Українські народні прислів'я та приказки людьми / [упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К. : Державне вид-во худ. літератури, 1963. – 790 с.
63. Українські народні прислів'я та приказки / [під ред. Х. Ю. Бернінської]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 446 с.
64. Українські прислів'я і приказки / [уклад. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

65. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / [уклад. Н. В. Курганова]. – Х. : ТОРНІСТ ПЛЮС, 2006. – 320 с.
66. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 14 : Повісті та оповідання (1890–1910). – К. : Наук. думка, 1978. – 485 с.
67. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 15 : Повісті та оповідання (1890–1910). – К. : Наук. думка, 1978. — 520 с.
68. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 16 : Повісті та оповідання (1890–1910). – К. : Наук. думка, 1978. – 521 с.
69. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 21 : Повісті та оповідання (1890–1910). – К. : Наук. думка, 1979. – 510 с.
70. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 344 с.
71. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – Т. 1 : Поезія (1837–1847). – К. : Наук. думка, 1989. – 526 с.
72. Шкляр В. Ключ : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Книжковий клуб, 2012. – 256 с.
73. Шкляр В. Кров кажана : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 272 с.
74. Шкляр В. Чорний ворон : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 432 с.
75. Шманько Т. Як поводитися у храмі : Порадник богомольця / [упоряд. Т. Шманько]. – Львів : Свічадо, 2008. – 128 с.